

Άνθρωπος, ρατσισμός, ηθική & ελευθερία, όργνοι, παικισμός
φιλοσοφία της Ιστορίας, απελευθέρωση σκέψης, απαγκίστρωση από δόγματα

Δήμος Χλωπτσιούδης

7 δοκίμια

ISBN: 978-960-93-5035-8

τοβιβλιο.net
Χώρος τέχνης και λόγου

Ο Δήμος Χλωπτσιούδης
σπούδασε Ιστορία
και εργάζεται ως φιλόλογος.

Ανήσυχος πολιτικά
και κοινωνικά
δραστηριοποιείται
ως ενεργός πολίτης
στα κοινωνικά κινήματα της Δυτικής Θεσσαλονίκης.

Ανήσυχος πολιτικά και κοινωνικά
δραστηριοποιείται ως ενεργός πολίτης
στα κοινωνικά κινήματα
της Δυτικής Θεσσαλονίκης.

Διατηρεί το κοινωνικής
και πολιτικής κατεύθυνσης ιστολόγιο
ο δείμος του πολίτη

Έχει συγγράψει ιστορικές και κοινωνικές μελέτες
και άρθρα που έχουν δημοσιευθεί στα *Ενθέματα* της
Κυριακάτικης Αυγής, στο *tvxs.gr*,
το *protagon.gr* το *eklogika.gr* κ.α.

Έχουν εκδοθεί το πολιτικό δοκίμιο
«η δημαγωγία της δημοκρατίας» (2009)
και η μελέτη «Τοπική Αυτοδιοίκηση, προοπτικές
ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών» (2011).

Χλωπιτσιούδης Δήμος
7 δοκίμια

ISBN: 978-960-93-5035-8

© Χλωπιτσιούδης Δήμος

Θεσσαλονίκη, 2013

Το εξώφυλλο και τη σελιδοποίηση επιμελήθηκε
ο Δήμος Χλωπιτσιούδης

e-mail: chldimos@gmail.com

url: <http://chldimos.blogspot.com>

[Αναφορά προέλευσης
Μη Εμπορική Χρήση
Παρόμοια Διανομή]

Η συλλογή δοκιμίων *στη χώρα των κανιβάλων* διανέμεται ελεύθερα στο διαδίκτυο με άδεια Creative Commons. Η αναφορά του ονόματος του συγγραφέα είναι υποχρεωτική και το έργο διατίθεται μόνο για μη εμπορική χρήση.

Επιτρέπεται ελεύθερα η χρήση αποσπασμάτων ως βιβλιογραφική αναφορά και η αποσπασματική παρουσίαση του έργου με την προϋπόθεση αναφοράς προέλευσης και δημιουργού.

Περιεχόμενα

Η άγνοια οδηγεί στο φόβο και τη μισαλλοδοξία	7
Από την ηθική στην ελευθερία	39
Ιστορία: νέες εποχές, νέα ερωτήματα, νέες αναζητήσεις	51
Ο λαϊκισμός υποβαθμίζει τον πολίτη σε υπήκοο και καταναλωτή	77
Ανθρωπισμός, ο μετανεωτερικός ατομισμός φθείρει τις ουμανιστικές αξίες	95
Πολυπολιτισμικότητα & ξενοφοβία, διαφορετικότητα & νεορατσισμός	113
Αίας, ένα δοκίμιο για τη ρουτίνα	127

Η άγνοια οδηγεί στο φόβο και τη μισαλλοδοξία

Όπως φαίνεται από καθημερινή εμπειρική παρατήρηση γύρω μας, το μεγάλο στοίχημα της εποχής μας δεν είναι η τεχνολογική κι η επιστημονική πρόοδος, αλλά επί της ουσίας η μεταφορά των επιστημονικών κατακτήσεων στα λαϊκά στρώματα. Πρόκειται για μία σημαντική άγνοια επί των κατακτήσεων στο χώρο της επιστήμης κατά τις τελευταίες δεκαετίες που συχνά οδηγεί στη μισαλλοδοξία και την οπισθοδρόμηση, σε λάθη εκτίμησης και παρερμηνείες. Η άγνοια αυτή όμως λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας στην κοινωνική ανάπτυξη, εμποδίζει ως τροχοπέδη την εξέλιξη της εθνικής κοινότητας.

Η άγνοια οδηγεί στη μισαλλοδοξία και το φόβο και ο φόβος πάντα ξεκινάει από την άγνοια¹. Κλειδώνει την κρίση σε επικίνδυνες και δογματικές ατραπούς. Κι ας μην ξεχνάμε ότι σε τελική ανάλυση ο φανατισμός είναι η πεποίθηση της άγνοιας². Ο φανατισμός είναι ο μόνος τρόπος έκφρασης ανθρώπων που δεν αναπτύσσουν λο-

¹ Ralph Waldo Emerson, *Essays* 1841, 1844.

² Μάλκιν Γ'.

γικά στηριγμένα επιχειρήματα και εκτονώνουν, στην ουσία, τις φοβίες και τις ανασφάλειες που καλλιεργεί η ύπνωση της λογικής σκέψης στο βωμό της αφοσίωσης στη μαλθακότητα της εύκολης ζωής, του εύκολου πλουτισμού με αμφίβολης αξίας υλικά αγαθά και ευκολίες που αλλοτριώνουν την ψυχή και το νου. Η καλλιεργημένα και εκπορευόμενη άγνοια οδηγεί στο φανατισμό, ο φανατισμός γίνεται τρομοκρατία και τα δείγματα αυτής της τρομοκρατίας, όσο και τις πηγές της, τις βλέπουμε να αναδεικνύονται σε καθοριστικό παράγοντα της καθημερινής μας ζωής.

Αυτό για το οποίο πρέπει να οργιστούμε είναι η άγνοια που προκαλεί ρατσισμό, διακρίσεις ή λάθος θεωρήσεις της ζωής προσανατολίζει στο ρατσισμό και το στιγματισμό οτιδήποτε διαφέρει από τις προσωπικές απόψεις οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό όσων καταρρίπτουν καθεστηκυίες στάσεις κι αξίες κοινωνικές. Η αδυναμία σκέψης είναι, εξάλλου, αυτή που επιτρέπει στα στερεότυπα και στους μύθους να γίνονται πολύ πιο πειστικά σε ένα κοινωνικό διάλογο.

Και καλό είναι να θυμόμαστε ότι η άγνοια προσφέρει ορμήματα προστασίας στο φόβο και τη μισαλλοδοξία στο πεδίο μάχης με την κριτική σκέψη. Είναι πέπλα σκότους που εμποδίζουν το νου του ανθρώπου να σκεφτεί με καθαρότητα πνεύματος και κριτική δημιουργικότητα. Είναι σαν τοξικά αέρια που πνίγουν την ανάσα του πνεύματος, σα δηλητήριο που ομοιάζοντας με φάρμακο αντιτοξικό τελικά σκοτώνει κάθε δημιουργική σκέψη. Μοιάζει με το σατυρικό δράμα που ακολουθεί μία τριλογία δραματική· είναι ο Σάτυρος που χλευάζει την αναζήτηση, τις ερωτήσεις, τις γνώσεις που μετατρέπονται απατηλά σε μια ελιτίστικη φιλαυτία έναντι της άγνοιας.

Η άγνοια συνδέεται με τη ρουτίνα, εχθρό κάθε τε-

λειοποίησης³. Συνδέεται οξύμωρα με τη σιγουριά της γνώσης που μας μεταφέρθηκε. Κι όμως η πηγαία ανάγκη για αναζητήσεις και απαντήσεις κωλύεται από τη ρουτίνα και τη μονιμότητα των ιδεών. Μα, όλοι γνωρίζουμε ότι οι ιδέες αλλάζουν, οι στάσεις μεταβάλλονται, οι θέσεις μεταπλάθονται.

Η ομίχλη αυτή της σκέψης οδηγεί εν τέλει στη χειραγώγηση του λαού. Και βεβαίως όλα τούτα στρέφονται κατά της ίδιας της δημοκρατίας και της συμμετοχικής διαδικασίας, κατά των θεσμών και κατά του κοινωνικού βίου. Η δημοκρατία απαιτεί ένα κριτικό εκλογικό σώμα. Εκλογείς οι οποίοι έχουν έλλειψη επαρκών γνώσεων και αδυναμία ισχυρής κριτικής ικανότητας είναι δύσκολο να ασκήσουν έλεγχο στους πολιτικούς φορείς. Η ανεπαρκής γνώση αποτρέπει την κυβέρνηση να αντανακλά τη βούληση του λαού με οποιοδήποτε ουσιαστικό τρόπο. Τέτοια αγνωσία δημιουργεί, επίσης, αμφιβολίες σχετικά με τη δημοκρατία ως μέσο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της πλειοψηφίας. Οι εκλογείς που στερούνται επαρκών γνώσεων χειραγωγούνται από την ελίτ. Η άγνοια, λοιπόν, ποδηγετεί την κοινωνία και επιβάλλει μια δικτατορία σκοταδισμού.

Κι αν μη παραβλέπουμε το γεγονός πως η αμάθεια δημιουργεί την ανάγκη και την εσωτερική απαίτηση του υποκειμένου για τη "λυτρωτική ύπαρξη" του θείου. Η άγνοια και η συσκοτίση οδηγούν τον άνθρωπο στη θρησκοληψία και τη δεισιδαιμονία. Εξάλλου, θρησκεία και άγνοια είναι πολύ καλοί σύμμαχοι, όπως και η χειραγώγηση κι ο εθνικισμός με την άγνοια είναι εξαιρετοι συμπολεμιστές δίπλα στο σκοταδισμό. Η επιστήμη προσπαθεί να κατανοήσει τη φύση, την κοινωνία και να αι-

³ Jean-Baptiste Say.

τιολογήσει την επιστημονική γνώση.

Και σαφώς δεν είναι προτιμότερη από ένα λάθος. Η άγνοια είναι ο θάνατος του λάθους, γιατί το λάθος διδάσκει, τη στιγμή που εκείνη θάβει κάθε πιθανότητα βελτίωσης. Βεβαίως, και η σύγχυση δεν είναι ευτυχία. Η ευτυχία είναι εκείνων που προτιμούν για τα δικά τους συμφέροντα να μένουν οι μάζες φυλακισμένες στην τύφλωση. Η ρήση πως "ό,τι δεν ξέρουμε, δε μας βλάπτει", δεν είναι μόνο ένας παραλογισμός, αλλά αποτελεί σόφισμα. Διότι αυτό που δεν ξέρουμε εξακολουθεί να είναι πραγματικά έτσι, και αν δεν το γνωρίζουμε, μπορεί να μας βλάψει. Και αν δε μας βλάψει αυτό, τότε θα μας βλάψει η επιπολαιότητα και η φυγόπονη στάση μας. Μάς εμποδίζει να διακρίνουμε τα μελλοντικά αποτελέσματα των τωρινών μας πράξεων, και γι' αυτό μπορεί να λειτουργούμε αυτοκαταστροφικά, κάνοντας πράγματα που υπονομεύουν την μελλοντική μας ευτυχία.

Και το όλο πρόβλημα δεν είναι απλά φιλοσοφικό ή πολιτικό. Απλώνεται σε όλες τις κοινωνικές δράσεις και τελικά ευθύνεται για την πλειοψηφία των κοινωνικών προβλημάτων. Εξάλλου, η γνώση είναι δύναμη. Η άγνοια είναι η αιτία κάθε αποτυχίας⁴. Η ειλικρίνεια και η ευθύτητα της καθαρής λογικής θα μας απαλλάξουν από τις βαριές συνέπειες που έχει η τρομοκρατία της άγνοιας.

Σχολείο: το οχυρό στη μάχη κατά της άγνοιας

Και φυσικά η άγνοια ενισχύεται τόσο από τη σκληρότητα του αδηφάγου εκπαιδευτικού μας συστήματος

⁴ Βάκων, *Meditationes sacrae* (1597, στα λατινικά *Scientia est Potentia*). Παραφράζοντας το ανωτέρω ο Μπέικον δηλώνει στις Παροιμίες (24:5) "Ένας σοφός άνθρωπος έχει μεγάλη δύναμη, και ένας άνθρωπος της γνώσης αυξάνει την αντοχή".

όσο και από πληθώρα άλλων παραγόντων. Οφείλουμε όμως να σημειώσουμε πρωταρχικά τις ευθύνες της ίδιας της Παιδείας. Όσο το ελληνικό σχολείο παραμένει εξετασιοκεντρικό και φορτώνει με στείρες γνώσεις τα παιδιά, τόσο η άγνοια θα θριαμβεύει. Και ενώ μοιάζει το εκπαιδευτικό σύστημα να χαρίζει αφειδώς γνώσεις στα παιδιά μας, αυτές μένουν ασύνδετες μεταξύ τους και αποσπασματικές χωρίς να μπορούν να γεννήσουν κριτική κρίση. Και ειδικά όταν στόχος μένουν οι πάσης φύσεως εξετάσεις και το κινήγι του βαθμού ως ένδειξη κοινωνικής καταξίωσης, οι γνώσεις θα περιορίζονται στη σφαίρα της αγγαρείας, της βραχυπρόθεσμης αποστήθισης, θα εξοστρακίζονται στην έρημο της υποχρέωσης.

Κι ας σημειώσουμε παρενθετικά ότι το μέγα ζήτημα για το ελληνικό σχολείο δεν είναι αν θα γίνει απλά ολόημερο, αλλά αν θα μπορέσει να επιτελέσει το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει: να εφοδιάσει τη νέα γενιά με όλες τις ικανότητες και δεξιότητες ώστε να μάθουν να αναζητούν μόνα τους, να μάθουν πώς να μαθαίνουν. Όσο οι επιστημονικές κατακτήσεις θα έρχονται με γεωμετρική πρόοδο και όσο ο καταγιγισμός των γνώσεων θα είναι θυελλώδης, τόσο η εκπαιδευτική λογική της απλής μεταφοράς στατικών γνώσεων κρίνεται ανεπαρκής για τον αυριανό πολίτη. Και τούτο επειδή ακριβώς οι γνώσεις που τώρα αποκτά, αύριο θα είναι ελλυπείς κι ίσως και οπισθοδρομικές.

Στόχος του σχολείου είναι να δημιουργήσει πολίτες που μόνοι τους θα έχουν την ικανότητα να προσαρμόζονται στα νέα κοινωνικά δεδομένα, που θα μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες της μελλοντικής κοινότητας. Ο παρελθοντικός ρόλος του σχολείου που ετοιμάζε μαθητές για μία στατική κοινωνία έχει αλλάξει προ πολλού.

Καθώς κάθε νέα κοινωνία θέτει νέα ερωτήματα - ακόμα και σε στατικά ζητήματα, όπως η Ιστορία και τα Μαθηματικά ή η Φιλολογία-, καθώς κάθε κοινότητα έχει τη δική της ηθική οπτική για τα πράγματα του παρελθόντος και του παρόντος και το δικό της όραμα για το μέλλον, οι γνώσεις αυτές θα οδηγήσουν σε νέα οπισθοδρόμηση την αυριανή κοινωνία.

Έτσι, οι διαθεματικές εργασίες και η χρήση των νέων τεχνολογιών στην εκπαιδευτική διαδικασία καθίστανται αναγκαίες όσο ποτέ. Παράλληλα, πρέπει επιτέλους να εισαχθούν στο ελληνικό σχολείο πολλαπλά εγχειρίδια για το ίδιο μάθημα. Τα πολλά σχολικά βιβλία σε κάθε διδακτικό αντικείμενο θα επιτρέπουν στους μαθητές να αναπτύξουν την αφαιρετική τους ικανότητα και θα τους μάθουν να αφομοιώνουν μόνο την ουσιαστική γνώση αποφεύγοντας την αποστήθιση -και πώς θα μπορούσαν να αποστηθίσουν τρία και τέσσερα βιβλία; Κάθε μελέτη του μαθήματος θα είναι μία μικρή ερευνητική προσέγγιση και σύνδεση των αποσπασματικών γνώσεων. Και όταν οι αποκτηθείσες γνώσεις συνδεθούν μεταξύ τους μέσα από διαθεματικές προσεγγίσεις, τότε ουσιαστικά θα κάνουμε λόγο για πραγματική κριτική ικανότητα.

Άλλωστε, μέσα από τη μελέτη πολλών διαφορετικών βιβλίων και με τη συγγραφή εργασιών η νέα γενιά θα μπορεί να εντοπίζει τις διαφορές στις απόψεις και θα τις (συγ)κρίνει. Επιπρόσθετα, οι εργασίες και η μελέτη περισσότερων του ενός εγχειριδίων καλλιεργούν στα παιδιά την επιθυμία να αναζητούν πληροφορίες και να μην επαναπαύονται μόνο σε μία πηγή πληροφόρησης. Διδάσκονται βιωματικά να αναζητούν επιβεβαίωση στην πληροφορία, εκπαιδεύονται στην αμφισβήτηση και την αναζήτηση των βαθύτερων σχέσεων των πραγμάτων.

Την ίδια στιγμή είναι απαραίτητο να εκσυγχροني-

στεί το σχολείο και στη χρήση των νέων τεχνολογικών μέσων. Δεν αρκεί μόνο να κάνουμε λόγο για διαθεματικότητα, τη στιγμή που έχουμε μαθητές που δε γνωρίζουν τον κυβερνοχώρο. Και βέβαια δεν αρκεί να παραδώσουμε στις μικρές τάξεις έναν φορητό υπολογιστή. Είναι ανάγκη να μετασχηματίσουμε τη διδακτική πράξη. Τα πολλά συγγράμματα σε φορητούς υπολογιστές είναι το ένα μεγάλο βήμα. Τα νέα όμως σχολικά αυτά εγχειρίδια πρέπει να πλησιάζουν στην παιδική κι εφηβική αναλόγως ψυχολογία μέσα από τη ζωντάνια, τα χρώματα, τα σχέδια και τα δημιουργικά παιχνίδια που θα τα παροτρύνουν να μαθαίνουν και να δημιουργούν.

Γιατί πολλοί είναι εκείνοι που ξεχνάνε, όταν συζητούν για το σχολείο, την ανάγκη του παιχνιδιού. Όλοι αναφέρονται στους νέους σαν να μην είναι παιδιά με τις δικές τους ψυχοκινητικές και ψυχοδημιουργικές ανάγκες. Όσο όμως η άγνοια θα συνδέεται με το σχολείο, τόσο θα είναι αναγκαίο τούτο το τελευταίο να είναι αγαπητό από τους μαθητές διαμορφώνοντας άτομα που να μπορούν να αναζητούν πληροφορίες/ γνώσεις και να προσαρμόζονται στις μελλοντικές κοινωνίες.

Η σιγουριά στις ιδέες μας, ο εγωισμός των μελετών της νιότης, ο φόβος της αναζήτησης και ο κίνδυνος της ριζικής ανατροπής όσων πιστεύουμε συχνά αποτελούν τους βασικούς πυλώνες της άρνησής μας να κατανοήσουμε τι συμβαίνει γύρω μας. Μα το πνευματικό σκότος αναζητά μόνο συμμάχους ώστε να οδηγήσει στο συντηρητισμό και στην άρνηση.

Κοινωνική παιδεία: όπλο στις μάχες κατά της άγνοιας

Κρίνουμε όμως λάθος τραγικό να περιορίζουμε το διάλογο για την άγνοια μόνο στο κακό εκπαιδευτικό σύστημα. Και τούτο διότι η παιδεία μπορεί να ετοιμάσει

τους ανήλικους για το μέλλον, αλλά τι γίνεται με τις παρούσες ενήλικες γενιές; Πώς μπορούν να οπλιστούν οι πρεσβύτεροι των κοινωνιών μας, που είναι και οι πιο δυσκίνητοι γνωσιακά;

Αξίζει, λοιπόν, να σημειώσουμε ότι η πολύπλευρη παιδεία αποτελεί επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Ενώ η μόρφωση μοιάζει να είναι ακριβή κι αμφίβολη επένδυση που αργεί να φέρει αποτελέσματα, οφείλουμε να τονίσουμε ότι η παιδεία δεν μπορεί να οράται μέσα από τις οικονομίστικες τακτικές του νεοφιλελευθερισμού. Δεν είναι ο αυτοσκοπός ενός μεταμοντέρνου συστήματος εκπαίδευσης που θέλει να διαλύσει την ολοκληρωμένη κρατική παροχή παιδείας κι επιστημονικής γνώσης. Δεν είναι μία μεταμοντέρνα ενίσχυση ή επιδότηση, αλλά μία κλασσική επένδυση στην ίδια την κοινωνία, στη συνοχή και την ανάπτυξή της.

Είναι μία επένδυση στην κριτική ικανότητα και τη γνωσιακή ευελιξία της μάζας, μία άμυνα απέναντι στην επίθεση της άγνοιας και των σοφιστειών ή της επιστημονικής και της πολιτιστικής υποκουλτούρας που κατά καιρούς εφοπλίζονται οι διάφοροι. Είναι η ευμετάβλητη και προσαρμοσμένη στις κοινωνικές ανάγκες, στις ανάγκες των καταναλωτών πληροφοριών, προκειμένου να την αξιοποιήσουν κατά το δοκούν.

Ως επιδίωξη πλέον της ικανότητας για επαγγελματικές δραστηριότητες ανανεώσιμες και μεταβλητές πρέπει να θεωρηθεί νέο θεμελιώδες δικαίωμα, με στόχο τη συμμετοχή του καθενός στην τεχνολογική εξέλιξη και την αποφυγή να γίνεται θύμα της (Κουκιάδης). Η διαβίου κατάρτιση στοχεύει στον Άνθρωπο και ενδυναμώνει το μορφωτικό επίπεδο της κοινωνίας, θέτει τις βασικές προϋποθέσεις για μία δημοκρατία ανοιχτή σε όλους, για μία δημοκρατία στην οποία δημιουργούνται τμή-

ματα συμμετοχής των πολιτών συγκροτώντας, παράλληλα, και πυρήνες πολιτών με κοινές ανησυχίες (Χλωπιοπούδη, 2011).

Η κοινωνική παιδεία, λοιπόν, δεν είναι υποχρεωμένη να εξαρτάται από τους κανόνες και τις ανάγκες της αγοράς. Οφείλει να χαράξει μία πορεία στοχεύοντας στο κοινωνικό γίγνεσθαι, ειδικά σε μία εποχή που οι εξελίξεις είναι ραγδαίες και η τεχνολογία με τη γνώση κινούνται και εξελίσσονται με ιλιγγιώδεις ταχύτητες. Άλλωστε, μία κοινωνία που δεν παρέχει στα μέλη της ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης και επαγγελματικής εξέλιξης είναι καταδικασμένη να ταλανίζεται από την έλλειψη ενότητας και ομοψυχίας. Οι κοινωνικοί διαχωρισμοί και οι κοινωνικές ανισότητες διασαλεύουν τη συνοχή της κοινότητας και καθιστούν επισφαλή την κοινωνική ανάπτυξη και την ευημερία (Μάρδας, 2005).

Ένας λόγος ακόμα που η συμβολή της είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διασφάλιση της συνοχής στους κόλπους της τοπικής κοινότητας, είναι η συμμετοχή των μελών των προγραμμάτων στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Μια κοινωνία της οποίας τα μέλη χαρακτηρίζονται από την αδιαφορία για τις κοινωνικές εξελίξεις, αποστασιοποιούνται από την κοινωνική πραγματικότητα και περιορίζονται στο στενό πλαίσιο των ατομικών ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων τους, είναι καταδικασμένη να οδηγηθεί στην αποσύνθεση (Susis, 1997). Η διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση εισάγει το άτομο σε μία διαρκή διαδικασία πληροφόρησης και απόκτησης δεξιοτήτων, η οποία προϋποθέτει την απρόσκοπτη και συνεχή δραστηριοποίησή του στο πλαίσιο της κοινωνίας που ζει.

Η ενίσχυση, λοιπόν, του μορφωτικού επιπέδου των ενηλίκων κρίνεται αναγκαία για την επιτυχή έκβαση του

πολέμου κατά της άγνοιας. Σε κάθε περιοχή, σε κάθε δημοτικό διαμέρισμα είναι αναγκαίο οι επιστημονικοί φορείς της περιοχής να συνδράμουν τροφοδοτώντας τους πρεσβύτερους με γνώσεις και κρίσεις. Ακόμα και όπου δεν υπάρχουν συλλογικοί φορείς, κρίνεται αναγκαία η δημιουργία τους με τις αρχές της αυτοοργάνωσης.

Τέτοιοι σύλλογοι θα μπορούσαν να προχωρήσουν υπό την αιγίδα των τοπικών αρχών στην έκδοση ειδικών ενημερωτικών εγχειριδίων για κάθε λογής θέματα -ιατρικές συμβουλές, κοινωνικά ζητήματα, παιδευτικά, για τον πολιτισμό, την Ιστορία, τον πολιτισμό- προς όφελος των πολιτών. Βέβαια με τον τρόπο αυτό εκτός από την ενημέρωση των πολιτών, επιτυγχάνεται και η αξιοποίηση του επιστημονικού δυναμικού κάθε περιοχής δίνοντας το έναυσμα να μελετήσουν και να παράγουν έρευνα προς όφελος του τόπου και των κατοίκων. Έτσι, δημιουργείται κι ένας αξιόλογος όγκος βιβλίων και μελετών που θα στηρίζει την ενημέρωση μικρών και μεγάλων (Χλωπτσιούδης, 2011). Και βέβαια, η δια βίου κατάρτιση δεν είναι μόνο μαθήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών και ξένων γλωσσών, αλλά οφείλει να απλώνεται σε γενικότερα αντικείμενα θεωρητικής κατεύθυνσης και τεχνικής κατάρτισης.

Η δια βίου εκπαίδευση, λοιπόν, συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη του γνωστικού δυναμικού του ατόμου και διαλεκτικά του κοινωνικού συνόλου, δεδομένου ότι το άτομο βρίσκεται σε μία διαρκή διαδικασία απόκτησης γνώσεων και δεν αρκείται στο σύνολο των γνωστικών αποθεμάτων που απέκτησε κατά τη διάρκεια της βασικής του εκπαίδευσης. Η διεύρυνση των πνευματικών και γνωστικών οριζόντων του λαού, η ανάπτυξη της προσωπικής του αυτονομίας έναντι της άγνοιας και η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης επιτυγχάνονται σημαν-

τικά με τη βοήθεια της κοινωνικής παιδείας (Μαρδάς & Βαλκάνος, 2005).

Βέβαια, τόσο η ίδια η κοινωνική παιδεία όσο και η πνευματική δύναμη να μπορέσει κάποιος να ορθώσει το ηθικό του ανάστημα απέναντι στις επιθέσεις της άγνοιας, του φόβου και της μισαλλοδοξίας, εξαρτώνται ή έστω επηρεάζονται και από τον ελεύθερο χρόνο που διαθέτει. Όταν ο ελεύθερος χρόνος καταντά όνειρο απαιτηλό -ως απόρροια της ψευδαισθήσης της ευμάρειας μέσα από τον καταναλωτισμό και την ανασφάλεια των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων- και όταν ο αρχικός καταμερισμός εργασιών και ο διαχωρισμός τους -σε πνευματικές και χειρωνακτικές- τον περιορίζουν ακόμα περισσότερο, τότε η συμμετοχή στην πληροφόρηση και στη μάχη κατά της άγνοιας γίνεται προνόμιο μόνο των λίγων ευκατάστατων στρωμάτων.

Ουσιαστικά, δηλαδή, τα εργατικά και τα κατώτερα μεσαία στρώματα αποκλείονται και η δυνατότητα προσφέρεται μόνο στους πλουσιότερους μεσοαστούς. Ο πάλαι ποτέ ελεύθερος χρόνος, ως μετωνυμία του ελεύθερου ανθρώπου, αυτός ο χρόνος που κάθε εργάτης της ζωής ήθελε να γίνει περισσότερος για τον εαυτό του και για τους άλλους, και τον καταλάβαινε ως δικαίωμα προς κατάκτηση, μέσα στα οργανωμένα αστικά κενά του αστικού μεταβολισμού, γίνεται κενός χρόνος, χρόνος περιφοράς και περιπλάνησης χωρίς σκοπό, που μπορεί απλώς να τον παρατείνει η αντοχή της τσέπης των περιφερομένων (Vaden & Suoranta).

Οι πνευματικοί άνθρωποι σύμμαχοι στη μάχη κατά της ανοησίας

Για την άγνοια δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ευθύνεται και η επιστημονική κοινότητα. Ευθύνεται γιατί δεν κα-

τόρθωσε, όπως φάνηκε, να εκλαϊκεύσει τις επιστημονικές κατακτήσεις ώστε να γίνουν πράγματι κτήμα ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού. Παρέμεινε εγκλωβισμένη στο εργαστήρι της, παράγοντας γνώση που αφέθηκε να σκονιίζεται στα ράφια των βιβλιοθηκών. Δεν κατόρθωσε, άλλωστε, να πείσει για την αυτονόητη αναγκαιότητα, διδασκόμενη στο σχολείο, να επικοινωνεί με τα κεκτημένα της ακαδημαϊκής έρευνας.

Δυστυχώς, όμως η πλειονότητα των επιστημόνων δεν ταυτίζεται με το κοινό ·ζει στους δικούς της πύργους ελεφαντοστού και περιφρονεί ή μειώνει τους ακαδημαϊκούς που με μέσα μαζικής ενημέρωσης ή με ξεχωριστές εκδόσεις εκλαϊκεύουν τις επιστημονικές κατακτήσεις, όχι μόνο κάνοντάς τις κτήσεις του ευρύτερου κοινού, αλλά δημιουργώντας τις απαραίτητες ερωτήσεις για την επόμενη γενιά επιστημόνων. Την ίδια όμως στιγμή, το πλατύ κοινό, και οι νέοι βομβαρδιζόμενοι συνέχεια από τα μαζικά μέσα διασκέδασης και α-νόησης δε βρίσκουν από μόνοι τους τη χαρά της προσπάθειας του να δοθεί απάντηση σε μια ερώτηση.

Οι ίδιοι οι επιστήμονες είναι υποχρεωμένοι ηθικά να ενημερώνουν τους πολίτες. Έχουν την κοινωνική ευθύνη να εκλαϊκεύουν τις ανακαλύψεις προκειμένου να καταφέρει η κοινωνία να εξελιχθεί κι όχι να οπισθοδρομεί. Οι λίγες αράδες σε έντυπα μέσα επικοινωνίας δεν καλύπτουν αυτή την ανάγκη, αφού συχνά τέτοια ένθετα ή έντυπα περιορίζονται μόνο σε λίγους αναγνώστες. Οι πνευματικοί άνθρωποι είναι εκείνοι που έχουν την κοινωνική αποστολή να χρησιμοποιήσουν την άγνοια ως αφορμή για γνώση, για αναζήτηση, ως ευκαιρία να δοθούν νέες απαντήσεις. Γιατί στο κάτω κάτω η άγνοια είναι που οδηγεί στην ανάγκη της γνώσης. Για να το πούμε αλλιώς, αν δεν δημιουργηθεί η ερώτηση,

δε θα αναζητηθεί ποτέ η απάντηση!

Καλό είναι όμως να αναλογιστούμε και το γεγονός ότι σήμερα πια σε σχέση με το παρελθόν έχουν αυξηθεί οι επαφές των επιστημόνων με το γενικό κοινό μέσα από σεμινάρια και διαλέξεις. Ωστόσο, παρατηρείται συχνά μία αποσπασματικότητα των μεταφερόμενων πληροφοριών. Τα θιγόμενα θέματα παρουσίασης δεν εξετάζονται από όλες τις επιστημονικές οπτικές κι ούτε ακόμα γίνονται αναφορές στις κοινωνικές διαστάσεις και στις επιπτώσεις των επιστημονικών ανακαλύψεων. Τόσο οι ομιλητές όσο και το κοινό προσλαμβάνουν την επιστήμη ως μια δραστηριότητα έξω από τα κοινωνικά δρώμενα. Έτσι, αναγκαία κρίνεται η ένταξη ενός θέματος στο κοινωνικό περιβάλλον, στο παρελθόν, το μέλλον, στο χρονικό συνεχές.

Οι ομιλητές αντιλαμβάνονται πιο πολύ το ρόλο τους για να πληροφορήσουν και όχι να παιδεύσουν. Και ως παιδεία εννοούμε τη διαδικασία του σκέπτεσθαι. Εξάλλου, αυτό από το οποίο πάσχουμε σήμερα δεν είναι η ίδια η πληροφορία που αφειδώς προσφέρεται από πάσης φύσης κέντρα ενημέρωσης, αλλά η κατανόηση της και η ένταξή της στο κοινωνικό, πολιτικό κι οικονομικό της περιβάλλον, ώστε να αποκτήσει πραγματικό νόημα η ύπαρξή της.

Και αξίζει, ωστόσο, να υπογραμμίσουμε ότι στις μέρες μας διατρέχουμε τον κίνδυνο να σκεφτούμε ότι ξέρουμε τα πάντα. Δεν έχουμε όμως ανάγκη απλά το θησαυροφυλάκιο της γνώσης, αλλά της ερώτησης. Χρειαζόμαστε κάτι που δε μας παρέχει έτοιμες απαντήσεις, αλλά ερωτήσεις: κάτι που δε ρίχνει φως σε ήδη φωτισμένα γεγονότα, αλλά σε σκοτεινές, νοτισμένες γωνιές της άγνοιας. Οι απαντήσεις, άλλωστε, σήμερα είναι τόσο εύκολο να βρεθούν: λίγα "κλικ" ενός "ποντικιού", λίγα

θροῖσματα σελίδων αρκούν για να δώσουμε απαντήσεις. Είναι όμως οι απαντήσεις τούτες αρκετές; Τις κατανοούμε στο πρεπούμενο βάθος; Τις αντιλαμβανόμαστε ως αφορμή για νέα ερωτήματα και νέες έρευνες;

Και η άγνοια δεν είναι η αδυναμία απαντήσεων. Όσο προοδεύει η επιστήμη, γεννά όλο και περισσότερα ερωτήματα παρά τα απαντά. Γιατί όσο μεγαλώνουν τα βήματα που καλύπτει η ανθρώπινη σκέψη τόσο ανακαλύπτει ότι είναι πολύ μικρή για να καταγράψει όλες τις απαντήσεις. Απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα έχει μόνο η άγνοια. Η επιστήμη γεννά απορίες και προσπαθεί να τις απαντήσει, θέτει νέα ερωτήματα. Αν η γνώση, λοιπόν, δημιουργεί προβλήματα, τότε η άγνοια σίγουρα δεν τα λύνει⁵.

Η Άβυσσος μεταξύ του σημείου που βρισκόμαστε και της "τέλειας γνώσης", φοβίζον και απομακρύνουν τον άνθρωπο από τα πορίσματα και τις σκέψεις που θα έφερνε σαν αποτέλεσμα η συνεχώς επεκτεινόμενη γνώση. Η καταφυγή στην άγνοια είναι ένα επιχείρημα υπέρ ή κατά μίας πρότασης με βάση την έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων σε βάρος τους ή γι' αυτό. Εάν υπάρχουν θετικά στοιχεία για τη σύνταξη, τότε βεβαίως έχουμε άλλους λόγους για την αποδοχή της, αλλά η έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων από μόνη της δεν είναι απόδειξη.

Και βέβαια οφείλουμε ακόμη να σημειώσουμε ότι άγνοια δεν είναι η αδυναμία απόδειξης μιας αλήθειας, ούτε η απουσία τεκμηρίωσης μιας θεωρίας που στηρίζεται σε λογικές υποθέσεις ή παρατηρήσεις. Άλλωστε, λογικό δεν είναι αυτό που το εθισμένο μάτι στην παρατήρηση του μικρόκοσμού μας αντιλαμβάνεται. Λογικό είναι εκείνο που στηρίζεται σε επιστημονικές αρχές, σε

⁵ Isaac Asimov.

στατιστικές δομές που ξεπερνούν το μικροστό σύνολο ατόμων του άμεσου κοινωνικού μας περιβάλλοντος.

Η μοναδικότητα της αλήθειας σύμμαχος της άγνοιας και της μισαλλοδοξίας

Ας μη λησμονούμε, όμως, ότι δεν υπάρχει μία μοναδική κι αναλλοίωτη αλήθεια, ούτε και αντικειμενική γνώση. Και τούτο διότι η ρήση από μόνη της είναι ντετερμινιστική και δογματική. Η αλήθεια είναι ένας συνδυασμός απαντήσεων-ερωτήσεων, ηθικής κι ερμηνείας. Το γεγονός μπορεί να είναι ένα και να μην επιδέχεται αμφισβητήσεις φαινομενικά, αλλά καθώς το υποκείμενο θέτει τις δικές του ερωτήσεις για τα αίτια, τις συνέπειες, τις ερμηνείες κλπ, αυτομάτως η αλήθεια αλλάζει μορφή ανάλογα με την ποιότητα του φωτός που φεγγίζει το πρίσμα της. Κάθε εποχή θέτει τις δικές της ερωτήσεις που πηγάζουν από την οπτική των δικών της ερμηνειών και των δικών της αναζητήσεων. Σωστές ή λάθος οι οπτικές αυτές -δεν έχει σημασία- την προσεγγίζουν από διαφορετική σκοπιά. Εξάλλου, αυτό που μετράει δεν είναι το γεγονός αυτό καθαυτό ούτε η αλήθεια του, αλλά η ερμηνεία του. Αυτή είναι που υποχρεώνει το υποκείμενο να κρίνει, τον ακαδημαϊκό να ερευνήσει, να αμφιβάλει και να θέσει νέα προοδευτικά ερωτήματα.

Μέσα από δογματικές προσεγγίσεις -της τάχα μοναδικής αλήθειας- κομματικοί και θρησκευτικοί μηχανισμοί και συντεχνίες επιδιώκουν την απομάκρυνση των οπαδών τους από την αναζήτηση επιστημονικών πληροφοριών και σβήνουν τη δίψα για ερωτήσεις. Για λόγους επιβίωσης κι επέκτασης της δύναμής τους χρησιμοποιούν την πνευματική ανικανότητα ή την καλλιέργουν. Μα η αλήθεια δεν είναι απλά ένα σχήμα γεωμετρικό που εξετάζεται σε μία δισδιάστατη οπτική ή

αλήθεια είναι η διαθλασμένη εικόνα φωτός που ξεπηδά μέσα από ένα πολυεδρικό πρίσμα. αλήθεια είναι εκείνο το φως που εμφανίζονται όταν αρχίζουμε να αναρωτιόμαστε πέρα από σχηματικές αντιλήψεις, πέρα από γραμμικές -δυναμικές μορφής- αναπαραστάσεις. Και όσο περισσότεροι κοιτούν το πρίσμα, τόσο περισσότερο φωτίζεται η αλήθεια μέσα από το διάλογο. Αλλά και ο διάλογος απαιτεί γνώση.

Η αλήθεια -χωρίς να γίνεται κυριολεκτικά υποκειμενική- στην ουσία της ταυτίζεται με την υποκειμενική σκοπιά κι ερμηνεία του κρίνοντος. Το ίδιο όμως ισχύει και με την ηθική. Το ήθος πηγάζει από την κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουμε. Οι συνήθειές μας είναι επίκτητες από το περιβάλλον και άρα κι η ηθική μας. Κάθε υποκείμενο βιώνει μία διαφορετική ηθική, έχει τη δική του καμπύλη ηθικής, αλλά κατά βάσει η τιμωρία ή ο σεβασμός και η αποδοχή των κοινωνικών ηθών και αρχών επηρεάζουν την ευρύτερη κοινωνική συμπεριφορά. Εξάλλου, η ηθική είναι διαφορετική από κοινωνία σε κοινωνία και από αιώνα σε αιώνα. Έτσι, οι επιστήμονες κάθε φορά κάτω από τα νέα -της κάθε εποχής- ρεύματα φιλοσοφικής κι ιδεολογικής απόχρωσης, θέτουν νέα ερωτήματα. Και φυσικά η υποκειμενικότητα αυτή της ηθικής και της προαναφερόμενης αλήθειας δεν μπορούν να θεωρηθούν κάτι κακό, αφού προάγει το διάλογο. έτσι, άλλωστε, καλλιεργείται η κρίση και απομακρύνεται η δογματικότητα στη θέαση ζητημάτων του παρόντος ή του παρελθόντος. Αυτή ακριβώς η υποκειμενικότητα είναι ένα όπλο στον πόλεμο κατά της άγνοιας.

Το Επιχείρημα από την Άγνοια (ο ισχυρισμός δηλαδή ότι μια πρόταση είναι ορθή επειδή δεν έχει αποδειχθεί ότι είναι λάθος, ή ότι είναι λάθος επειδή δεν έχει

αποδειχθεί ορθή) είναι η έωλη στήριξη της αντεπισημονικής σκέψης, η φαντασιακή βεβαιότητα για την κατοχή αλήθειας. Η ισχύς μιας πρότασης όμως εξαρτάται από τα δεδομένα που τη στηρίζουν ή αντικρούουν, όχι από την έλλειψη στοιχείων για την αντίθετη ή αντιφατική της πρόταση.

Σαφώς πάντως οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι υπάρχουν και ατομικές ευθύνες στους ίδιους τους πολίτες. Κρίνεται όμως αποπροσανατολιστικό η άγνοια ως ευθύνη να μεταφέρεται στις πλάτες του απαιδευτού λαού. Μένοντας στον τονισμό των ατομικών ευθυνών αποσιωπούμε -συνειδητά ή ασυνειδητά- τις ευθύνες των υπολοίπων. Η κούραση και η αδιαφορία απέναντι σε διαλέξεις ή επιστημονικά -εκλαϊκευμένα- συγγράμματα έχει να κάνει περισσότερο με τις ευθύνες των πνευματικών ανθρώπων που δεν προσπαθούν να διαμορφώσουν τη γλώσσα και τις μελέτες τους ώστε να είναι κατανοητά από την απαιδευτη μάζα. Ρόλο σημαντικό, φυσικά, διαδραματίζουν και τα ενδιαφέροντα των λαϊκών μαζών, αλλά και σε τούτα το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης έχουν κι εκείνοι που τα διαμορφώνουν -είτε μέσα από τις τηλεοπτικές εναλλαγές στο βόθρο της υποκουλτούρας και της αποσπασματικότητας είτε μέσα την παιδευτική διαδικασία ενηλίκων κι ανηλίκων.

Η γνώση είναι μια διαδικασία διαμόρφωσης της ανθρώπινης ψυχής. Η γνώση επιτυγχάνεται με την έκθεση της ψυχής στο γνωστικό αντικείμενο. Το γνωστικό αντικείμενο εκπέμπει τη δομή του και η ψυχή απορροφά αυτή τη δομή όπως το ψυχρό σώμα απορροφά τη θερμότητα από ένα θερμό σώμα με το οποίο εφάπτεται. Μια ζώσα ψυχή είναι ευσταθής και η ευστάθειά της οφείλεται στην αρμονία της δομής της.

Η άγνοια στην πολιτική

Χαρακτηριστική για το ρόλο της άγνοιας είναι η στάση των λαϊκών μαζών απέναντι στα λαϊκίστικα προτάγματα των κομμάτων. Ο φανατισμός και η διασύνδεση με τις πατερναλιστικές-ρουσφετολογικές λογικές των κομμάτων από την μια και με τις λαϊκίστικες στάσεις των κομμάτων της διαμαρτυρίας που θέλουν να παίξουν ρόλο στο πολιτικό σύστημα, είναι μερικά στοιχεία που αποδεικνύουν την πασιφανή σύνδεση της άγνοιας με την πολιτική. Και ας μην παραβλέπουμε το γεγονός ότι ο λαϊκισμός συνδέεται όχι μόνο με τον πατερναλισμό, αλλά και με την υποσχεσιολογία και τις αντιδράσεις στο όνομα του λαού χωρίς καν τη συμμετοχή του τελευταίου. Γιατί, εξάλλου, η λαϊκότητα από το λαϊκισμό διαφέρουν ως προς τούτο: η λαϊκότητα σχετίζεται άμεσα με το λαό, εκφράζει τη συμμετοχή και τη στάση του, ενώ ο λαϊκισμός τοποθετείται εξ ονόματος του λαού χωρίς την παρουσία ή την άποψή του.

Συχνά μάλιστα -διαδραματίζοντας καταλυτικό ρόλο- ο λαϊκισμός έρχεται να υποκαταστήσει τις ίδιες τις θέσεις, τις προτάσεις. Προτάσεις που κατευθύνονται όχι από την επιθυμία του ίδιου του πλήθους, αλλά από το τάχα καλό του λαού χωρίς εκείνος να επιτρέπεται να εκφραστεί. Ενίοτε, βέβαια, ειδικά στην περίπτωση της άκρας δεξιάς, τα προτάγματά της θέλουν το λαό να αποφασίζει με δημοψηφίσματα μέσα από ένα αντιφατικό μείγμα αρχών και ετερόκλητων πολιτικών θέσεων με επίκεντρο όχι το άτομο, αλλά το λαό ως συλλογικό οργανισμό. Τα ακροδεξιά κομματικά μορφώματα, εξάλλου, υπερασπίζονται ένα μείγμα αξιών οξύμωρης έμπνευσης όπως ο αντικρατισμός, η αποφασιοκρατία και η δημοψηφισματικότητα, η επίκληση στο λαό και ο καισαρισμός, η υπαγωγή στη συνταγματική τάξη και ο αντικοι-

νοβουλευτισμός, η αντισυστημικότητα και ο αντικομματισμός, το πολιτικό κατεστημένο (συνωμοσιολογία, αντικρατισμός) και η πατρίδα, το έθνος, ο λαός -αλλά όχι ο πολίτης ως αυτόνομη μονάδα (Γεωργιάδου, 2008).

Παρατηρούμε, όμως, έτσι ότι η άγνοια και η αδυναμία αποκωδικοποίησης της φυσιολογίας του λαϊκισμού, η αυθόρμητη φρασεολογία σε συνδυασμό με την κινδυνολογία, την επίκληση του πατριωτισμού ή του λαϊκού συμφέροντος, συντελούν στον αποπροσανατολισμό και τη χειραγώγηση. Η επιστημονική υποκουλτούρα και η επίκληση από μέρους των κομμάτων τεκμηρίων αμφιβόλου ποιότητας -συχνά καθυστερεί η απόδειξη της ασάθειάς τους- συγχέουν τον πολίτη. Στην ίδια λογική και η επίκληση στο συναίσθημα που συχνά βρίθει ανακολουθιών και σοφιστειών, πείθει το φανατισμένο πολίτη που αγνοεί τις περιπλοκές του διαλόγου. Έτσι, η ελλιπής μόρφωση δυσκολεύει την αποκρυπτογράφηση των πολιτικών μηνυμάτων που οχυρώνονται πίσω από τον απομονωτισμό ή τον κοσμοπολιτισμό, πίσω από το εθνικιστικό παραλήρημα και τις πατριωτικές ιαχές.

Και όσο τα κόμματα των μεσαίων ιδεολογικών σχηματικά τοποθετήσεων λειτουργούν συναινετικά και προάγουν αλλαγές -θετικές ή αρνητικές μάς είναι αδιάφορο εδώ- τόσο η άγνοια όσο και ο φόβος στρέφουν τους πολίτες σε θέσεις κατά της κοινωνικής συνοχής και ενάντια στην κοινωνική ανάπτυξη. Και τούτο, διότι το συναινετικά κόμματα δε φροντίζουν για την αντιμετώπιση της άγνοιας που λειτουργεί ως συνεκτικός δεσμός της αντικοινωνικής αντίδρασης.

Καθώς η μεταπολεμική άκρα δεξιά και τα κομματικά της μορφώματα διαθέτουν χαρακτηριστικά πολύπλοκης αληθειας, το μείγμα της έχει υλικά που εντοπίζονται

σε διάφορες περιοχές του ιδεολογικού άξονα αριστεράς-δεξιάς. Αυτή η δύσκολη μάλιστα ανίχνευση συμπληρώνει την πολιτική άγνοια των πολιτών, που πέφτουν θύματα της των συντηρητικών κραυγών προσέλκυσης εκλογικής πελατείας. Η μεταφασιστική άκρα δεξιά έχει μεν την αφετηρία στην άκρη του ιδεολογικού άξονα, αλλά δεν περιχαράκωνεται μόνο στο χώρο αυτό. Περιπλανάται ευκαιριακά σε διάφορες θέσεις κάνοντας ακόμα πιο δύσκολο τον εντοπισμό των ακροτήτων.

Τα στοιχεία του φιλελευθερισμού, του κεϋνσιανισμού και του μεταϋλισμού που εντοπίζονται εύκολα στο σώμα της, αναμειγνύονται με γνωρίσματα αντιπλουραλισμού, κρατικού πατερναλισμού, κοινωνικού αυταρχισμού και εθνικο-πολιτισμικού μονισμού. Αυτές ακριβώς οι αναμειξίες είναι που συγχέουν τους πολίτες. Δεν είναι πια τόσο ξεκάθαρα τα όρια και κατά συνέπεια η απειλή για την κοινωνική συνοχή, όπως οι αλλοτινές φασιστικές τάσεις της.

Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε και την προσωπική αδυναμία του ατόμου να αλλάξει τη ζωή του. Η τάση αυτή που είναι τόσο ισχυρή στις νεότερες ηλικίες, λειτουργεί αποτρεπτικά για τους πρεσβύτερους. Ο φόβος για το άγνωστο μέλλον, για την επικινδυνότητα της αλλαγής σε αλληλεπίδραση με την επαρχιώτικη λογική ενός συνδρόμου κατωτερότητας, σφραγίζουν τις πόδες του ονείρου για κάτι καλύτερο. Η ίδια η άγνοια τρώει τα οράματα στο ταξίδι για το φόβο.

Η άγνοια στηριζόμενη στο φόβο και την αμάθεια οδηγεί στην υιοθέτηση ακροδεξιών θέσεων χωρίς τη διαμεσολάβηση των ακροδεξιών κομμάτων. Οι επιστημονικές σοφιστείες και οι παραλογισμοί στις ερμηνείες φαινομένων ή συμβάντων, ο φόβος της αλλαγής και της διάσπασης της κοινωνικής συνοχής με την παροντική

της διαστρωμάτωση, οδηγούν μεγάλο μέρος του λαού κάθε κομματικής απόχρωσης σε ακραίες στάσεις. Είναι τα ίδια ελατήρια που συντηρητικοποιούν τον αμαθή πληθυσμό, τους πολίτες που άκριτα επαναπαύονται στις ληφθείσες πληροφορίες. Τούτη όμως η -"εκ γένεσης"- συντηρητικοποίηση γεννά και τα στερεότυπα και τις ολοκληρωτικές στάσεις.

Ο καταϊγισμός πληροφοριών συμπολεμιστής της άγνοιας

Παράλληλα, όμως, φαντάζει λογική η αποδοχή πως η συνείδηση του φωτισμένου ανθρώπου, του ανθρώπου που ες αεί αναζητά, θα αφομοιώσει στην επαφή της την όποια αρμονία μπορεί να εναρμονίσει με τη δική της την προερχόμενη από το γνωστικό αντικείμενο. Πώς όμως έρχεται η ψυχή μας σε επαφή με το γνωστικό αντικείμενο; Πέρα από τη ζωντανή επαφή με τον κόσμο της καθημερινότητας, που αποτελεί το σημαντικότερο πεδίο γνωστικών αντικειμένων, σήμερα έχουμε και μια σειρά μέσων που μεταφέρουν πληθώρα γνωστικών αντικειμένων κοντά μας. Πάνω απ' όλα τα μέσα πληροφόρησης παραμένει η άμεση επαφή με το προς γνώση αντικείμενο.

Ωστόσο, σήμερα η καθημερινότητα δεν αποτελεί τη μόνη πηγή γνώσης και πληροφόρησης. Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών έφερε την καθημερινότητα όλου του πλανήτη μέσα στο σαλόνι και το γραφείο μας. Δίπλα στη βιωματική παρατήρηση, λοιπόν, ξεδιπλώνονται και τα πάσης φύσης μέσα επικοινωνίας ως πηγή γνώσης. Και, βέβαια, για το σύγχρονο σκοταδισμό ευθύνες έχουν και τα παραδοσιακά ΜΜΕ, στα οποία στηρίζουν την πληροφόρησή τους ενήλικες κι ανήλικοι.

Η σύγχρονη υπερπληροφόρηση υποκύπτουσα σε

έναν ιδιότυπο καταναλωτισμό έχει ξεπεράσει τα όρια. Στο μεταμοντέρνο πια οικοδόμημά μας ο καταναλωτισμός και ο πληθωρισμός ως ιδεολογήματα αγγίζουν και την πληροφορία· συμπαρασύρουν -με άλλους προαναφερόμενους παράγοντες- στην άγνοια και την ημιμάθεια.

Και η υπερκατανάλωση είναι πρωτίστως θέμα συνείδησης της ύπαρξής μας και του ρόλου μας στην κοινωνία. Πολίτες με συμμετοχή στα κοινά, εργαζόμενοι που θα θέλουν να αναπτυχθούν οι ίδιοι και να προσφέρουν στην κοινωνία, θα δούμε ότι ξεφεύγουν ευκολότερα από την άγνοια, παρά τον επαπειλούμενο ομαδικό κομφορμισμό.

Πώς άραγε φαντάζει σήμερα στην εποχή της υπερκατανάλωσης πληροφοριών το ερώτημα του Καστοριάδη: πόσο καιρό ακόμα η ανθρωπότητα θα κατατρύχεται από τις ματαιότητες και τις ψευδαισθήσεις που ονομάζουμε εμπορεύματα (Καστοριάδης, 1999); Γιατί τελικά οι πληροφορίες έχουν καταλήξει να είναι και τούτες προϊόντα προς πώληση. Και τα προϊόντα-πληροφορίες ενισχύουν την ψευδαισθηση της ελευθερίας. Η κατανάλωση γίνεται έτσι η εξωραϊσμένη απάτη ολιγαρχίας που ελέγχει και τα μέσα πληροφόρησης που διαμορφώνουν τη μόδα και προβάλλουν την αγορά αποπροσανατολιστικά (Δήμος Χλωπτσιούδης, 2009).

Η τεχνολογία της σύγχρονης εποχής υπνωτίζει και σαγηνεύει μέσα από την ψευδαισθηση της ικανότητάς μας να πληροφορούμαστε ότι συμβαίνει γύρω μας. Ωστόσο, ο κόσμος της τεχνολογίας και τούτος κρύβει την καταναλωτική του χειραγώγηση. Η αποσπασματικότητα και η ευκαιριακή παρουσίαση των πληροφοριών αντί να λειτουργούν θετικά και να ενημερώνουν, τελικά συσκοτίζουν περισσότερο το νου και ενισχύουν την αμά-

θεια. Και τούτη η άγνοια έρχεται να προστεθεί απέναντι στην ημιμάθεια δημοσιογράφων και παρουσιαστών. Ακόμα και τα ειδικά έντυπα αφιερώματα συχνά μένουν πίσω στις εξελίξεις και μεταφέρουν με λανθασμένο τρόπο την όποια ενημέρωση. Ομοίως και οι επιστημονικές τηλεοπτικές εκπομπές και οι ταινίες τεκμηρίωσης -που έχουν εμπορευματοποιηθεί τόσο πολύ- συχνότατα καταγράφουν με αποσπασματικότητα τις επιστημονικές εξελίξεις.

Εξάλλου, ο λόγος που υπάρχει τόσο πολύ άγνοια είναι ότι αυτοί που την έχουν ανυπομονούν να τη μοιραστούν⁶. Η δε συχνή προβολή των φορέων κομφορμισμού (κόμματα, Εκκλησία, συντεχνίες κλπ) στις τηλεοπτικές οθόνες και η πιο πρόσφατη διαδικτυακή τους επίθεση πληροφόρησης οδηγούν σε σύγχυση. Τα μέσα με τον τρόπο που τους μεταχειρίζονται αντί να ενισχύουν το δημοκρατικό διάλογο, τελικά ενισχύουν το σκοταδισμό. Γιατί οι ακραίες θέσεις, ο ρατσισμός, η σοφιστεία και η μισαλλοδοξία βρίσκουν γόνιμο έδαφος μέσα από τον άκριτο κι ανεξέλεγκτο πλουραλισμό. Και φυσικά δεν είναι η δημοκρατία που ευθύνεται για την προώθηση των αντικοινωνικών ιδεών, αλλά η μεταχείριση που τα τηλεοπτικά μέσα τους επιφυλάσσουν.

Η μετανεωτερική αντίληψη για την πληροφόρηση επιτρέπει την προβολή κάθε άποψης χωρίς να κρίνεται εκ των προτέρων ο κοινωνικός της ρόλος. Η σύγχρονη κατανάλωση όλων και περισσότερων πληροφοριών είναι το νέο δόγμα των μέσων επικοινωνίας που αναζητούν έναν ακόμα λόγο επιβεβαίωσης της ύπαρξής τους. Μα τούτα οδηγούν σε μία καινοφανή υπερπληθώρα ειδήσεων, σε ένα καταιγισμό πληροφοριών που τελικά

⁶ Isaac Asimov.

οδηγεί σε ακατάσχετη αιμορραγία σκέψης και κρίσης.

Κι ας μη λησμονούμε και όλο εκείνον τον κίτρινο βόθρο που περιβάλλει τη δημοσιογραφική πληροφόρηση. Ειδήσεις που υπό το ψευδές επιχείρημα ότι το κοινό αναζητά "πικάντικες" ειδήσεις, αποπροσανατολίζουν και φυλακίζουν τους πολίτες στα γυάλινα τοιχώματα της άγνοιας. Αφειδώς, λοιπόν, σπαταλάται πολύτιμος ο τηλεοπτικός χρόνος της "φτώχης" μεσημβρινής και πρωινής ζώνης σε ανούσιες πληροφορίες, που επιβάλλουν στους πολίτες να απεμπολήσουν κάθε δικαίωμα στην ουσιαστική γνώση και την ελεύθερη σκέψη.

Ένας πόλεμος που έχει κηρυχθεί

Η μάχη της επιστήμης εναντίον της άγνοιας δε λαμβάνει χώρα σε κάποιο τοπίο. Είναι το ίδιο πανάρχαιο πεδίο συγκρούσεων όπου από την αρχαιότητα ακόμα συγκρούονταν η ελεύθερη και η κριτική σκέψη με τη μισαλλοδοξία, τη δεισιδαιμονία και τον παραλογισμό. Σήμερα όμως παρατηρείται το οξύμωρο να χάνει στις μάχες η λογική σκέψη, ενώ πια έχει τόσα όπλα στη διάθεσή της και τόσοσους συμμάχους. Ο σκοταδισμός αντί να ηττάται από την υπεροπλία της επιστήμης και των νέων τεχνολογικών μέσων, επικρατεί στο πολεμικό πεδίο.

Ο καινοφανής για τον ΚΑ' αιώνα αναλφαβητισμός και οι ποικίλες ρητορείες φυλακίζουν την κρίση, εκτελούν την αμφισβήτηση που προσπαθεί να στηρίξει την Αντίσταση. Σαν κουκουλοφόροι καταδότες διάφοροι εκφραστές -δημοσιογραφικοί, πολιτικοί και άλλοι- προπαγανδίζουν την Κατοχή που μας επιβάλλει η άγνοια. Παύουν κάθε δημιουργική σκέψη, απειλούν κάθε λογική θέση.

Και σε αυτό τον πόλεμο τελικά πρέπει να ριχτούμε όλοι. Γιατί η Απελευθέρωση της σκέψης δεν είναι θέμα ατομικό. Ο μετανεωτερικός ατομισμός είναι το άλλοθι

της επανάπαυσης και της ελιτίστικης κριτικής των ελεύθερα σκεπτόμενων ανθρώπων σε βάρος των αγνοουμένων στα πεδία των μαχών. Η Ανεξαρτησία του πνεύματος είναι θέμα συλλογικό. Ταυτίζεται με την πρόοδο της κοινωνίας, με την ανάπτυξη της και τη συνοχή της.

Στη φυσική συμπεριφορά όλων των έμβιων όντων συναντάμε την αρχή της ομοιόστασης, της ικανότητας του οργανισμού να διατηρεί την ευστάθεια ανάμεσα στα στοιχεία που τον αποτελούν. Στη φύση υπάρχουν αναρίθμητα παραδείγματα ομοιόστασης. Είναι τόσο απαραίτητες για τη διατήρηση της ζωής που δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε την καταγωγή της ζωής δίχως την ταυτόχρονη "εφεύρεση" του ρυθμιστικού αυτού κυκλώματος (Λόρεντς, 1978). Αυτή την ομοιόσταση οφείλουμε να εντοπίσουμε κι εμείς προκειμένου να ξεπεράσουμε την ανισορροπία της άγνοιας, τις επιθέσεις του πνευματικού σκότους. Αλλιώς, απειλείται όχι μόνο η κοινωνική ανάπτυξη, αλλά ουσιαστικά ο ανθρώπινος πολιτισμός.

Μα άγνοια δε σημαίνει μόνο αμάθεια. Είναι στάση ζωής, συχνά κατ' επιλογή για όσα γίνονται γύρω μας. Είναι μια άλλη μετανεωτερική ιδιομορφία του δυτικού πολιτισμού. Ως στοιχείο αγωγής ανιχνεύεται στην οικολογική-περιβαλλοντική μας συμπεριφορά, διερευνάται στην απομάκρυνση από τη συλλογική δράση, από τη δημόσια ζωή, εξιχνιάζεται στον ατομικισμό και τον ωχαδερφισμό. Συχνά βλέπουμε να προτιμάται από την αναζήτηση προσφέροντας έτσι ένα εγωιστικό άλλοθι απέναντι στις επιλογές μας.

Η ερήμωση του φυσικού περιβάλλοντος καταστρέφει όχι μόνο τον εξωτερικό κόσμο, αλλά και κάθε σεβασμό του ανθρώπου για την ομορφιά. Είναι μία συνειδητή επιλογή υπό το πέπλο της άγνοιας που συνέρχεται

με την αδιαφορία για το μέλλον και τη φύση. Αυτή όμως η επιλεγόμενη άγνοια προσφέρει ευκαιρίες απάρνησης των προσωπικών ευθυνών και επίρριψης ευθυνών σε άλλους. Κι όμως η καταστροφή επήλθε. Η δε υπερπληθώρα πληροφοριών πέρα από τα όρια αφομοίωσης επιφέρει την άγνοια. Προτιμάται η μη-κρίση από την κρίση γιατί είναι βολικότερη, πιο ξεκούραστη.

Η άγνοια είναι σαν τη Λερναία Ύδρα· με νέες πληροφορίες να ξεφυτρώνουν κάθε φορά που κατανοούμε μία. Ένας Ηρακλής της κρίσης χρειάζεται για να τιθα-σεύσει αυτό το τέρας, για να το σκοτώσει. Αλλά το τέρας το δημιούργησαν οι θεοί για να ταλαιπωρεί τους θνητούς, για να δοξαστεί η αθανασία της γνώσης. Ο άθλος έδωσε την αφορμή να μείνει στην αιωνιότητα το όνομα της κρίσης, όχι γιατί νίκησε, αλλά επειδή συνέχισε τους άθλους στη μάχη της άγνοιας και της κρίσης. Άλλωστε, ο δικός μας Ηρακλής επέλεξε το δύσκολο δρόμο της Αυτόνομης Σκέψης και της Αρετής. Είχε το κουράγιο να βαδίσει στο τεντωμένο σκοινί, να βαδίσει στο δύσβατο μονοπάτι της εποποιίας της καθημερινότητας, να ζυγιάσει το βλέμμα της ανοησίας της Λερναίας Ύδρας.

Ο Οιδίποδας αιώνιο σύμβολο της άγνοιας

Η άγνοια πάντοτε αποτελούσε το μεγάλο φόβο των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Οι μελέτες των αρχαίων κειμένων αποδεικνύουν τη μεγάλη ανησυχία για την αυταπάτη της ελευθερίας του ατόμου και την άγνοια γεγονότων που το περικλείουν. Φυσικά στις μυθολογικές αναφορές η άγνοια προσεγγίζεται από τη θεώρηση της κοσμογονίας και την επέμβαση των θεών στα ανθρώπινα δρώμενα.

Χαρακτηριστικό πρόσωπο της ελληνικής μυθολογίας που ζούσε στην άγνοια ήταν ο Οιδίποδας. Ο οιδιπόδειος

κύκλος δεν είναι ένα δόγμα της μοίρας, ούτε απλά ένα δράμα χαρακτήρων, μια ηθικολογική τραγωδία. Είναι δράμα αποκάλυψης· η αποκαλυπτική δράση οδηγεί τον ήρωα να μάθει την αλήθεια για τον εαυτό του και συγχρόνως τον οδηγεί στην καταστροφή του (Schadewaldt, 1956). Είναι το σύμβολο του ανθρώπου που αγωνίζεται με πάθος να βρει τα μυστικά της ζωής. Ο αιώνιος αναζητητής της αλήθειας που ξεκινά την περιπέτεια της εξόδου από τον αμέριμνο κόσμο της άγνοιας. Ο τραγικός σοφόκλειος ήρωας αποτελεί το συνώνυμο της άγνοιας, της έλλειψης γνώσης. Όλη του η ζωή ήταν εγκλωβισμένη μέσα στην αγνωσία. Ο τραγικός του γάμος, η πρωτότερη πατροκτονία, η απόκτηση παιδιών με τη μητέρα του, όλα δείχνουν την ποιητική αποτύπωση των συνεπειών της άγνοιας και το μυθολογικό φόβο των θνητών για το άγνωστο.

Ο μυθικός βασιλιάς της Θήβας χωρίς να γνωρίζει τη λαβδακίδικη καταγωγή του και μεγαλωμένος σε ένα εκτός αίματος οικογενειακό περιβάλλον, κατευθύνεται στο μαντείο των Δελφών για να μάθει την αλήθεια. Συνεχίζοντας το ταξίδι του και αποφεύγοντας να γυρίσει στην υποτιθέμενη πατρίδα του, επιστρέφει χωρίς να το ξέρει στην αληθινή. Στη διαδρομή δολοφονεί τον πατέρα του για ασήμαντη αφορμή εν αμύνη. Ο ήρωας που έμελλε να αλλάξει την πορεία της Θήβας, δε γνώριζε με ποιον συμπλέκονταν. Είναι όμως ο ίδιος ήρωας που κατορθώνει να λύσει το περίφημο αίνιγμα της σφίγγας που μέχρι τότε είχε οδηγήσει στο θάνατο τόσους νέους ανθρώπους. Λύνει το αίνιγμα για να καταστεί σύμβολο της σοφίας. Ως δώρο της εξόντωσης του τέρατος ήταν ο γάμος του με τη χήρα πια βασίλισσα και ο ενθρονισμός του στην πατρογονική του πόλη -που ακόμη εξακολουθούσε να μην το γνωρίζει. Ο σοφός βασιλιάς φαίνεται

να ζούσε για χρόνια ευτυχισμένος -οικογενειακά και πολιτικά- μέχρι να πέσει λοιμός στη Θήβα, να μάθει την αλήθεια και να φτάσει η ολοκληρωτική του πτώση στα μάτια θεών και θνητών μέσα στους επόμενους αιώνες. Χλευάστηκε. Κατάντησε παράδειγμα προς αποφυγή για εκείνα που ενώ μπορούσε να ερμηνεύσει, επέλεξε να μην το κάνει. Προτίμησε να ζήσει στη δική του ερμηνεία των πραγμάτων, στην οπτασία που τον έκλεισαν οι θεοί χωρίς να προσπαθεί να ξεφύγει.

Ο Οιδίπους, που έγινε τύραννος χάριν της γνώσης του, θα χάσει την εξουσία του μόλις μάθει την αλήθεια. Η αλήθεια εμφανίζεται πλέον ως ασύμβατη με τη σοφία. Ο βασιλιάς είναι αδαής, άπορος· έχει πλήρη άγνοια με τον ίδιο βαθμό πληρότητας που είχε η γνώση της απάντησης στο αίνιγμα της Σφίγγας. Κι όμως αυτή του η απάντηση τον κατέστησε τον πλέον σοφό και τον οδήγησε στην αλαζονεία: βρήκε ολομόναχος τη λύση και του αίνιγματος και του χρησμού. Η άγνοια αυτή μέσω της γνώσης, δεν αντανakλά απλά την αλαζονεία του, αλλά την ύπαρξη τόσων πληροφοριών που τελικά δεν μπόρεσε να τις αξιολογήσει κατάλληλα και να οδηγηθεί στα σωστά συμπεράσματα.

Είχε τις πληροφορίες που χρειαζόνταν ώστε σύντομα να αντιληφθεί το παρελθόν και το παρόν, αλλά προτίμησε να μείνει προσκολλημένος στο φαντασιακό που έπλασε για τις γνώσεις και την σοφία του. Είναι καταδικασμένος να ζει στο σκοτάδι της άγνοιας και του πόνου μέσα σ' έναν παράλογο και μυστηριώδη κόσμο, και παλεύοντας συνεχώς, να οδηγείται παρά τη θέλησή του στη μοιραία κατάληξη, την a priori καταδίκη του σε θάνατο, που τη γνωρίζει, αφού είναι το μόνο από τα όντα που έχει επίγνωση του θανάτου.

Η άγνοια όμως αυτή του Οιδίποδα ήταν η ρίζα

όλων των κακών. Προσηλωμένος στη μορφή και στην ύλη ο ήρωας οδηγείται στις δικές του αυταπάτες. Όπως επισημαίνει ο Blum η αναζήτηση της επίγνωσης – ενόρασης ήταν πάντα παράλληλη με την ευλογία της άγνοιας. Αυτό αντανακλάται στην ταλαιπωρία του Οιδίποδα μεταξύ του γνωρίζω – δε γνωρίζω, μια αμφιταλάντευση η οποία παραπέμπει στην αμφιθυμία του. Η σύζευξη του ότι ο Οιδίποδας αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα το μωρότερο και τον εξυπνότερο άνθρωπο, σηματοδοτείται στην επίλυση του αινίγματος της Σφίγγας: ο Οιδίποδας επιλύει μεν το αίνιγμα της ανθρώπινης ύπαρξης και αναδεικνύεται γνώστης και ανώτερος πνευματικά, αλλά αυτή η γνώση δεν είναι αφομοιωμένη για τον ίδιο του τον εαυτό. Μη έχοντας εσωτερικεύσει αυτή τη γνώση, είναι καταδικασμένος να υπόκειται στη μοίρα και στο αναπόφευκτο.

Οφείλουμε, έτσι, ερμηνεύοντας το Σοφοκλή, να επισημάνουμε ότι η οιδιπόδεια άγνοια ουδέποτε αποτέλεσε κάτι το θετικό για τον ποιητή. Δεν είναι προοπτική και στάση ζωής, αλλά αντίθετα αιτία για τραγικό τέλος, αφορμή και σύμβολο προκειμένου να διδάξει τη δύναμη της γνώσης και της κρίσης. Γιατί ο Οιδίποδας δεν αποτελεί ένα τυχαίο πρόσωπο που έπεσε στη θεϊκή δίνη της άγνοιας, αλλά το σύμβολο της σοφίας. Είναι εκείνος που γνώριζε όλες τις απαντήσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, που είχε όλη τη σοφία να βρίσκει λύσεις κατατροπώνοντας τέρατα. Κι όμως ο σοφός άνθρωπος μέσα στον παραλογισμό της αλαζονείας του δεν ανακάλυψε το παιχνίδι των θεών. Και τούτο το ανακάλυψε υστερότερα από τη μητέρα και σύζυγό του.

Έτσι, ο Οιδίποδας καθίσταται στη δραματική ποιητική γλώσσα το αιώνιο σύμβολο της ανειδημοσύνης που ενώ ζούσε μέσα σε ένα καταγισμό πληροφοριών,

αρνούνταν να τις αξιολογήσει ορθολογικά. Η άγνοια τον οδήγησε πρόσκαιρα στην ευτυχία και την επιτυχία· τελικά τον έφερε στην καταστροφή, στον αιώνιο χλευασμό των θνητών. Τιμωρήθηκε από τα ίδια του τα χέρια για εκείνα που γίνονταν μπροστά του, για εκείνα που πληροφορούνταν, αλλά δεν μπορούσε να το κρίνει. Προτιμούσε να ζει μέσα στην άγνοια της αλαζονείας. Έσβησε το φως του, κατέστρεψε τα μάτια του επειδή δεν έβλεπαν όσα έπρεπε να δει.

Ένα κεντρικό σημείο στον Οιδίποδα του Σοφοκλή είναι το αίτημα του Τειρεσία προς τον ήρωα μη ρωτάς. Ο τυφλός και αμφίφυλος άνθρωπος, γνώριζε ότι η περιέργεια του Οιδίποδα θα προκαλούσε μια τρομακτική απάντηση την οποία ο βασιλιάς της Θήβας δεν περίμενε και δεν θα έπρεπε να ξέρει. Το ίδιο όμως το μη ρωτάς είναι η παρότρυνση που ακούμε και σήμερα για την ευτυχία που προκαλεί η άγνοια, το να ζει δηλαδή κανείς μέσα στην παραίσθηση των απαντήσεων, αλλά όχι στα συμπεράσματα. Παραδόξως το "μη ρωτάς", είναι ο τρόπος ζωής μέσα στην ερώτηση. Στις μέρες μας, έχουμε φτάσει σε μια συνθήκη πολιτισμού κατά την οποία η συνειδητοποίηση έχει να κάνει με το αντικείμενο, αλλά όχι με το υποκείμενο. Το αντικείμενο, ελεύθερο από υποκειμενικότητα και μετακινούμενο από κάθε άμεση σχετικότητα στον ορίζοντα του, βρίσκεται σε άμεση αντίληψη.

Ο Οιδίποδας ζώντας στο φανταστικό του κόσμο δεν καταλαβαίνει τα λόγια του Τειρεσία. Στην πορεία του μύθου όταν βρίσκεται μπροστά στην αποκάλυψη της πραγματικότητας σχετικά με την πατροκτονία που διέπραξε και την αιμομικτική σχέση με τη μητέρα του, δεν επικαλέσθηκε ελαφρυντικά για την άγνοιά του. Η παραδοχή της ενοχής του γίνεται εμπράκτως και αυτοβούλως με την δική του τύφλωση.

Με την τύφλωσή του παλινδρομεί τη λησμονημένη κοινή ετυμολογία του οράω (βλέπω) και του οίδα (γνωρίζω) από το παλαιό ρήμα είδω, που κάποτε σήμαινε και τα δύο μαζί. Ο Οιδίπους καταργώντας την όρασή του, καταργεί στην ουσία (και τιμωρεί) τον νου του, που αποδείχτηκε ανάξιος της γνώσης. Η κάθαρση εδώ είναι ένα γνωστικό, όχι συγκινησιακό γεγονός: Ο Οιδίποδας είναι ένας αυτόχειρας της γνώσης. Στον "Οιδίποδα Τυραννο" συναινούμε στο θεμελιώδες αξίωμα του Σοφοκλή ότι το ον είναι, μόνον εάν γνωρίζει τι είναι (Χειμωνάς, 1995).

Ο ίδιος προχωρεί στην αυτοτιμωρία του για να αποκατασταθεί η απαραβίαστη ιερότητα του κόσμου, ο ίδιος επιβάλλει τη νέμεσιν των θεών μπροστά στην ύβριν της άγνοιάς του. Με την πράξη του τούτη οδηγείται στην γνώση, στην αποκάλυψη της τύφλωσης στην οποία ζούσε τόσα χρόνια.

Η άγνοια ήταν η ρίζα όλων των κακών για τον Οιδίποδα. Δε γνώριζε την αληθινή καταγωγή του, δε γνώριζε τη μητέρα του ούτε τον πατέρα που δολοφονεί κατά λάθος. Κανείς δεν ενδιαφέρθηκε τόσα χρόνια να τον βγάλει από την άγνοιά του. Και όταν οι θεοί άρχισαν να στέλνουν οιωνούς, όταν οι πληροφορίες που συνέθεταν το πάζλ της πλάνης στην οποία ζούσε τόσα χρόνια ο ήρωας άρχισαν να καταφτάνουν, ο βασιλιάς δεν τα έβλεπε. Η κρίση του είχε κλειδωθεί στις γνώσεις που αποκόμισε κάποτε.

Μιλώντας για τον εαυτό του ο Οιδίπους δείχνει αυτοπεποίθηση και θέλει να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους άλλους για την ικανότητά του να λύσει το πρόβλημα που τους απασχολεί. Η σοφία του, που τον έφερε στο θρόνο, η ικανότητά του να βρίσκει λύσεις προκαλούν

όμως το φθόνο των θεών.

Στον "Οιδίποδα Τύραννο" του Σοφοκλή βλέπουμε την άγνοια του ανθρώπου στην κατανόηση όλων των παραμέτρων που συνθέτουν την αρμονία του κόσμου. Ο Οιδίπους χωρίς να το ξέρει και κυρίως χωρίς να το θέλει σκότωσε τον πατέρα του τον Λαίο και παντρεύτηκε την μητέρα του Ιοκάστη και έκανε μαζί της τέσσερα παιδιά. Με τις πράξεις του αυτές ο άνθρωπος, διαμέσου του τυράννου, ομολόγησε ότι με την άγνοιά του διατάραξε την ισορροπία του κόσμου.

Από την ηθική στην ελευθερία

Τα τελευταία χρόνια όλο και συχνότερα επανέρχεται στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου η ηθική. Η ανατροπή του παρελθόντος και η αναζήτηση νέων ιδεολογιών και ταυτοτήτων έχουν οδηγήσει σε προσεγγίσεις που αντικαθιστούν τα οράματα για μια δίκαιη κοινωνία. Λογικό, είναι, λοιπόν, οι μεταμοντέρνες υπαρξιακές αναζητήσεις να στραφούν σε παλιές ιδέες που είχαν ξεθωριάσει τις προηγούμενες δεκαετίες. Η ηθική και η ελευθερία επανήλθαν στη δημόσια σφαίρα εντονότερα από κάθε άλλη φορά.

Τόσο η μια όσο και η άλλη όμως συχνά παρουσιάζονται με μία μεταφυσική διάσταση. Πολλοί είναι εκείνοι που προσπαθούν να τις οριοθετήσουν μέσα σε γραμμικά συστήματα εννοιών αιώνιας ισχύος ("ό,τι είναι νόμιμο είναι και ηθικό", "ό,τι είναι κοινωνικά αποδεκτό οριοθετεί την ηθική", "η ηθική αξία έχει πανανθρώπινη ισχύ" και τόσα άλλα).

Οφείλουμε, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι ούτε η ηθική ούτε η ελευθερία ως αξίες είχαν πάντα το ίδιο περιεχόμενο και την ίδια βαρύτητα. Στο μετασχηματισμό των κοινωνιών υπό το βάρος των νέων ζυμώσεων (ιδεολογικών και ηθολογικών, πολιτικών και οικονομικών

απειλών και συμμαχιών) και τα δύο άλλαζαν, προσαρμόζονταν στα νέα κοινωνικά δεδομένα προωθώντας νέες αναζητήσεις –προοδευτικές και συντηρητικές.

Ούτε η ηθική ούτε η ελευθερία είναι δογματικές. Πολλάκις στο παρελθόν κέντρα δογματικά προσπάθησαν να τις ενσωματώσουν στο ιδεολογικό τους άρμα, αγωνίστηκαν να τις εντάξουν στη στράτευση του μαξιμαλιστικού και μισαλλόδοξου ορισμού τους. Μα, τελικά, κάθε μικρή ή μεγάλη επιτυχία να την ορίσουν στο στενό ηθολογολογικό πλαίσιο τους ήταν μικρής χρονικής διάρκειας κι ουσιαστικά απέτυχαν. Η κοινωνία χωρίς να γνωρίζει δογματικά στεγανά αλλάζει.

Η κοινότητα πάντα αναζητά την ελευθερία. Μια απελευθέρωση από τον εξανδραποδισμό της πρότερης κατάστασης. Νέες κινήσεις δίνουν νέο περιεχόμενο στην ελευθερία και τη σκλαβιά, στην ηθική και την κατάπτωση της. Και η ηθική είναι διαλεκτικά συνδεδεμένη με την ελευθερία. Η αναζήτηση της ελευθερίας χαράσσει τις ηθικές αξίες, προτείνει νέες αρχές. Και αν τούτα φαντάζουν απλά ιδεαλιστικές θέσεις, ας θυμίσουμε ότι οι κοινωνικές μεταλλάξεις δεν είναι αποτέλεσμα ιδεαλιστικών διεργασιών, αλλά κατεξοχήν υλιστικών, συνδεδεμένων με τη δημόσια αυτονομία του πολίτη (οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά).

Γιατί, τελικά, η αγωνία για τη δημόσια αυτονομία είναι εκείνη που ορίζει κάθε φορά την ηθική και την ελευθερία. Ο καθημερινός αγώνας για κοινωνική επιβίωση, μία ατομική αναγνώριση κι άνοδο, για την κατάκτηση του σεβασμού, ορίζουν σε ατομικό επίπεδο την ελευθερία και την ηθική. Και όταν ο ατομικός -αργός στο πέρασμα των ετών ή παλαιότερα των γενεών- αγώνας γίνεται ασυνείδητη συλλογική προσπάθεια, αλλάζουν και οι έννοιες.

Δεν είναι όμως καθόλου τυχαίο που η ελευθερία περιορίζεται στο σημείο που αγγίζει την ανηθικότητα. Το ανήθικο είναι το όριο της ελευθερίας. Όσο ο κανιβαλισμός είναι ηθικός τόσο η κοινωνία επιτρέπει την ανθρωποφαγία, τόσο αφήνει ελεύθερο το άτομο και την κοινότητα να εκμεταλλευτούν το συνάνθρωπο. Όσο η σιωπή και ο στρουθοκαμηλισμός κρίνονται ως ηθικές ενέργειες, τόσο μεγαλώνει η ελευθερία της άσκησης πολιτικής ή κοινωνικής και σωματικής βίας. Μέχρι τη στιγμή που το ηθικό θα μετατοπιστεί και θα αφήσει έκθετη την ελευθερία στα εδάφη της ανηθικότητας.

Περιεχόμενο ηθικής και ελευθερίας

Η ηθική, από τη μια, ή η διακριτική στάση μεταξύ καλού, αγαθού και κακού και, από την άλλη, το πνεύμα ως πεδίο υπέρβασης, αφαίρεσης και ο οριζοντας εξέλιξης και αναδημιουργίας αποτέλεσαν δύο βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους στηρίχθηκε ο πολιτισμός. Δυστυχώς όμως η ηθική γινότανε άλλοθι εξουσίας ή το πνεύμα άλλοθι ενός υλισμού στο πεδίο των εννοιών, με δογματισμό, και ολοκληρωτική σχέση των ιδεών ή των εννοιών με την εξουσία και τις ελίτ. Η ηθική και το πνεύμα είναι βαθιά αλληλένδετα με το λόγο και την ελευθερία. Είναι θεμελιωδώς προοδευτικές συλλήψεις της ανθρωπότητας. Εκφράζουν την εσωτερική μας οντότητα, την εσωτερική υπερβατικότητα και δε μετέρχονται της χωρητικότητας αλλά της βαθύτερης όλων των επικοινωνιών. Εκφράζουν την αγάπη του νοητού με το αισθητό, την αγάπη του νοητού με το υπερβατικό σε έναν αειφορικό κύκλο.

Και Ηθική σε τελική ανάλυση δεν είναι παρά η συνειδησή μας. Είναι οι κανόνες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου και τη στάση του. Ωστόσο, τούτη είναι προσαρμοστική. Εξαρτάται και διαμορφώνεται

ανάλογα με τις ιδιομορφίες της και την εκάστοτε κατάσταση που αντιμετωπίζεται (κάτι που δε συμβαίνει με τους αντικειμενικούς κανόνες που λειτουργούν ως άκαμπτές γενικότητες), από τον περίγυρό της. Και ας μη λησμονούμε ότι οι κανόνες δεν αποτελούν μία ασφαλή πυξίδα που θα καθοδηγεί το άτομο στις διάφορες περιστάσεις της ζωής του. Οι κανονιστικοί όροι είναι, βέβαια, αναγκαίοι για τη συγκρότηση της κοινωνίας, αλλά δεν ενσαρκώνουν την πλήρη διάσταση και το εύρος της ηθικής. Οι κανόνες και οι πάσης φύσης δεκάλογοι χρειάζονται σε εκείνους που δεν έχουν ζωντανή επικοινωνία με τη φωνή της συνειδησής τους και χρειάζονται έναν εξωτερικό παράγοντα να τους επιβάλλει τον τρόπο συμπεριφοράς. Μα, έτσι ακόμη μία φορά η ηθική συνδέεται άμεσα με το σεβασμό και την ελευθερία.

Βέβαια, σε κάθε κοινωνία υπάρχουν και οι λογής φορείς μαζοποίησης. Το σχολείο, τα κόμματα, η θρησκεία προσπαθούν μέσα από την επικοινωνία να προβάλουν αξίες και να διαμορφώσουν μια κοινωνική ηθική εξουσίας, επιβολής των δικών τους συμφερόντων και διαμόρφωσης συνειδήσεων. Εξάλλου, η δημόσια πειθώ (είτε στον πολιτικό λόγο και την κοινωνική κριτική είτε στη σχολική μεταφορά αξιών και την εκκλησιαστική κατήχηση είτε ως πάσης φύσης προπαγάνδα και λαϊκισμός) στόχο έχει τη διάδοση και επικράτηση των αξιακών συμπλεγμάτων του πομπού. Η δράση αυτών των φορέων είναι που διαμορφώνει την ευρύτερη κοινωνική ηθική. Το ίδιο και οι νόμοι που ως φορέας κομφορμισμού αποκρυσταλλώνουν την ηθική και ορίζουν την ελευθερία.

Βέβαια, η ελευθερία περιορίζεται από τους κανόνες συννόπαρξης. Ωστόσο, είναι φανερό ότι και η ηθική και η ελευθερία συνυπάρχουν ως εφαιπόμενοι κύκλοι και

κάπου δίπλα τους εφάπτεται και ο σεβασμός. Οι κανόνες και οι νόμοι εκφράζουν μία ηθική βάση που και επαναπροσδιορίζεται σε κάθε κοινωνική πραγματικότητα. Ακριβώς για αυτό το λόγο επί της ουσίας δε συντελούν κάτι στατικό. Ο ελεύθερος άνθρωπος δεν υπακούει σε κανόνες, αλλά στην ηθική του, στην προσωπικότητά του, στη συνείδησή του.

υποκειμενικότητα της Ηθικής και της Ελευθερίας

Όσο οι τοπικές κοινότητες δεν είχαν επικοινωνία με άλλες, οι παραδόσεις και τα ήθη διαμόρφωναν τη ηθική και τη μετασχημάτιζαν με μικρά βήματα. Η αλλαγή των αξιών της ηθικής και της ελευθερίας του ατόμου διαρκούσε δεκαετίες -κι αιώνες ακόμα- μέχρι να μεταφερθεί σε όλη τη λαότητα. Σήμερα όμως η ταχύτητα διάχυσης των πληροφοριών και ο σκανδαλοθηρικός ανταγωνισμός των μέσων ενημέρωσης, μετασχηματίζουν την κοινή γνώμη αστραπιαία και μαζί της την αντίληψη περί ηθικής.

Αποτέλεσμα όμως αυτού είναι ότι πλέον το περιεχόμενο της ηθικής μεταφράζεται με εντελώς υποκειμενικά κριτήρια. Κάθε πολίτης παραδειγματισμένος από ΜΜΕ θέτει τα δικά του όρια στην ηθική. Φυσικά, βέβαια, στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ολοένα και πιο ατομοκεντρικής, είναι λογικό να οριοθετούνται ευκαιριακά όλες οι έννοιες με προσωπικά χαρακτηριστικά.

Κι έτσι μοιραία οδηγούμαστε στο ερώτημα αν τελικά είναι η ηθική ή η ελευθερία έννοιες υποκειμενικές. Με τη στενή, βέβαια, έννοια του όρου σίγουρα δεν είναι, αφού αποτελούν το γνώμονα συνοχής ολόκληρων κοινωνιών. Η αντίφαση είναι, ωστόσο, ότι και αντικειμενικές έννοιες δεν είναι, αφού σταθερά μεταλλάσσονται βάσει των κοινωνικών ιδεολογικών μετασχηματισμών.

Η υποκειμενικότητά τους εμφανίζεται στην ίδια την προοπτική της κοινότητας που της δίνει πραγματικό περιεχόμενο. Οι αλλαγές της συλλογικής σκέψης, οι πνευματικές κατακτήσεις και η κοινωνική κινητικότητα, μετουσιώνουν το περιεχόμενό τους στον υποκειμενισμό της βραχύβιας επικράτησής τους ως αξιών.

Εξάλλου, ό,τι είναι ηθικό κι ελεύθερο, λίγες χιλιάδες χιλιόμετρα πιο πέρα κρίνεται ανήθικο και κολάσιμο⁷. Λίγους ή πολλούς αιώνες νωρίτερα ήταν κανόνας κοινωνικός και αργότερα επέφερε ποινή.

Η σεξουαλική ηθική και η ελευθερία του ατόμου να διαχειρίζεται όπως επιθυμεί προς την ηδονή, έχουν αλλάξει πολλές φορές από το παρελθόν. Η ανεκτή κοινωνικά στην Αρχαιότητα ομοφυλοφιλία μετατράπηκε σε σοδομιστική αμαρτία αντάξια ενός σαδιστικού βασανιστηρίου στους Μέσους Χρόνους για να ξαναγίνει -αν όχι αποδεκτή- τουλάχιστον μη κολάσιμη επιλογή στην Ύστερη Νεωτερικότητα. Η δε γυναικεία θέση άλλαξε αναλόγως. Ελεύθερη πια χωρίς τους ηθικούς φραγμούς για τη θέση της στην κοινωνική σφαίρα, η γυναίκα εισήλθε δυναμικά στη δημόσια πραγματικότητα.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα που τόσο διατρέψαν οι διακηρύξεις της νεωτερικότητας και η σωματική ελευθερία ήταν μόνο για τις δυτικές κοινωνίες των λευκών· οι έγχρωμοι δε δικαιούνταν ανθρώπινης μεταχείρισης και δικαιωμάτων, συχνά ούτε στις κοινωνίες δυτικών προτύπων -έστω κι αποικιοκρατικών. Η απόκλιση ανάμεσα στα κοινωνικά και τα ατομικά δικαιώματα μας, ορίζουν και αναδεικνύουν το ζήτημα της ηθικής σε κάθε εποχή. Ακόμα και οι πράξεις βίας και λαφυραγωγίας -

⁷ βλ. το γυναικείο ένδυμα σε ισλαμικές κοινότητες που απορρίπτεται ελεύθερα και συνειδητά και από γυναίκες. Επίσης ας δούμε το ρόλο του παιδιού σε κάθε κοινωνία και το διαχωρισμό βάσει φύλου ή κοινωνικής προέλευσης-κάστας.

τόσο συνηθισμένες επί χιλιάδες έτη χωρίς ηθική αναστολή- σήμερα θεωρούνται εγκλήματα πολέμου. Είναι μάλιστα ηθικά μεμπτά σε τέτοιο βαθμό ώστε να κρίνεται με όρους σύγχρονων ηθικών αξιών ακόμα και το παρελθόν.

Η δε ελευθερία του λόγου, βασικό χαρακτηριστικό των αρχαίων φιλοσοφικών, πολιτικών και πολιτειακών αναζητήσεων, οδηγήθηκε στη μεσαιωνική πυρά της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας⁸. Η αναζήτηση της γνώσης, η ελευθερία πίστης σε διαφορετικές αξίες πάντα κόλαζε κάθε φορέα μαζοποίησης και εξουσίας, που δογματικά όριζε το σωστό και το λάθος, το ηθικό και το ανήθικο, την αλήθεια και την προπαγάνδα. Τούτο το συναντάμε σε κάθε κοινωνία μέχρι το τέλος της νεωτερικότητας. Η άρνηση -ως βασική αρχή του μεταμοντέρνου- οδήγησε σε νέες αναζητήσεις κι ερμηνείες. Σήμερα πια η έκφραση θεωρείται ηθική μόνο όταν ενσωματώνεται στη γραμμική λογοκρισία της εκδοτικής και μιντιακής αγοράς.

Η ηθική στην κοινωνία του μίσους

Στην κοινωνία όμως της μετανεωτερικότητας, της άρνησης δηλαδή κάθε παραδομένης αρχής χωρίς συχνά να αντιπροτείνεται κάτι, όπου όλοι έχουν πια το δικαίωμα έκφρασης γνώμης και κρίσης, παρατηρείται το πρωτοφανές φαινόμενο η ηθική και η ελευθερία να απλώνονται και να συρρικνώνονται ως έννοιες ανάλογα με τη διάθεση του καθενός. Ενώ θεωρητικά ορίζονται από την ίδια την αποδοχή της κοινωνίας (ό,τι αποδέχεται ή αδιαφορεί και δεν κατακρίνει η κοινωνία είναι

⁸ βλ. παγανιστικές ιεροτελεστίες που ταυτίστηκαν με το σατανισμό ή ανακαλύψεις κι επιστημονικές αναζητήσεις που θάφτηκαν για αιώνες επειδή διαφωνούσαν με την κυρίαρχη άποψη. Και τούτο όχι μόνο στη Δυτική Ευρώπη αλλά και στη Ρωσία και στο Βυζάντιο και στα αραβικά εμιράτα.

ηθικό κι ελεύθερο), ένα γεγονός · μία πράξη εύκολα καταντά, εξαρτημένη απόλυτα από δημοσιογραφικές διαθέσεις και κρίσεις, ανήθικη, παραβιάζουσα την ελευθερία των άλλων πολιτών.

Τα τελευταία χρόνια μάλιστα -κάθε χρόνο και χειρότερα- παρατηρούμε να ανδρώνεται γύρω μας μια κοινωνία μίσους. Μία απανθρωποιημένη κοινότητα που στρέφει τα μέλη της να σφάζουν και να μισούν αλλήλους. Μία κοινωνία μίσους ανδρώνεται και εμείς το αποδεχόμαστε αδιάφορα · εύκολα το υιοθετούμε. Αμέτοχα εισπράττουμε και διαιωνίζουμε με την αδιαφορία μας ένα μίσος που ουσιαστικά στρέφεται κατά του ίδιου του Ανθρώπου. Όταν η ηθική μετατρέπεται σε ιδεοληψία, απομακρυσμένη από τα κοινωνικά δράματα και τη συλλογικότητα, τότε δίνει τη θέση της στον ατομικιστικό κανιβαλισμό.

Και φυσικά οφείλουμε να θυμίσουμε τις ευθύνες της εκπαίδευσης και της γενικότερης κοινωνικής άγνοιας και ακόμα και των ΜΜΕ. Τα ίδια τα κανάλια έδειξαν το δρόμο του μίσους μέσα από τις δικές τους ποικίλες αφηγήσεις, ειδήσεις κι αναφορές. Η απομυθοποίηση που επέφεραν και η ένταση της άγνοιας, της απάθειας και του τρόμου για κάθε αλλαγή στη ζωή μας φέρνουν την κοινωνία στο χείλος της αβύσσου.

Είναι μια εποχή όπου η ταχύτητα φέρνει στο προσκήνιο την εύκολη θεαματικότητα · κυριαρχεί η εντύπωση αντικαθιστώντας το ωφέλιμο και το δημιουργικό · η αξία της ενημέρωσης και της γνώσης αποτιμώνται με δείκτες και αριθμούς, από τα μέσα επικοινωνίας που συναινετικά διαμορφώνουν συνειδήσεις περιορισμένης ισχύος και πεπερασμένης διάρκειας · η αξιοπιστία έχει μετατραπεί σε αντικείμενο δημοσκοπήσεων, που τη φέρνουν στο βόθρο δίπλα στις κανιβαλιστικές τους εκπομπές.

Η κίτρινη τακτική και η σκανδαλοθηρία των μέσων επικοινωνίας, αλλάζουν την ηθική απεικόνιση της κοινωνίας και ορίζουν την ελευθερία πολιτών και πολιτικών, την έκφραση λόγου και οικονομικής δραστηριότητας ανάλογα με τα συγκυριακά εκδοτικά συμφέροντα. Και φυσικά τα μέσα διαπαιδαγωγούν και διαμορφώνουν στάσεις ζωής. Οι ανεύθυνοι τιμητές των πάντων (πολιτικών, συντεχνιών κλπ) κρίνοντας με διαφορετικά κριτήρια και στοχεύσεις κάθε φορά, έχουν δημιουργήσει σύγχυση ως προς το περιεχόμενο της ηθικής.

Από την άλλη, το σχολείο το ίδιο διδάσκει την ανηθικότητα στους μαθητές του. Κάθε λόγος για ηθική -κοινωνική ή ατομική- φαίνεται έωλος. Ο ανταγωνισμός και η απουσία δημοκρατικών διαδικασιών, ο φόβος και η έμμεση απειλή ως κύριο συστατικό της συνοχής και της ηρεμίας σε συνδυασμό με τη βαθμοθηρία δείχνουν ότι η κοινωνία που ανδρώνεται είναι εξ αρχής ανήθικη. Αντί η διδασκαλία να στηρίζεται στην αποδοχή του διαφορετικού, στο σεβασμό, στην αιδώ, τούτη στηρίζεται στην υποταγή που με κάθε ευκαιρία μετατρέπεται σε απειθαρχία και "επανάσταση". Από αντίδραση μόλις ο μαθητής βρει την ευκαιρία μακριά από το δάσκαλο κυριαρχεί στην παρέα ως δικτατορικός και φέρεται τόσο ανήθικα και σκληρά περιορίζοντας την ελευθερία των άλλων, όσο δε γίνεται στην υπόλοιπη κοινωνία.

Και φυσικά, οι ίδιες οι προβολές που έχει απέχουν από την ηθική, στέκουν απέναντι από τις ανθρωπιστικές αξίες και βλέπουν την ελευθερία (του ιδίου και των άλλων) ως κενά λόγια που χρειάζονται μόνο για εκθέσεις. Η ανήθικη καταπάτηση των δικαιωμάτων των άλλων, η εκμετάλλευση και η κοινωνική ανάδειξη του υποκειμένου με τη θυσία των άλλων (που αντιμετωπίζονται ως άβουλα αντικείμενα που αξίζουν μόνο για τούτο)

και επί των πτωμάτων τους, είναι η εικόνα που μεταφέρεται καθημερινά από αφηγήσεις και οικιακούς διαλόγους ή από μικρές και μεγάλες οθόνες στα παιδιά. Και μάλιστα οι αξίες του κανιβαλισμού και η απουσία ηθικής συνοχής στην κοινωνία μεταφέρεται βίωματικά (με τον πιο δυνατό τρόπο μετάδοσης γνώσεων και συμπεριφορών, που ακόμα το ίδιο το σχολείο δεν έχει υιοθετήσει).

Επιλογικά,

οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν είναι στατικά μοντέλα που κομφορμιστικά εξετάζουμε ή ορίζουμε. Είναι διαρκώς μεταλλασσόμενοι οργανισμοί ατομικών και συλλογικών αναζητήσεων. Ως ζωντανοί οργανισμοί απορρίπτουν αρχές και μεταμοσχεύουν νέες αξίες στηρίζοντας τη συλλογική λειτουργία των υπαρχόντων. Έτσι και η ελευθερία και η ηθική (συν)ορίζονται από τη μεταξύ τους σχέση και τη σύνδεσή τους με τις κοινωνικές εξελίξεις.

Στη σύγχρονη όμως υποκειμενική ιδιαιτερότητα φαίνεται να υπάρχει μία κοινωνική παραδοχή περί του ηθικού και της ελευθερίας, παρά το γεγονός ότι οι δύο έννοιες μεταλλάσσονται συχνά. Η κοινωνία του μίσους που διαμορφώνεται γύρω μας και η μισαλλοδοξία προς τη διαφορετικότητα, η ατομιστική θεώρηση των πραγμάτων, έχει οδηγήσει τις δύο έννοιες στην εξατομίκευση τόσο του ορισμού τους όσο και της αντιμετώπισή τους.

Η ηθικότητα οράται πάντα μέσα από ένα ατομικό/προσωπικό πρίσμα, ακόμα κι όταν στρέφεται κατά του κοινωνικού συνόλου. Αρκεί να υπηρετεί έναν ανώτερο σκοπό -συχνά όμως όχι για την ίδια την κοινωνία. Η δε ελευθερία αποτελεί μία μισαλλόδοξα δοσμένη έννοια που μάθαμε να αναζητάμε ως συνήθειο, αλλά ακόμα δε συνειδητοποιούμε.

Η ίδια η κοινωνία μας μοιάζει τόσο πολύ με τον

Κρέοντα. Με το ευτυχές -για εκείνον- αποτέλεσμα της κοινής αυταδέλφης δολοφονίας, αναδείχθηκε βασιλιάς. Μένει μόνο να βρεθεί μία Αντιγόνη που θα επιμένει στις ηθικές της αρχές και θα θυσιαστεί για αυτές πριν έρθει η κάθαρση και η αναγνώριση του λάθους. Θα έρθει όμως η Αντιγόνη; Γιατί, σίγουρα η ηρωίδα δεν μπορεί να αναζητηθεί στα μιντιακά πρότυπα.

Ιστορία: νέες εποχές, νέα ερωτήματα, νέες αναζητήσεις

Ιστορία με την ηροδότεια έννοια σημαίνει *έκθεση της έρευνας που προηγήθηκε*. Σήμερα βέβαια η Ιστορία είναι μια πολυεπιστήμη. Με την επιρροή του Μαρξ (και αργότερα του Μαξ Βέμπερ και των Annalles) και τη μετατροπή της σε λαϊκό -προπαγανδιστικό ή όχι- ανάγνωσμα, η επιστήμη τούτη άρχισε να προσεγγίζει και άλλες άσχετες, ως τότε, επιστήμες, όπως η Οικονομία, η Κοινωνιολογία κτλ. Έτσι, στο μεσοπόλεμο και ως το '80 ανδρώθηκαν η Κοινωνική, η Οικονομική, η Διπλωματική, η Πολιτική Ιστορία κ.ά.τ.

Στο τέλος του προηγούμενου αιώνα οι νέες πιέσεις⁹ και η άνθηση των θετικών επιστημών, της Ιατρικής και της Βιολογίας¹⁰ μαζί με τον ψευδότιτλο εκδημοκρατισμό της κοινωνίας έφεραν στο πλευρό της Ιστορίας επιστήμες που έμοιαζαν ως τότε ασύμβατες. Η Φυσική, η Χημεία και η Βιολογία σήμερα πια εξετάζουν όχι μόνο απολιθώματα, αλλά και καθημερινά ιστορικά ζητήματα, όπως το τι έτρωγαν στην αρχαιότητα ή τα ιατρικά προβλή-

⁹ Π.χ. το φεμινιστικό κίνημα, το οικολογικό κτλ.

¹⁰ Ανίχνευση DNA, κλωνοποίηση κτλ.

ματα -ασθένειες, λιμοί κτλ- των περασμένων αιώνων¹¹.

Στο πλευρό ενός ιστορικού σήμερα πια στέκεται η Εθνολογία, η Γεωγραφία και η Ψυχολογία εξετάζοντας διαχρονικά έθιμα ή εγκλήματα του ανθρώπου στη φύση -υπό την πίεση των οικολογικών ανησυχιών- δημιουργώντας την Κοινωνική Ανθρωπολογία¹².

Βλέποντας αξιολογικά όλες τις επιμέρους ειδικότητες εύκολα να διακρίνουμε μία πολυδιάσταση της Ιστορίας -ανάλογη της Γεωγραφίας¹³. Το πρόβλημα όμως είναι ότι όλες τούτες οι ειδικεύσεις συχνότατα μένουν αποσπασματικές και ανεξάρτητες μη επιτρέποντας στο ευρύτερο κοινό να έχει μία συνολική εικόνα του παρελθόντος. Οι ίδιοι οι ιστορικοί συχνά απέχουν από τη γενική θεώρηση των παλιών κοινωνιών μένοντας προσκολλημένοι στην ειδικότητά τους. Η Ιστορία είναι, λοιπόν, μια πολυδιάστατη επιστήμη που όμως έχει την ανάγκη της διαλεκτικής σύνδεσης.

Αξίζει να τονίσουμε μια ακόμα παθολογία της Ιστορίας: εκείνη της έγκαιρης δημοσίευσης των αποτελεσμάτων των ερευνών της. Δυστυχώς, η Ιστορία δημοσιοποιείται τουλάχιστον 20 χρόνια αργότερα από τις έρευνες με αποτέλεσμα τόσο τη λαϊκή φενάκη για το παρελθόν όσο και συγκρούσεις ιδεολογικές για τα νέα στοιχεία¹⁴.

¹¹ Μέσα από τις αρχαιολογικές -ενάλιες ή χθόνιες- ανακαλύψεις ή βάσει των ανακαλυφθέντων σκελετών ή μουμιών κ.ά.τ.

¹² Η Κοινωνική Ανθρωπολογία ομοιάζει πια με την Κοινωνική Ιστορία εξετάζοντας έθιμα, συνήθειες διατροφικές ενδυματολογικές, τις σχέσεις των δύο φύλων ή κοινωνικούς θεσμούς, όπως ο γάμος, η ταφή κτλ

¹³ Η Γεωγραφία συνδυάζει Εθνολογία, Γεωλογία, Φυσική, Χημεία και Βιολογία και λιγότερο οικονομία και κοινωνιολογία, αλλά συχνά συνοδοιπορεί με την Ιστορία.

¹⁴ Πέρα από το μόνιμο καβγά για το κρυφό σχολειό, παλαιότερα συχνά έχουμε σύγκρουση για την αξία των μακρυγιάννειων απομνημονευμάτων, ενώ ακόμα η ιδέα των Ελλήνων για τον Όμηρο είναι πώς μιλάμε για ένα -και μάλιστα τυφλόποιητή.

Το πρόβλημα της Ιστορίας είναι ίσως ένα από τα σπουδαιότερα που έχει ανακύψει τα τελευταία χρόνια στη φιλοσοφική σκέψη. Ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού πολλοί είχαν προσπαθήσει να προσεγγίσουν φιλοσοφικά την Ιστορία¹⁵. Δε θέλω να σταθώ στον προπαγανδιστικό της σκοπό, αφού αυτός επιτελείται κυρίως μέσα από συγκεκριμένα παιδευτικά κανάλια (σχολείο, κόμματα, Εκκλησία κτλ). Με ή χωρίς προπαγανδιστικό στόχο η Ιστορία είναι το κύριο στοιχείο της σύγχρονης ιδεολογικής πάλης, καθώς ακόμα και πλάι σε φιλοσοφήματα οικονομικής ή κοινωνικής φύσης, το ιστορικό παράρτημα είναι αναγκαίο.

Η Ιστορία δεν είναι απλά μια ακόμα φιλοσοφία. Είναι το επιστέγασμα της σκέψης μας για παλαιότερες εποχές, είναι το σύνολο της αυτοεκτίμησης της κοινωνίας μας. Η Ιστορία, λοιπόν, από μια απλή επιστήμη, ανάγεται σε μία ιδεολογία. Καθώς όμως αντικατοπτρίζει την κοινή κοινωνική μας σκέψη, αποτελεί ένα ισχυρό¹⁶ εθνικό δεσμό -και βέβαια όπλο εθνικής ενότητας και διαφοροποίησης.

Ως θεσμός, λοιπόν, η Ιστορία δέχεται τη δική της αμφισβήτηση, τη δική της κριτική. Στις δυτικές κοινωνίας η ιστορία δε γράφεται από νικητές πια αλλά από ηττημένους. Αμφισβητείται άμεσα πια ο τρόπος παραδοχής δεδομένων για άλλες εποχές γεγονότων κι εκτιμήσεις. Ως θεσμός, όμως, επιδέχεται και σημαντικές αλλαγές στην προσέγγισή της. Και οι αμφισβητήσεις αυτές μόνο αρνητικές δε μπορούν να θεωρηθούν, αφού προάγουν ένα

¹⁵ Αξίζει να τονίσουμε την αξιοσημείωτη προσφορά του Χέγκελ και αργότερα του Μαρξ που έδωσαν μια μοναδική ώθηση στην φιλοσοφική της διάσταση και σταδιακά την έκαναν μια αυτοτελή επιστήμη.

¹⁶ Δευτερεύον ζήτημα αφού αποτελεί τμήμα της κοινά διαμορφωμένης ιδεολογίας.

διάλογο μοναδικής αξίας για την κοινή γνώμη (όχι των δημοσιογράφων τη γνώμη) κριτική των ιδεών και της αυτοαντίληψής μας.

Η αμφισβήτηση της ιστορικής παραδοχής κρύβει και τις δικές της παγίδες. Έτσι, συχνά, δίνεται η εντύπωση ότι είναι ένα ιδεολογικό υποχείριο και άρα όχι κάτι το αντικειμενικό¹⁷. Οι αλλαγές που υφίσταται η Ιστορία οφείλονται αποκλειστικά στο θέμα που εξετάζεται και στην αφορμή του. Έτσι, όταν γίνεται λόγος για εθνική ιστορία, σαφώς και η αυτοεκτίμησή μας κλονίζεται καθώς το φαντασιακό διαρρηγνύεται από την εκτίμηση των άλλων.

Η Ιστορία εναπόκειται στους νόμους της αντι-κομφορμιστικής λογικής που καλλιεργεί ο σύγχρονος ατομικισμός. Ξεπερνώντας τα σταθερά εθνικά καλούπια εισάγεται πια στη σφαίρα της θετικής επιστήμης και ελέγχεται φιλοσοφικά και βεβαίως ιδεολογικά.

Έλεγχος όμως δε σημαίνει απόρριψή της. Έλεγχος είναι η ιδεολογική κριτική που οφείλουμε να κάνουμε μακριά από τη στείρα γεγονοτολογία που δε γεννά κρίσεις και βοηθά στην απόκρυψη λόγω όγκου στοιχείων ή προάγει το μερικό σε γενικό και το επαγωγικό σε παραγωγικό. Έλεγχος στην Ιστορία είναι η αφορμή που μας οδήγησε στη συγκεκριμένη θεματολογία, αφήνοντας αυτό καθαυτό το εξεταζόμενο θέμα, αφού ποτέ δε θα καταλήξουμε σε κοινή παραδοχή της ιδέας τούτης. Η συζήτηση γύρω από ένα ιστορικό θέμα είναι ουσιαστικά μια προσπάθεια εκδημοκρατισμού και εξυλισμού της πλατωνικής φιλοσοφίας.

Σχολιάζοντας όμως πάνω στο αίτιο της θεματολογίας, έχουμε ένα πλούσιο κριτικό διάλογο για τη Φιλο

¹⁷ Δεν αναφερόμαστε στα μονόπλευρα σχολικά εγχειρίδια.

σοφία της Ιστορίας και την πολιτική της διάσταση. Ίσως έτσι κάποτε μπορέσουμε να δούμε και το παρελθόν μας κριτικά, αφού πια θα γνωρίζουμε με ποιο στόχο μιλάμε.

Είναι ανάγκη να τονίσουμε και τούτο: η Ιστορία η ίδια δεν εναπόκειται σε αλλαγές. Ούτε η σκέψη ούτε η ζωή των παρελθουσών κοινωνιών θα αλλάξει, αν αλλάξουμε μία λέξη¹⁸ ή αν αλλάξουμε την αυτοεκτίμησή μας. Αλλάζει απλά ο προσανατολισμός της θεματολογίας της. Κρίνεται όχι απλά λάθος, αλλά αστειότητα να αμφισβητείται η Ιστορία εξαιτίας του θέματός της. Ελέγχεται η μεθοδολογία και η φιλοσοφία της.

Εξάλλου, η Ιστορία ούτε στεγανά γνώρισε -το αποδεικνύει η πρόσφατη νίκη των ηττημένων- ούτε γραμμική είναι. Σπειροειδώς κινείται και παλινωδεί με βάση το αίτιο της σκέψης μας. Οι νέες ιδεολογικές μάχες στην παγκοσμιοποιημένη τεχνολογικά Γη δημιουργούν νέες θεματολογίες που ξεπερνούν τα εθνικά στεγανά και γκρεμίζουν οχυρά σκέψης.

Διαφοροποιήσεις της ιστορικής κρίσης

Οι διαμάχες γύρω από την Ιστορία που είδαμε να ζωντανεύουν τα τελευταία χρόνια δεν μπορούν να ερμηνευτούν έξω από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο έλαβαν χώρα. Οι συγκρούσεις για την Ιστορία ούτε ελληνικό ούτε νέο φαινόμενο αποτελούν. Ωστόσο, τούτες έλαβαν ιδιαίτερες διαστάσεις με τη δράση των ΜΜΕ που γνώριζαν την ιδιαίτερη ενασχόληση του κοινού με ένα ζήτημα που εύκολα μπορεί από επιστήμη να γίνει λαϊκό ανάγνωσμα. Στην ουσία οι εκδότες διείδαν μία αλλαγή της ιστορικής μας κουλτούρας. Το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, το διαδίκτυο, η κατάκτηση ότι οι λαϊκές

¹⁸ βλ. Ζοζέ Σαραμάγκου, Η πολιορκία της Λισαβόνας.

μάζες μπορούν να ασχολούνται με την Ιστορία, έφεραν στο προσκήνιο πολύ κόσμο και άρα και τα ΜΜΕ στο εμπορικό παιχνίδι προβολής της θέσης αυτής. Βεβαίως η έκρηξη τούτη δεν είχε μια μεθοδολογική ακολουθία.

Έτσι, για τους αρνητές δεν έγινε αντιληπτό ότι η *Ιστορία δεν αφορά το παρελθόν, αλλά το παρόν*. Η Ιστορία αναφέρεται σε νοητικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος στη συγκεκριμένη μας περίοδο με όρους σύγχρονους, η Ιστορία γράφεται με σχήματα σύγχρονα. Αμφισβητεί και διαμορφώνει εικόνες του παρελθόντος μέσα από τις παροντικές αναζητήσεις των ιστορικών. Μελετά ξανά και ξανά, ελέγχει τις πηγές υπό το πρίσμα ερωτημάτων-ζητημάτων.

Ο Κρότσε διακήρυττε ότι οι πρακτικές απαιτήσεις που αποτελούν τη βάση κάθε ιστορικής κρίσης δίνουν σε όλη την ιστορία το χαρακτήρα της “σημερινής ιστορίας”. Όσο χρονικά απομακρυσμένα κι αν φαίνονται τα γεγονότα που εκτίθενται, στην πραγματικότητα η ιστορία αναφέρεται σε ανάγκες και καταστάσεις του παρόντος, στο πλαίσιο των οποίων πάλλονται τα γεγονότα αυτά (Croce, 1941). Εξάλλου, η ίδια η ερώτηση του “τι είναι Ιστορία” συνειδητά ή ασυνείδητα αντικατοπτρίζει τη θέση μας στο χρόνο και αποτελεί μέρος της απάντησής μας στο γενικότερο ερώτημα πώς βλέπουμε την κοινωνία που ζούμε (Καρ, 1997).

Σήμερα όμως πολλοί θεωρούν ότι η Ιστορία είναι η απαρέγκλιτη παρουσίαση γεγονότων του παρελθόντος· τη βλέπουν ως μια δογματική καταγραφή συμβάντων μακριά από κρίσεις. Ωστόσο, μια κοινωνία δε διαβάζει μόνο το παρελθόν με συγχρονικούς όρους, αλλά και το παρόν της με τον κώδικα με τον οποίο έχει μάθει να διαβάζει το παρελθόν. Μέσα από την κουλτούρα το παρελθόν ενσωματώνεται στις τωρινές αντιλήψεις για τον

χρόνο και τη χρονικότητα (Λιάκος, 2007). Η αντίληψη αυτή του παρελθόντος εξαρτάται από την παροντική κρίση και σκέψη, επειδή το παρελθόν υπήρχε και πριν το φωτίσουμε όπως ο τάφος του προγόνου. Γιατί ο ιστορικός ως τυμβωρύχος φώτισε μια όψη του νεκροθαλάμου του παρελθόντος, γιατί όπως γράφει και ο Jameson οι μη ζώντες δεν είναι άλλο παρά απόδειξη ότι η αιωνιότητα υπάρχει όντως, ακόμα και στη σύγχρονη εποχή των μεταμοντέρνων μέσων επικοινωνίας· οι χαμένοι είναι συστατικό στοιχείο της όλης επιχειρηματολογίας, καθώς αποδεικνύουν τον κατ' ανάγκην χαμένο χαρακτήρα του παρελθόντος: όλα τα μεγάλα έργα δε διατηρούν το ίδιο ενδιαφέρον για μας (Jameson, 1999).

Η ιστορική αλήθεια είναι πολυδιάστατη. Αλλάζουν τα ερωτήματα που την πλησιάζουν, αλλάζει και η εικόνα μας για το παρελθόν. Η καλύτερα φωτίζεται υπό τη σκέπη νέων ερωτημάτων ξεφεύγοντας από τη στείρα λογική των καταγεγραμμένων γεγονότων (αφού αυτά γράφονται σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους με ανάλογο τρόπο σκέψης). Συνέπεια αυτού είναι ότι η Ιστορία δε μένει δογματική, και ως επιστήμη δεν μπορεί να ακολουθεί μία δογματική παραδοχή του παρελθόντος. Και όλα αυτά σχετίζονται ακριβώς με το τι θέλουμε να μάθουμε, ποιο θέμα θέλουμε να εξετάσουμε¹⁹.

Με νέες αναζητήσεις η Ιστορία γίνεται μέσο αμφισβήτησης της υφιστάμενης κατάστασης. Οδηγεί σε συνειρμικές συγκρίσεις, σε κρίσεις του παρελθόντος και του παρόντος, διατρανώνοντας μια απουσία διάθεσης να υποκύψει το άτομο και η κοινωνία στα παραδομένα.

¹⁹ Για παράδειγμα πριν το '70 οι μεσαιωνικές σχέσεις των δύο φύλων ή η ομοφυλοφιλία στους Μέσους Χρόνους ποτέ δεν απασχόλησαν την Ιστορία. Ωστόσο, η προσέγγιση των θεμάτων τούτων φώτισε τον τρόπο που βλέπαμε το παρελθόν. Τα ερωτήματα όμως τέθηκαν υπό τη σκέπη του φεμινιστικού κινήματος.

Η αίσθηση ενός κόσμου που αλλάζει είναι εκείνη που δημιουργεί την ιστορική συνείδηση, γιατί αυτή προϋποθέτει τη συνείδηση της αλλαγής (Λιάκος, 2007).

Μια συνάφεια σχέσεων, ένα γεγονός μπορεί να μην ενδιαφέρει μια άλλη εποχή. Εξάλλου, ο ιστορικός βλέπει μια παρελθοντική πτυχή υπό τις προσεγγίσεις του παρόντος του προς το παρελθόν του. Το έργο του ιστορικού καθρεφτίζει την κοινωνία στην οποία αυτός ζει κι εργάζεται. Δεν είναι μόνο τα γεγονότα ρευστά, αλλά και ο ιστορικός (Καρ, 1997). Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι το παρελθόν μεταφράζεται με το παρόν. Μεταφράζεται μέσα από παροντικούς όρους. Ωστόσο, καθώς το άτομο διαμορφώνεται από την κοινωνία στην οποία ζει, έτσι και ο ιστορικός ερμηνεύει το παρελθόν και τα γεγονότα που εξετάζει με ένα παροντικό πρίσμα.

Από την άλλη, βέβαια, ενώ επιχειρεί μια δύσκολη μετάβαση από το ειδικό στο γενικό και προσπαθεί να εξάγει συμπεράσματα -που δυστυχώς συχνά μετατρέπονται σε σχηματοποιημένη φανατική αντίληψη και προπαγάνδα- στην ουσία δεν ενδιαφέρεται μόνο για το μοναδικό, αλλά για το γενικό που εμπεριέχεται στο μοναδικό (Καρ, 1997). Ακόμα και η γλώσσα όμως που χρησιμοποιεί ένας ιστορικός δεν μπορεί παρά να είναι παροντική. Αυτό, ωστόσο, σημαίνει πολύ απλά ότι άλλη έννοια έχουν σήμερα οι λέξεις και άλλη είχαν στο παρελθόν²⁰.

Ιδιαίτερη σημασία έχει συχνά η αδυναμία να κρι

²⁰ Άλλη είναι η φόρτιση της λέξης δημοκρατία στο παρελθόν και τελείως διαφορετική σήμερα. Άλλη έννοια είχε η λέξη πόλεμος το 1918 και άλλη διατηρούσε στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. Αλλιώς βλέπαμε τους Γερμανούς στο παρελθόν και αλλιώς σήμερα. Με άλλη φόρτιση γράφεται η λέξη εξορία στα μυθιστορήματα του Λουντέμη και με άλλη έννοια τη θέτει ένα ιστορικός της σύγχρονης περιόδου.

νουμε το παρελθόν λόγω της χρονικής απόστασης· δεν μπορούμε να αναπαραστήσουμε το παρελθόν στην κάθε του στιγμή και στην ανάγκη γενίκευσης και εξαγωγής συμπερασμάτων κάνουμε συχνά το λάθος να κρίνουμε από τη συνολική εικόνα που έχουμε για ολόκληρες -μικρές ή μεγάλες- χρονικές περιόδους²¹.

Η Ιστορία όμως ως μηχανισμός επιρροής και αντίληψης του παρόντος δια μέσου του παρελθόντος δεν περιορίζεται μόνο στην έρευνα και τη συγγραφή απόψεων, επεκτείνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα με τη χάραξη εθνικών συνόρων, με την ονομασία πόλεων, την οδική ονοματοθεσία, τα μνημεία και τους εθνικούς μας μύθους ως και τις εθνικές γιορτές και τις οποίες τελετές (πολιτικές ή θρησκευτικές) και ακόμη τη δική μας οθνοματοδοσία.

Έτσι, η Ιστορία γίνεται μία επικοινωνιακή διαδικασία ανάμεσα στον ιστορικό που εκφράζει επιστημονικά μια δεδομένη στις αντιλήψεις και αναζητήσεις της κοινωνία και στο παρελθόν. Η επικοινωνία αυτή είναι μια κοινωνική λειτουργία της αμφισβήτησης που δε βλέπει το παρελθόν ως μονοδιάστατη ολότητα, αλλά ως ευμετάβολη σε νέα δεδομένα κρίση.

Έτσι, το παρελθόν μέσα στην επικοινωνιακή διαδικασία αλλάζει· ωστόσο, οι αλλαγές του υφίστανται μόνο στο δικό μας παρόν και με βάση την αντίληψή μας για το μέλλον. Η Ιστορία είναι μια αμφίδρομη επικοινωνία ανταλλαγής πληροφοριών και ερεθισμάτων του παρόντος και του παρελθόντος με φόντο το μέλλον. Πολύ σωστά λοιπόν παρατηρεί ο Fredric Jameson ότι το χρόνο

²¹ Ακόμα περισσότερο, στην καθημερινή μας ζωή έχουμε μάθει να κρίνουμε εκ των υστέρων κάνοντας τους σοφούς. Το ζήτημα είναι -και ιδιαίτερα για την ιστορική κρίση- είναι να βλέπουμε το παρελθόν μέσα από τις επιλογές που εκείνο επέτρεπε.

και την ιστορική βιωμένη εμπειρία και την ιστορικότητα τα χρησιμοποιούμε ως διαμεσολαβήσεις μεταξύ της κοινωνικοοικονομικής δομής και του τρόπου με τον οποίο την αποτιμούμε, καθώς και ως προκαταβολικά πριμοδοτούμενη θεματική για μια δημοκρατική σύγκριση (Jameson, 1999).

Δεν είναι όμως μόνο τα παροντικά ερεθίσματα που αλλάζουν τη φυσιογνωμία του παρελθόντος, αλλά και οι ερμηνείες των απαντήσεων του προς τα παροντικά ερωτήματα. Τα νέα δεδομένα ερμηνεύονται πάντα από τα σύγχρονά μας ενδιαφέροντα. Όλο αυτό το επικοινωνιακό παιχνίδι της προπαγάνδας που διαμόρφωσε μία εθνική ταυτότητα, οδήγησε όχι μόνο σε μαζοποίηση της γνώσης του παρελθόντος, αλλά και σε μία ιδιοποίησή του. Η επιστροφή στην Ιστορία, που παρατηρείται σήμερα παντού, απαιτεί αυστηρότερη κριτική της τάχα ιστορικής οπτικής της σύγχρονης δημοκρατίας. Βέβαια, βλέπουμε ότι δεν πρόκειται ουσιαστικά για επιστροφή αφού συντελείται μια άνευ προηγούμενου ισοπέδωση και οικειοποίησή της καθώς ενσωματώνεται αποσπασματικά και αδιακρίτως ό,τι μας ενδιαφέρει με παράλληλη συχνά απόρριψη των λειτουργιών της.

Γνωστή είναι η άποψη του Wilhelm von Humboldt ότι καθήκον του ιστορικού είναι να παρουσιάσει αυτό που πραγματικά συμβαίνει με τη μεγαλύτερη ακρίβεια (Humboldt, 1996). Ωστόσο, σπάνια το γεγονός από μόνο του φωτίζει την κρίση και τις αιτίες. Πολλά χρόνια μετά και μέσα στην ιδεολογική και κοινωνική ιδιοτυπία του παρόντος, ο μελετητής οφείλει να κρίνει, να φανταστεί εικότως, να αναζητήσει την αναγκαιότητα του φαινομένου και τους νόμους που το διέπουν (Λιάκος, 2007).

Το παρελθόν αλλάζει γιατί αλλάζει το παρόν. Όσο

ευμετάβολο είναι κοινωνικά το παρόν, όσο αλλοιώνεται η παραδοσιακή ιδεολογία, τόσο αλλάζει και το παρελθόν, αφού αλλάζουν τα ζητούμενα και η ιστορική θεματολογία. Εξάλλου, το παρελθόν και τα συμβάντα του διαμορφωμένα σε ένα μακρινό ορίζοντα αποτελούν μια ξένη εμπειρία, αλλοτριωμένη εκ φύσεως από το παρόν. Ερμηνεύεται μόνο εντασσόμενο στο δικό μας σύγκαιρο αντιληπτικό πλαίσιο.

Ας σημειώσουμε όμως ότι το παρελθόν είναι σαν την αλήθεια. Αν η αλήθεια είναι το ιριδικό φασματογράφημα μιας ακτίνας φωτός διά μέσου ενός πρίσματος, η Ιστορία είναι το πρίσμα εκείνο που μας βοηθά να διασπάσουμε το φως της ανθρώπινης δραστηριότητας στον πολύχρωμο ιριδισμό του παρελθόντος, φωτίζοντας, κρίνοντας κι αναλύοντας ανθρώπινες δράσεις. Ωστόσο, το ιστορικό πρίσμα είναι πολυεδρικό. Έτσι, και η ιστορική αλήθεια διαφέρει ανάλογα με την οπτική που την κοιτάμε, ανάλογα με τα ερωτήματα που θέτουμε, με την ποιότητα του φωτός που την προσεγγίζουμε.

Στην ίδια λογική είναι δύσκολο να μιλάμε για αντικειμενική ιστορία. Είναι αστείο να μιλάμε για αντικειμενικότητα όταν η επιστήμη τούτη προσεγγίζει όλο και νέα θέματα που ήταν αδιανόητα για το παρελθόν. Όταν πλησιάζουμε την ιστορία με τις αναζητήσεις του παρόντος, τότε γίνεται ένας θεμιτός διάλογος του παρόντος με το παρελθόν και αναζητούνται λύσεις στους σύγχρονους προβληματισμούς. Αν όμως το παρελθόν μείνει κενή δογματική αλήθεια της αυθεντίας, τότε δε θα μπορεί να προσφέρει τίποτα στο παρόν και το μέλλον εκτός από στείρα γνώση. Η αντίληψη ότι η ιστορία πρέπει να είναι αντικειμενική κρίνεται ιδεαλιστική και εκτός πραγματικότητας. Είναι μόνο η αναφορά του παρελθόντος μέσα από τις ανησυχίες του παρόντος. Ποιος νοιάστηκε πα-

λαιότερα για την οικολογική καταστροφή ώστε αυτή να απασχολήσει τους ιστορικούς; Γιατί πρέπει να είναι γραμμική η Ιστορία και να μην αναθεωρείται; Κάποιοι επιμένουν να θέλουν να τη βλέπουν δογματική και τάχα αντικειμενική όταν συγγράφεται από υποκείμενο.

Η διαφορά επιστήμης και δόγματος είναι ότι η επιστήμη αναζητά συνεχώς την αλήθεια και τολμά να αναθεωρήσει, ενώ το δόγμα επαφίεται στην παραδομένη αλήθεια. Και η Ιστορία είναι επιστήμη. Βέβαια, ο υποκειμενισμός αυτός του ιστορικού δεν μπορεί να είναι αυθαίρετος από τις κοινωνικές επιβολές. Αύριο που θα αλλάξουν οι κοινωνικές συνθήκες και οι κοινοτικές αναζητήσεις θα αλλάξει και ο ιστορικός αντιλήψεις.

Η έννοια της ιστορικής προόδου

Η αναζήτηση ενός νοήματος στην Ιστορία συχνά της δίνει μια μυστικιστική χροιά που ταυτίζεται με την εσχολογική γραμμική απεικόνιση της κοινωνικής κίνησης είτε ενός θρησκευτικού δόγματος είτε μιας φιλοσοφικής ιδεολογίας. Άλλοτε η ίδια αναζήτηση τη μετατρέπει σε ένα τμήμα του εποικοδομήματος. Και οι δύο απαντήσεις/καταλήξεις όμως περιλαμβάνουν την έννοια της ιστορικής προόδου, του τέλους της ιστορίας μέσα από την κορύφωση της προόδου του ανθρώπινου γένους.

Η τελεολογική άποψη για την ιστορία πηγάζει ακόμα από τα εβραϊκά εσχολογικά κείμενα που μέσω της χριστιανικής φιλοσοφίας διαμόρφωσε τη σκέψη όλου του Διαφωτισμού και του ΙΘ' αιώνα επηρεάζοντας ακόμα και σήμερα επιστήμονες και αναγνωστικό κοινό. Δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η ιστορική κίνηση οδεύει προς ένα συγκεκριμένο τέλος προοδευτικά κινούμενη - όπως βέβαια οραματίζεται στη σκέψη του ο καθένας την πρόοδο. Ωστόσο, η πρόοδος είναι κάτι που κατα-

γράφεται μόνο ιστορικά, εκ των υστέρων.

Από την άλλη, συχνά κάνουμε λόγο για την ιστορική κίνηση, για την Ιστορία γενικότερα δίνοντάς της μια αίσθηση υπερκόσμια και εξωανθρώπινη. Η Ιστορία -και βέβαια- δεν είναι μια έλλογη πτυχή της δράσης μας, αλλά μόνο η απόρροια των ανθρωπίνων ενεργειών που ξεετάζονται πολλά χρόνια μετά. Η Ιστορία ουσιαστικά είναι η αυτοεκτίμηση του παρόντος για το παρελθόν και η εμφύτευση του στις προσδοκίες του μέλλοντος. Για τον Rousseau το επίκτητο της κοινωνικότητας του ανθρώπου καθιστά το ιστορικό εγχείρημα της πραγμάτωσης της ηθικής ελευθερίας και της αυτονομίας απόπειρα παρέμβασης ή/ και βιασμού της ανθρώπινης φύσης μέσω της πολιτικής καθοδήγησης (Χρύσης, 2009).

Μπορεί να κινείται προοδευτικά, αλλά ποτέ χωρίς τις παλινδρομήσεις της και πάντα σύμφωνα με την κρίση του ιστορικού. Είναι πολύ εύκολο μελετώντας ιστορία και κρίνοντας και αξιολογώντας το υλικό του να διατυπώνει εσχατολογικούς νόμους περί προόδου. Είναι όμως αστεία η γραμμική διαδρομή την οποία βλέπουν στην ιστορική χάραξη θρησκευτικοί ή πολιτικοί και επιστημονικοί κύκλοι.

Και τούτο διότι η έννοια της προόδου είναι πέραν του χώρου και του χρόνου. Ο πολιτισμός και η πρόοδος του τη μια χρονική στιγμή εμφανίζονται σε ένα σημείο του πλανήτη και σε άλλο χρονικό σημείο μεταφέρεται σε άλλη γωνιά. Κάθε κουλτούρα στην ιστορία πρέπει να έχει το δικό της κριτήριο ευτυχίας μέσα στον ίδιο της το είναι- πρέπει να είναι σκοπός καθαυτός και επιπροσθέτως μέσο προς έναν ανώτερο σκοπό. Μόνον έτσι μπορεί ο κόσμος, πέρα από κάθε επιμέρους κουλτούρα, να γίνει αντιληπτός ως ένα όλο που ισορροπεί και συνθέτει μονιστικά και πλουραλιστικά στοιχεία (Linker, 2000). Και

βέβαια πάλι είναι σχετικό, αφού εξαρτάται από την έννοια που θα προσδώσουμε στην πρόοδο. Η όποια πρόοδος, όμως, δε μένει σταθερά στον ίδιο τόπο καθόλη της διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Εξάλλου, αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο μία λαότητα να ακμάζει και με τον καιρό να πέφτει σε παρακμή δίνοντας την πρωτοκαθεδρία σε άλλους.

Κάποιοι βλέπουν το μεσογειακό πολιτιστικό κέντρο να μεταφέρεται δυτικότερα στο μεσαίωνα, ενώ αργότερα στα σύγχρονα χρόνια ακόμα πιο δυτικά. Ωστόσο, και αυτοί μπορούν και μιλάνε έχοντας μόνο τη γνώση της Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Γιατί κάθε λαός είχε τη δική του πρόοδο και βελτίωση του κοινωνικού του ιστού και της οικονομικής του δύναμης (μέσα από την ανάπτυξη νέων βελτιστοποιημένων τρόπων καλλιέργειας της γης, το εμπόριο κτλ) ή την ανάπτυξη της φιλοσοφίας του σε όλο τον κόσμο. Αλλά ο ευρωπαϊκός εγωκεντρισμός -σήμερα φτάνει και στην αμερικάνικη ήπειρο- δεν επιτρέπει να οράται πρόοδος στην Ασία ή την Αφρική, παρά μόνο μετά την δική μας εκεί εισβολή.

Έχει ιδιαίτερη σημασία όμως να τονίσουμε ότι η πρόοδος επέρχεται μέσα από την ίδια την εργασία· είναι το θεμέλιο του όλου οικοδομήματος. Ωστόσο, αυτή επέρχεται μόνο χρησιμοποιώντας τις κατακτήσεις των προηγούμενων γενεών και επεκτείνοντάς τις. Είναι προϋπόθεση της ιστορίας ότι ο άνθρωπος μπορεί να επωφελείται (έστω και δεν το κάνει πάντοτε) από την εμπειρία των προγενέστερων, ότι η πρόοδος στην ιστορία αντίθετα από ό,τι συμβαίνει με την εξέλιξη στη φύση βασίζεται στη μεταβίβαση των κεκτημένων -είτε πρόκειται για υλικές κατακτήσεις, είτε για την ικανότητα να κυριαρχεί στο περιβάλλον να το μετασχηματίζει και να το αξιοποιεί (Καρ, 1997). Εξάλλου, η πρόοδος όταν

συντελείται δε γίνεται αντιληπτή αφού οι παρατηρητές πάντα αποτελούν μέλη της κοινότητας αδυνατώντας να δουν τον κόσμο αντικειμενικά μια και είναι φορείς συγκεκριμένων κοινωνικών και φιλοσοφικών ιδεών.

Έτσι, λοιπόν, η πρόοδος είναι μια αφηρημένη έννοια που καταγράφεται εκ των υστέρων. Οι ίδιοι οι στόχοι της ανθρωπότητας -που στην ουσία είναι ατομικοί στόχοι τους οποίους εμείς γενικεύουμε συλλήβδην κάνοντας λόγο για ανθρωπότητα- προέρχονται και γεννιούνται μέσα από την πορεία της κοινωνίας και της ιστορίας.

Η πρόοδος και οι όποιες μελλοντικές απεικονίσεις γεγονότων δεν είναι παρά η οπτασία του ιστορικού και η ελπίδα του. Το γεγονός ότι κάθε κοινωνία βαθμιαία προοδεύει (οικονομικά και κοινωνικά) με τις όποιες παλινδρομήσεις της- είναι αυταπόδεικτο. Η σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία είναι σαφώς καλύτερη συγκριτικά με εκείνες του παρελθόντος. Το να πει βέβαια ένας ιστορικός ότι είναι η καλύτερη δυνατή, σαφώς και παραβιάζει κάθε λογική κρίση καθιστώντας το ουσιαστικά προπαγανδιστικό όργανο συγκεκριμένων ιδεολογικών αποχρώσεων.

Ωστόσο, η ιστορική πρόοδος δεν αποκτά ένα στόχο· η εσχατολογική αντίληψή της -όσα υλιστικά στοιχεία και να χρησιμοποιεί- δεν παύει να είναι ιδεαλιστική εκτίμηση δίνοντας μια θεϊκή και έλλογη διάσταση σε μία επιστήμη που απλά κρίνει το παρελθόν· το “τέλος της ιστορίας” ουσιαστικά προβάλλει ένα εξωανθρώπινο στοιχείο. Οι προβολές και οι κρίσεις για το μέλλον, σαφώς και δεν μπορούν να χαρακτηριστούν εσχατολογίες, αφού όπως γράψαμε παραπάνω αυτά είναι μέρος της επικοινωνιακής διαδρομής παρόντος-παρελθόντος. Είναι όμως πολύ εύκολο μία κρίση για το μέλλον, να μετασχηματιστεί σε τελεολογική κρίση της ιστορίας. Στον

αγγλόφωνο τουλάχιστον κόσμο παρατηρούνται σήμερα φαινόμενα “λατρείας του άλογου στοιχείου” κυρίως από εκείνους που υποτιμούν τα επιτεύγματα και τις δυνατότητες του ορθού λόγου (Καρ, 1997). Όλοι σχεδόν οι προφήτες και οι κήρυκες της παρακμής ή του τέλους της προόδου είναι ενδεικτικό ότι προέρχονται είτε από περιοχές του πλανήτη που έχασαν την δύναμη να ελέγχουν την εξουσία είτε από κοινωνικές τάξεις που παίζοντας ηγεμονικό ρόλο σήμερα στον πολιτισμό και την πρόδοό του, επιδιώκουν μία κοινωνική ομοιομορφία και μία κατάλληλη για τα οικονομικά συμφέροντα των δημοκρατών κοινωνική ειρήνη.

Το άτομο στην Ιστορία

Μελετώντας κανείς την ιστορία ενός λαού ή μιας ευρύτερης χρονικής περιόδου δεν μπορεί παρά να εντυπωσιαστεί από την έκταση που καταλαμβάνουν οι ενέργειες μεγάλων προσωπικοτήτων, βασιλέων ή άλλων επωνύμων. Το ζήτημα είναι όμως ότι σπάνια κάτι τέτοιο ηχεί στ’ αυτιά μας περίεργα. Από την Αρχαιότητα ακόμα -από τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη με αποκορύφωση τον ηθικολόγο βιογράφο Πλούταρχο- η ιστοριογραφία στηριζόταν στις πράξεις και τις κρίσεις μεμονωμένων προσώπων και όχι στις γενικότερες οικονομικές ή κοινωνικές συνθήκες που τους γέννησαν ή διαμόρφωσαν την προσωπικότητά τους και επηρέασαν καταλυτικά τις αποφάσεις του.

Τούτη η φιλοσοφία κράτησε μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρά την καινοτομία του Μαρξ που άρχισε να επιδρά στην ιστορική σκέψη μόνο στον Κ' αιώνα. Σήμερα, βέβαια, φαντάζει αστειό ένας ιστορικός να εκφέρει ηθικές κρίσεις για την ιδιωτική ζωή ενός ιστορικού προσώπου. Τούτο όμως δε σημαίνει ότι ο ιστο-

ρικός δεν εκφέρει αξιολογικές κρίσεις για ενέργειες -που αποσπασματικά ορώμενες μοιάζουν ηθικές.

Το πρόβλημα με την εμμονή των ιστορικών να καθιστούν τους επώνυμους κεντρικά πρόσωπα της ιστορικής κίνησης, είναι πως δημιουργούν την ιδέα ότι οι εξελίξεις διαμορφώνονται από άτομα. Ωστόσο, το άτομο είναι μέρος μόνο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού και ενεργεί στο πλαίσιο αυτού. Οι ενέργειές του μπορούν μόνο συνδυαστικά (διαλεκτικά) να εξεταστούν σε σχέση με τις πιέσεις που δέχονται από την ίδια την κοινωνία και τις επιδιώξεις του κάθε κοινωνικού στρώματος.

Βέβαια κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι το άτομο δεν έχει ευθύνες ή ότι δε συντελεί στην ιστορική εξέλιξη. Οι ατομικές ευθύνες είναι σημαντικότερες, αλλά ειδικά στη σύγχρονη και τη μεσαιωνική περίοδο είναι φαιδρό να γράφεται ότι οι χαρισματικοί ή κακοί ηγέτες οδήγησαν με τη στάση ή τις πεποιθήσεις τους στη συγκεκριμένη εξέλιξη, αφού οι πολιτικές εξελίξεις σαφώς και δε διαμορφώνονταν μόνο από την προσωπικότητα του ηγέτη, αφού υπήρχαν σύμβουλοι ή άλλες εξελίξεις που επηρέαζαν τις θέσεις τους. Στην Ιστορία όμως το άτομο, ειδικά όταν εξετάζεται μεγάλη χρονική περίοδος, επηρεάζει μέρος της κίνησης. Ωστόσο, η καταγραφή είναι σημαντική για να δείξει όχι τόσο τις ευθύνες του, αλλά σημειολογικά προκειμένου να οριοθετήσει την επικρατούσα πολιτική σκέψη μιας εποχής.

Το ζήτημα είναι αν το άτομο μπορεί να επηρεάσει την ιστορική εξέλιξη. Μόνο του ένα πρόσωπο μπορεί υπό προϋποθέσεις και μόνο από υψηλά πόστα να την επηρεάσει· αλλά όταν όλοι μαζί οι αντικομφορμιστές κινηθούν, τότε με αίγλη επαναστατική (ίσως και ειρηνικά ανάλογα το θέμα) αλλάζουν την κοινωνία εκ θεμελίων. Το άτομο επηρεάζει την κοινωνία· το πόσο έχει σημασία

και η θέση που κατέχει (τουλάχιστον από ιστορική άποψη). Ωστόσο, ο ρόλος αυτός μπορεί να έχει ιστορικό ενδιαφέρον μόνο στη γεγονοτολογία. Όταν γίνεται λόγος για μελέτη ηθών και εθίμων (διατροφή, ενδυμασία κτλ) τότε το άτομο γίνεται απλά μέλος μιας ευρύτερης ομάδας που συντελεί στην ιστορική εξέλιξη ασυνείδητα.

Το μετανεωτερικό δόγμα βλέπει την Ιστορία όχι ως επιστήμη, αλλά ως παραμύθι που εξαρτάται από το άτομο. Θεωρεί ότι δε μεταβάλλεται η αντίληψη του κόσμου για το παρελθόν, ότι η ιστορία είναι στατική όπως και η κοινωνία. Η *δημοκρατική* ιστορία απομονώνει το παρελθόν από την κοινωνιολογική σχέση με το παρόν και την ιδεολογική επαφή του με το μέλλον. Πάντως το μεταμοντέρνο είναι η κλασσική δημοκρατική αντίληψη περί επιφανειακής οπτικής των πάντων και φτηνού εντυπωσιασμού.

Μελέτη της ιστορίας, όμως, σημαίνει αναγκαιώς και μελέτη των αιτιών (Καρ, 1997). Το κύριο ερώτημα που πρέπει να βασανίζει έναν ιστορικό είναι το *γιατί* ή -όπως προτιμούν ορισμένοι- το *πώς*, που βέβαια οδηγούν στον παρονομαστή, της αναζήτησης των ερμηνειών και των εξηγήσεων. Στην ιστορική έρευνα σήμερα δεν υπάρχουν τυχαία γεγονότα. Η επιλογή της τυχαίας αιτιολόγησης συνδέεται άμεσα με την ιστορία των προσωπικοτήτων και κινείται στο ίδιο αντι-ορθολογικό ιδεαλιστικό πλαίσιο αποπροσανατολισμού της κριτικής σκέψης.

Ο σύγχρονος ιστορικός συνδιαλέγεται με το παρελθόν προσπαθώντας σε κάθε βήμα να διακρίνει τα αίτια και βέβαια να τα ταξινομήσει. Η παλαιότερη επιλογή ως αιτία του τυχαίου σήμερα απορρίπτεται καθώς είναι πολύ βολική αφού αποφεύγεται τόσο η καταγραφή της κοινωνικής εικόνας -για προπαγανδιστικούς σκοπούς- ή η επίπονη αναζήτηση των αιτιών. Κατά του Θουκυ-

δίδη τυχαίο είναι αυτό που αδυνατεί να προβλέπει το άτομο -χωρίς να αποτελεί αίτιο. Κατά τον Καρ η λύση στο πρόβλημα του τυχαίου πρέπει να αναζητείται σε εντελώς διαφορετικό πλαίσιο ιδεών (Καρ, 1997).

Η ιστορία ως παιδευτική δραστηριότητα

Καθώς, λοιπόν, η Ιστορία είναι ένα επιστημονικό αντικείμενο που διαμορφώνεται βάσει των κοινωνικών συνθηκών και αντιλήψεων, λογικό είναι να αλλάζει και η σχολική του προσέγγιση. Εξάλλου, η Παιδαγωγική και η Διδακτική δεν είναι στατικές επιστήμες. Και αυτές επηρεάζονται από τις συνθήκες και τις ιδεολογικές αντιλήψεις της κοινωνίας. Συχνές, βέβαια, είναι και οι διαφωνίες σχετικά με τα σχολικά ιστορικά εγχειρίδια. Ωστόσο, οι διαμάχες τούτες αποκαλύπτουν το πώς βλέπουμε την Ιστορία σα μέσο διδασκαλίας. Εκτός από τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις για τον τρόπο που γράφεται μία ιστορική μελέτη, μπαίνουν πια και παιδαγωγικά ζητήματα.

Σε μία άλλη εποχή η Ελλάδα -όπως και όλη η Ευρώπη- στόχευσε στην ανάπτυξη εθνικής συνείδησης επενδύοντας στην εθνική ιστορία. Ωστόσο, τούτο είχε ως αποτέλεσμα να κάνει φανατικές και ρατσιστικές αναφορές σε έθνη. Κανείς δε φάνηκε να υπολογίζει ότι οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες αλλάζουν, ότι τίποτα δεν είναι στάσιμο.

Το μεθοδολογικό αυτό πρόβλημα καταντά ιδεολογικό αν σκεφτούμε ότι το υπερασπίζονται επιστήμονες και πολιτικοί που υποστηρίζουν τη γραμμική εξέλιξη της ιστορίας μέσα από ένα στατικό πρίσμα. Ωστόσο, η σχολική ιστορία δεν μπορεί να μένει προσκολλημένη στην εθνικιστική λογική που τη διακατείχε παλαιότερα. Σήμερα πολιτικά προέχει η καλλιέργεια μιας οικουμενικής συνείδησης.

Η παλαιότερη παιδαγωγική προσέγγιση του αντικειμένου οδήγησε πολλούς σε εθνικιστικές τάσεις, περιορίζοντας τη δυνατότητά τους να κρίνουν μέσα από το νέο πρίσμα το παρελθόν. Μάλιστα, σε τέτοιο σημείο είχε προχωρήσει η σχετική προπαγάνδα ώστε αδυνατούν να διαχωρίσουν το παρόν από το παρελθόν, ταυτίζοντας σύγχρονα ευκαιριακά συμφέροντα με χιλιετίες και πλέον συγκρίσεις. Και ας θυμηθούμε ότι η κακή διδακτική προσέγγιση -της αποστήθισης και της γεγονολογίας- έστρεψε τις λαϊκές τάξεις στη διαμόρφωση μιας ιστορικής συνείδησης μέσα από την κινηματογραφική παραγωγή, εγχώρια και ξένη.

Το ζητούμενο όμως σήμερα δεν είναι να αναπτυχθεί ένα πατριωτικό και εθνικιστικό ιδεώδες μέσα από ένα αντικείμενο που διδάσκεται προπαγανδιστικά. Το ζητούμενο είναι να καλλιεργηθεί η κριτική ικανότητα στους νέους και να μεταδοθεί μία βασική πλατφόρμα γνώσεων για τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Ποιος ο λόγος σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία να διδάσκουμε μόνο τον ελληνικό πολιτισμό, παραβλέποντας άλλους αρχαιότερους ή νεότερους; Μακριά από τις εθνικές ιστορικές αναφορές, οι νέοι θα μπορέσουν να προσαρμοστούν καλύτερα στη νέα οικουμενική και πολυπολιτισμική κοινότητα. Ο λόγος γίνεται για άλλους μεσογειακούς πολιτισμούς (αιγυπτιακό, βαβυλωνιακό, ασσυριακό, περσικό, τουρκικό). Επιπλέον, δε μαθαίνουμε τίποτε για ιστορία των αρχαϊκών πολιτισμών του Νέου Κόσμου ή τους ιθαγενείς της Αυστραλίας και τους αφρικανικούς πολιτισμούς.

Όπως, άλλωστε, τόνιζε και ο Turgot η Παγκόσμια Ιστορία περικλείει το στοχασμό των διαδοχικών προόδων του ανθρώπινου γένους και τις λεπτομέρειες των αιτίων που συνέβαλαν σε αυτές. Οι απαρχές των αν-

θρώπων · η διαμόρφωση, η μίξη των εθνών · η καταγωγή, οι επαναστάσεις των κυβερνήσεων · οι πρόοδοι των γλωσσών, της φυσικής, της ηθικής, των ηθών, των επιστημών και των τεχνών · οι επαναστάσεις που προκάλεσαν τη διαδοχή των αυτοκρατοριών, των εθνών, των θρησκειών · το ανθρώπινο γένος πάντα το ίδιο μέσα στις ανατροπές του, όπως το νερό της θάλασσας στις καταγίδες, προχωρώντας πάντα προς την τελειοποίησή του. Η αποκάλυψη της επιρροής των γενικών και αναγκαίων αιτιών, των ειδικότερων αιτιών και των ελεύθερων ενεργειών και η συσχέτιση όλων αυτών με την ίδια τη συγκρότηση του ανθρώπου · η κατάδειξη των εναυσμάτων και της μηχανικής των ηθικών αιτιών διαμέσου των αποτελεσμάτων τους: ιδού τι είναι η ιστορία (Turgot). Στόχος, λοιπόν, έπρεπε να είναι η διδασκαλία της ιστορίας των κοινωνιών και των πολιτισμών.

Τα ιστορικά σχολικά εγχειρίδια δεν μπορούν να μένουν στην απλή παράθεση γεγονότων ούτε επιτρέπεται να αναφέρονται μόνο σε πολεμικά γεγονότα (κατακτήσεις, μάχες κλπ). Βασικότερα σημεία διδασκαλίας πρέπει να είναι εκείνα που καταδεικνύουν την εξέλιξη της κοινωνίας και των αντιλήψεών της και να υπογραμμίζουν τις αρχές διαμόρφωσης του ανθρώπινου πολιτισμού. Έτσι, είναι αναγκαίο να διδάσκονται μέσα από την ιστορική προσέγγιση λαογραφικά στοιχεία διαφόρων πολιτισμών (έθιμα, ήθη, λατρείες, διατροφή, ενδυμασία κ.ά.τ.). Και καθώς όλα τα προηγούμενα παραδειγματικά αντικείμενα συνδέουν την Ιστορία με άλλες επιστήμες (θρησκειολογία, κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες, βιολογία και φυσικές επιστήμες) καθίσταται υποχρεωτικό στη σχολική πράξη να συνδεθούν μεταξύ τους διαθεματικά.

Σαφώς και τα σχολικά εγχειρίδια πρέπει να περιλαμβάνουν κριτική ανάλυση, αλλά βασικά στόχος οφεί-

λει να είναι η ώθηση των μαθητών στη μελέτη, την έρευνα και την κρίση. Είναι αναγκαίο το μάθημα να διδάσκεται μέσα από πολλές πηγές και αυξημένο αριθμό αποσπασμάτων. Ακόμα και τα ίδια τα διαγωνίσματα οφείλουν να στηρίζονται στην κριτική σκέψη των μαθητών και να βαθμολογούν την κριτική τους ανάλυση με ερωτήσεις επί των πηγών. Με αυτό τον τρόπο, το μάθημα θα είναι ένας ερευνητικός διάλογος, μία αναζήτηση πτυχών του παρελθόντος και των κοινωνιών του.

Από την άλλη, διδακτικά το αντικείμενο θα έπρεπε να στηρίζεται στο διάλογο του εκπαιδευτικού με τους μαθητές του και των μαθητών μεταξύ τους προκειμένου να μαθαίνουν μέσα από τη συζήτηση και όχι με το διάβασμα. Έτσι, όχι μόνο το μάθημα θα είναι πιο ευχάριστο, αλλά παράλληλα θα καλλιεργεί το σεβασμό στις απόψεις των άλλων, θα διδάσκει τις προϋποθέσεις ενός διαλόγου χωρίς μισαλλοδοξία και στερεότυπα.

Συμπληρωματικά, αξίζει να πούμε ότι ιδιαίτερης αξίας είναι οι περίπατοι σε αρχαιολογικές τοποθεσίες με τη συνοδεία εξειδικευμένων ιστορικών που θα εισάγονται ή θα καταλήγουν στη συγγραφή ιστορικών πονημάτων από ομάδες μαθητών ή ατομικής μορφής. Εκδρομές και περίπατοι που θα οργανώνουν οι ίδιοι οι μαθητές και θα αποτελούν τμήμα μιας μεγάλης κι ενιαίας ομαδικής εργασίας. Εξάλλου, οι εργασίες ιστορίας με τη συμβουλή εύκολης βιβλιογραφίας βοηθούν όχι μόνο στην κριτική σκέψη του μαθητή, αλλά και στη βελτίωση της παραγωγής γραπτού λόγου με άμεσες συνέπειες στη βαθμολογία της έκθεσης και των άλλων φιλολογικών μαθημάτων. Έτσι, ο μαθητικός πληθυσμός συνδέεται όχι μόνο με τα ιστορικά μνημεία της περιοχής, αλλά και την τοπική ιστορία και κουλτούρα· και μνημεία δεν είναι μόνο οι αρχαίοι ή οι βυζαντινοί ναοί, αλλά και η οθωμανική

κρήνη, τα ερείπια του τζαμιού, ο νερόμυλος της περιοχής, ο αρχαίος τάφος κ.ά. Περίπατοι στο χώρο από τα σχολεία και η δημιουργία χώρων αναψυχής δίπλα στα μνημεία θα τα αναδείξουν περαιτέρω. Εβδομαδιαίες οργανωμένες εκδρομές θα διδάξουν στους ανηλίκους όχι μόνο την ιστορία -όπως γίνεται στην τάξη-, αλλά θα τους φέρουν δίπλα στα ζωντανά απομεινάρια της (Χλωπτσιούδης, 2011).

Το μάθημα, λοιπόν, οφείλει να αποβλέπει όχι στη στείρα εκμάθηση γεγονότων, αλλά είναι αναγκαίο να στοχεύει στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των μαθητών. Και αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τη διαθεματικότητα και τη σύνδεση των μεταδιδόμενων γνώσεων, ώστε να μην καθίσταται ένα στείρο και κουραστικό μάθημα. Είναι ίσως το σημαντικότερο μάθημα που μπορεί να οδηγήσει σε μία κοινωνία κριτικά σκεπτόμενων ανθρώπων. Έτσι, όχι μόνο αναπτύσσεται η κοινωνική συνείδηση και η κριτική ικανότητα, αλλά και η νέα γενιά θα έχει όλα εκείνα τα εφόδια και τις δεξιότητες να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές εξελίξεις. Εξελίξεις που δεν είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε ακόμη, καθώς η κοινωνία είναι συνεχώς μεταβαλλόμενη.

Με την αμφισβήτηση συνεχώς στο κέντρο, η κοινωνία δε σταματά την εξέλιξή της, δεν περιορίζεται σε παραδοσιακές μορφές. Οδηγείται προς ένα άγνωστο, καθόλου γραμμικό, μέλλον του οποίου καμία μαθηματική επιστήμη δε θα μπορεί να προβλέψει. Η ανατροπή θα ορίζει κάθε αλλαγή που θα επέρχεται. Το μέλλον της δημοκρατίας θα είναι χαώδες όπως το χάος είναι απρόβλεπτο, επειδή ακριβώς η αμφισβήτηση οδηγεί σε χαώδεις συνειρμούς. Εξάλλου, η δημοκρατία δεν είναι ένα πολιτεύμα, αλλά η ίδια η αυτοθέσμιση και η αυτοαξιολόγηση και ο έλεγχος της κοινωνίας (Χλωπτσιούδης, 2009).

Η μετάδοση της ιστορικής κρίσης, όμως, δεν μπορεί να προσαρμόζεται μόνο στην ανήλικη γενιά. Η παιδεία αποτελεί μεν ένα θεσμό που δύναται να μεταδώσει γνώσεις και να καλλιεργήσει κριτική ικανότητα, αλλά περιορίζεται μόνο σε μία γενιά η οποία θα αποτελέσει δημιουργικό κορμό της κοινωνίας πολλά χρόνια αργότερα και η οποία δε γνωρίζουμε με τι κοινωνικές συνθήκες θα εισέλθει στην παραγωγή.

Έτσι, γίνεται φανερή η αναγκαιότητα εκλαΐκευσης της Ιστορίας και των πορισμάτων της, των ερωτημάτων που θέτει και των νέων προσεγγίσεων της. Και τούτο μπορεί να γίνει μέσα από σεμινάρια, ειδικές εκδηλώσεις και ημερίδες στο πλαίσιο της διά βίου μάθησης είτε υπό την αιγίδα του αρμόδιου Υπουργείου είτε των αυτοδιοικητικών αρχών (μορφωτικές δράσεις Επιχειρήσεων των ΟΤΑ, Λαϊκά Πανεπιστήμια κτλ). Εξάλλου, σήμερα η προσέγγιση των λαϊκών μαζών στους ακαδημαϊκούς δασκάλους είναι ευκολότερη από ποτέ.

Και φυσικά από μία τέτοια καμπάνια ενημέρωσης δεν μπορούν να απουσιάζουν τα έντυπα κι ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας. Ο μεν τύπος από χρόνια έχει προχωρήσει σε τέτοιες προσπάθειες και με σχετικά σημαντική συμβολή. Ωστόσο, η τηλεοπτική παραγωγή υστερεί υπερβολικά. Τα ιστορικά ντοκιμαντέρ είναι πολύ λίγα και ακόμα λιγότερες οι ευκαιρίες προβολής τους.

Αξίζει παρόλα αυτά να σημειώσουμε ότι οι ταινίες τεκμηρίωσης ιστορικού περιεχομένου αποτελούν μία ακμάζουσα βιομηχανία. Τα ντοκιμαντέρ, άλλωστε, αποτελούν μία ξεχωριστή μορφή Τέχνης που μεταφέρει εγκυκλοπαιδικές γνώσεις. Μεταδίδουν γνώσεις αβίαστα που χάρη στην οπτικοακουστική μέθοδο γίνονται άμεσα κατανοητές, ξεκούραστα και αποδοτικότερες. Τα ειδικά οπτικά και ηχητικά εφέ καταφέρνουν κάλλιστα να ανα-

παραστήσουν τις αρχαιότερες περιόδους, ενώ το καλλιτεχνικό προσωπικό μπορεί να υποδυθεί πρόσωπα και να αναπαραστήσει καταστάσεις και κοινωνικά ή ατομικά βιώματα και δραστηριότητες.

Υπάρχουν δεκάδες παραδείγματα τέτοιων προσπαθειών που -άλλοτε με επιτυχία κι άλλοτε όχι- κατορθώνουν να προσεγγίσουν και να κρίνουν καταστάσεις του παρελθόντος. Ακόμα και οι θεωρίες αποτελούν μία σημαντική διάσταση στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε τους συνδέσμους των κοινωνιών στο χρόνο. Αρκεί, φυσικά, οι ταινίες τούτες να μην αποσκοπούν μόνο στην προβολή συγκεκριμένων επιστημόνων οι οποίοι παρουσιάζουν αμφίβολες αποδείξεις ή αναπόδεικτες θεωρίες και απόψεις συχνά αντεπιστημονικές οι οποίες έρχονται να συσκοτίσουν ακόμα περισσότερο την ήδη θολή εικόνα που έχουν οι αμαθείς.

Η κατανόηση της Ιστορίας και η σύνδεσή της με άλλες επιστήμες ενισχύουν όχι μόνο το λαϊκό μορφωτικό επίπεδο, αλλά συνεισφέρουν στην κατανόηση του παρόντος, την εξέλιξη των κοινωνιών και προετοιμάζουν κριτικά του πολίτες για το μέλλον. Η Ιστορία δεν είναι ένα στατικό παραμύθι που καλύφθηκε ούτε στα μαθητικά χρόνια ούτε μέσα από προσεγγίσεις και ερωτήματα του παρελθόντος. Η Επιστήμη είναι ένας ζωντανός οργανισμός που προσαρμόζεται -ως ερώτηση, αναζήτηση κι έρευνα- στις ιδεολογικές και κοινωνικές προσαρμογές του παρόντος.

Η αμφισβήτηση, η δημιουργική δηλαδή σκέψη και η επακόλουθη δράση, θα είναι οι τριγμοί στα θεμέλια ενός συστήματος που προβάλλει μια εξωραϊσμένη *δημοκρατία*. Η αμφιβολία και η διαφωνία θα δημιουργήσει γενιές που θα ατενίζουν το χάος της άρνησής τους να

υποταχθούν, αλλά θα είναι δοσμένες στο χάος τούτο και θα δημιουργούν ρομαντικά. Από την άλλη, η *δημοκρατία* είναι το ίδιο το χάος, που με μανδύα ιδεολογίες αντικοινωνικές και ατομοκεντρικές συγκαλύπτει την ασχήμια και τη μαυρίλα του.

Ο λαϊκισμός υποβαθμίζει τον πολίτη σε υπήκοο και καταναλωτή

Συχνό φαινόμενο και καθημερινό πια είναι ο λαϊκισμός, ένα φαινόμενο που μένει δυσδιάκριτο λόγω ακριβώς των πολλών πτυχών και μεθόδων που μεταχειρίζεται. Τόσο στα μέσα επικοινωνίας όσο και στον πολιτικό και πολιτιστικό διάλογο ο λαϊκισμός ενθαρρύνεται και αποκαλύπτει όχι μόνο τον κριτικό αναλφαβητισμό των δεκτών, αλλά κυρίως τις στοχεύσεις των πομπών. Με γλώσσα περιορισμένη, συνθηματολογική, ψευδή και στηριζόμενη στο συναίσθημα και την επιφανειακή προσέγγιση, οδηγεί σε πνευματική νέκρωση. Συρρικνώνει το πνεύμα, εκμηδενίζει την κρίση, αδυνατίζει τις αντιστάσεις απέναντι σε πατερναλιστικές προτροπές/προσταγές.

Κι ενώ η λαϊκότητα αναφέρεται άμεσα στη λαϊκή συμμετοχή στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας, ο λαϊκισμός ως φενάκη κλειδώνει στο σκοτάδι κάθε συμμετοχική και κινηματική διαδικασία. Ο άνθρωπος υποβαθμίζεται σε καταναλωτή ιδεών και συνθημάτων. Χάνει την ιδιότητα του πολίτη και μεταβάλλεται σε διεφθαρμένο υπήκοο. Από πολιτικό ον που συμμετέχει και συλλειτουργεί, μεταμορφώνεται από την Κίρκη του λαϊκισμού σε πειθήνιο όργανο των φορέων εξουσίας, σε

ανδράποδο της μοναρχίας του λαϊκιστή.

Ο λαός μόνο τυπικά διατηρεί την εξουσία και την επιλογή πολιτικής. Η δικτατορία του λαϊκισμού βάζει στο γύψο κάθε γνήσια λαϊκή έκφραση, κάθε λαϊκό ανακλαστικό. Στο όνομά του και μακριά από κάθε δημοκρατική διαδικασία επιλογής κι εκλογής, οι λαϊκιστές επιλέγουν για αυτόν, αποφασίζουν στο όνομά του χωρίς καν την παρουσία του. Οι ιδέες και οι αρχές μένουν θολές μέσα σε μία πρισματική φωτεινή διάθλαση λέξεων. Λέξεων όμως κενών νοήματος τοποθετημένες μέσα σε σοφιστείες δημαγωγικής προοπτικής · προτάσεων που στηρίζονται στο συναίσθημα · πολιτικών που αφήνουν μακριά το λαό από κάθε συμμετοχή.

Η ίδια, εξάλλου, η “τηλεοπτική δημοκρατία” που απομακρύνει τον πολίτη από κάθε συμμετοχική αντίληψη και τον εγκλωβίζει στη “δημοκρατία του καναπέ” είναι η μετουσίωση της δημαγωγικής τηλεπολιτικής. Η ανάγκη διανομής του χρόνου υπέρ διαφημίσεων -και επακόλουθων κερδών-, επιβάλλουν στον πολιτικό λόγο να γίνει συνθηματικός, γρήγορος, επιφανειακής προσέγγισης. Η ανάλυση και η πληρότητα στην επιχειρηματολογία χειραγωγούνται από την ταχύτητα και τον εντυπωσιασμό του πολιτικού show.

Η κολακεία των λαϊκών ικανοτήτων, ο συμψηφισμός των ιδιοτήτων του και οι φθηνές γενικεύσεις είναι οι τρόποι πειθούς ενός λαϊκιστή. Η σχέση του με τους δέκτες γίνεται πελατειακή, καθώς η δημαγωγία παρακάμπτει το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας. Παρεμβάλλεται μεταξύ της λύσης και του λαού, προβάλλοντας τον εαυτό του ως το μόνο ικανό να λειτουργήσει για το καλό του.

Σε μια εποχή που συσσωρεύεται ένας τόσο μεγάλος όγκος πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων, τα οποία δεν μπορούν να ικανοποιηθούν στο

πλαίσιο του υφιστάμενου πολιτισμικού θεσμικού συστήματος, το φαινόμενο ανθεί και μετεξελίσσεται σε ένα δάσος επικοινωνιακών ταχυδακτυλουργιών με στόχο τον επιδεικτικό αποπροσανατολισμό. Τα λαϊκά προβλήματα τίθενται στο πρώτο πλάνο της πολιτικής ρητορείας μαζί με μία πληθωρική, ανέξοδη κι ατιμώρητη συχνά υποσχυσολογία. Ωστόσο, δεν καλείται να λύσει τα προβλήματα αυτά ο λαός, αλλά ο λαϊκιστής που ως από μηχανής θεός παραχωρεί αυτάρεσκα και πατερναλιστικά αυτό το δικαίωμα μόνο στον εαυτό του.

Και ας μην παραβλέπουμε ότι ο δημαγωγικός λόγος επικαλείται -ως μέσο πειθούς- πρωτίστως το συναίσθημα. Απορρίπτει τη λογική και κάθε ορθό συλλογισμό. Απευθύνεται με λόγο συνθηματικό στον ψυχισμό του δέκτη. Μέσα από την πρόκληση οργής, φόβου και υπερηφάνειας αποκλείει κάθε λογική σκέψη του δέκτη. Δεν αναλύει, δεν ερμηνεύει. Με τη γενίκευση, την υπεραπλούστευση και τη ρητορική -συνήθως εσχατολογικής αντίληψης ή πολωτικής λογικής-, κατευθύνει τον πολίτη σε συγκεκριμένες στάσεις, προκαταλήψεις και αποπροσανατολιστικές ψευδαισθήσεις.

Η δε επίκληση στη λογική εξωθείται στα πέρατα του πολιτικού λόγου. Στα χέρια του λαϊκισμού η σοφιστεία προσομοιάζει με λογικούς συλλογισμούς. Άλλωστε, η λαϊκιστική λογική δεν επιδέχεται κανέναν έλεγχο, καμία κρίση · αποτελεί πια φθηνές γενικεύσεις κι επικλήσεις του κοινωνικού ή ιστορικού φαντασιακού. Εξάλλου, ο λαϊκισμός -αν και οικουμενικό φαινόμενο- συνδέεται άμεσα με το Έθνος · η ιδέα του έθνους και της εθνικής κοινότητας συσσωματώνεται με το λαϊκισμό.

Η βία και η ένοπλη πάλη ως εκφάνσεις λαϊκισμού

Ενδιαφέρον όμως έχει να εξετάσουμε και την

άσκηση βίας ως προϊόν λαϊκισμού. Το ζήτημα είναι κοινωνικοπολιτικά αξιόλογο προσέγγισης επειδή ακριβώς όλες οι ριζοσπαστικές ομάδες τη μεταχειρίζονται στο όνομα του λαού. Ζώντας σε μια εποχή που βιαζόμαστε συστημικά (θεσμικά, οικονομικά, πολιτιστικά) ηρωοποιούμε τη βία. Ακόμα και η παιδεία μας -στο όνομα της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας- καλλιεργεί υπερβολικά το θαυμασμό στη βία.

Οι αρχαίοι θεοποίησαν τη Βία και το Κράτος -παιδιά της Στυγός- και τους έθεσαν στην περιφρούρηση του Ολύμπου και του Δία. Η θρησκεία μπορεί να αλλάξει, αλλά η Βία και ο αδελφός της επιβίωσαν. Λατρεύτηκαν από το Χριστιανισμό, από τη δημοκρατία και από τους αντιδημοκράτες, από όλους μας. Σαν είδωλο η Βία απέκτησε πολλές μορφές: άλλοτε παλλαϊκής έκφρασης που οδήγησε σε πολυμνημόνευτους αγώνες, άλλοτε ως μάστιγα που επέβαλε τον αδελφό της, άλλοτε ενάντια του για να τον φέρει από την "πίσω πόρτα" με άλλο πρόσωπο.

Άλλοτε κατασκευασμένη και άλλοτε μεταμφιεσμένη, άλλοτε πραγματική κι άλλοτε εικονική, άλλοτε στοχευμένη και άλλοτε συγκυριακή, η κοινωνική οργή/βία είναι παρούσα πλέον στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι. Πάνω σ' αυτήν χτίζονται και διακινούνται συμφέροντα, ιδεολογήματα και αναδρομικές εκδικήσεις. Πίσω από αυτήν κρύβονται πρόσωπα, διασυνδέσεις και αναδιατάξεις του συστήματος (Πανούσης, 2010). Της έδωσαν πολλά ονόματα: κρατική ή αντικρατική, συστημική ή αντισυστημική, λαϊκή ή αντιλαϊκή, ανατρεπτική και τρομοκρατία.

Όλοι οι ορισμοί όμως τούτοι λειτουργούν δημαγωγικά. Μένουν στην εκδικητική επιφάνεια μιας αβυσσαλέας κοινωνικής και πολιτικής σύγκρουσης. Επί της συ-

σίας συνθηματολογικά ή με άμεση -βίαιη- δράση, αδρομερώς προσπαθούν μέσα από την εκτόνωση να πολιτικολογήσουν. Οι ίδιες οι πράξεις δεν αναθεωρούν απόψεις, αλλά αντίθετα αφιονίζουν. Δεν εμβαθύνουν στα πραγματικά αίτια, αλλά ενοχοποιούν με περισσή ευκολία, συνήθως αθώους ή αμέτοχους.

Η λεγόμενη, όμως, ριζοσπαστική πολιτική βία λειτουργεί μακράν του λαού τον οποίο επικαλείται. Με σοφιστείες προπαγανδιστικής λογικής προσπαθεί να πείσει ότι όσοι δε μετέχουν αυτής, είναι ταξικά αλλοτριωμένοι και χειραγωγούμενοι, άρα και εχθροί. Αντίθετα, η γνήσια λαϊκή βία πηγάζει από τους ίδιους τους πολίτες. Στόχο έχει την ουσιαστική ανατροπή του συστήματος, των θεσμών. Και σε τούτη δε χώρα κανένας πατερναλισμός, καμία εκδικητική μανία, καμία διαφήμιση. Αποτελεί πηγαία αντίδραση της πολιτικής κατάπτωσης.

Ενώ όμως η λαϊκή βία ξεσπά ως κορωνίδα πολλών άλλων κλιμακωτών λαϊκών διεργασιών (απεργίες, μαζικές κινητοποιήσεις, αλληλεγγύη), η τάχα αντισυστημική βία έρχεται να επιβληθεί στο λαό, του οποίου τα συμφέροντα επικαλείται. Οι ριζοσπαστικές ομάδες, εξάλλου, διατηρούν όλα τα χαρακτηριστικά λαϊκίστικης έκφρασης: πατερναλισμό, διαφήμιση/επικοινωνία, επίκληση λαϊκού συμφέροντος, εμφάνιση ως χαρισματικές/ηρωικές μορφές, ελιτιστική αντίληψη, φανατισμό, συνθηματολογία. Όταν όμως η βία καταντά εργαλειακή ή αυτοσκοπός τότε ξεπερνά το λαϊκισμό και γίνεται αντι- ανθρωπίνη.

Η "αντιβία" πάντοτε υπηρετούσε και ενίσχυε την πρωτεύουσα βία την οποία υποτίθεται πως αντιμαχόταν. Καμιά αληθινά αντισυστημική αντιπρόταση δεν μπορεί να στηρίζεται στη βία, διότι κάθε πολιτική βία είναι μια βαθύτατη συστημική επιβεβαίωση (Τριαρίδης). Και εδώ εδράζεται η άλλη λαϊκίστικη όψη της. Γιατί ουσιαστικά

ενισχύει -παρά τα λόγια- το ίδιο το σύστημα. Υπηρετεί τις ανάγκες εκείνου που τάχα αντιπαλεύει.

Άλλωστε, η βία δεν ήταν ποτέ επαναστατική. Είναι πάντα εξουσιαστική διότι αναιρεί το επιχείρημα και τον διάλογο και υποτάσσει την αντίπαλη άποψη με την εξουσία της (Κοροβέσης, 2009). Δεν είναι καν αριστερή, αλλά αποσαφήνιση ενός εξουσιαστικού δικαιώματος στη ζωή και το θάνατο.

Οφείλουμε, ωστόσο, στον αντίποδα να σημειώσουμε ως λαϊκισμό και κάθε δημόσια αποστροφή της βίας, τη γνωστή μετανεωτερική -κι ακροδεξιά- καταδική της βίας *απ' όπου κι αν προέρχεται*. Και τούτο γιατί η βίαιη αντίδραση παλλαϊκής αποδοχής (Εθνική Αντίσταση, Πολυτεχνείο κλπ) δεν εξομοιώνεται με την κρατική και αστυνομική βία ούτε με την αντικρατική πάλη. Οι σχετικές δηλώσεις, εξάλλου, είναι συνήθως μονομερείς.

Καταγγέλλεται η βία των γνωστών-αγνώστων, αλλά αποσιωπώνται τα περιστατικά βίαιης συμπεριφοράς των δυνάμεων της καταστολής. Αντίστροφα, αποδοκιμάζονται οι βίαιοι αστυνομικοί, αλλά όχι εκείνοι που θα χτυπήσουν αστυνομικούς ή καθηγητές. Έτσι η καταγγελία καταγγέλλεται, γίνεται δηλαδή μέρος του προβλήματος αντί να προωθεί λύσεις (Παρασκευόπουλος, 2010).

Οι εκδηλώσεις και οι δημηγορίες κατά της βίας ουσιαστικά αποσιωπούν τη χρήση της από τους δημαγωγούς. Είναι και αυτό ένα σύμπτωμα μιας διπλής γλώσσας, μιας διπλής πρακτικής που η εφαρμογή της όλο και διευρύνεται. Πολλοί το σκέφτονται, αρκετοί το λένε και μερικοί το εφαρμόζουν: κακή είναι μόνο η βία του αντιπάλου, ενώ η δική τους βία που αποβλέπει σε ένα ιερό στην αντίληψή τους σκοπό είναι αναγκαία, χρήσιμη και φυσικά καλή (Πατρίκιος, 2010).

Ζώντας όμως σε ένα τέτοιο καθεστώς λαϊκισμού πώς μπορεί κάποιος να ξεφύγει; Όταν όλα μαζοποιούνται και φетиχοποιούνται ως εμπορικά προϊόντα, η βία πώς να διαφοροποιηθεί; Με λαϊκίστικο πρόσημο στερούμαστε ελπίδας. Με λαϊκίστικα συνθήματα υιοθετούμε τη βία. Με λαϊκίστικες σοφιστείες απεμπολούμε κάθε κοινωνική πολιτική, αποδεχόμαστε μια εκπαίδευση που στερεί κάθε πρωτοβουλία και κρίση. Με λαϊκίστικους συνειρμούς τρεφόμαστε από τον πολιτιστικό λαϊκισμό που μας πουλούν οι διαφημιστές προκειμένου να αγοράσουν τηλεοπτικό χρόνο.

Η συμβολική/ συστημική και η πραγματική βία είναι εκφράσεις μιας κοινωνίας που ζει στην ψευδαισθηση της λαϊκότητας. Είναι η έκφραση μιας κοινότητας που σαπίζει στο άνυδρο τοπίο μιας βίαιης ερήμου. Η πολιτική αντιβίας δε συνίσταται σε απλές καταδικές ούτε ο κάθε λογής αφορισμός και η επιπόλαιη αναζήτηση ενόχων -πλην ημών βεβαίως. Η αντιβία πηγάζει από τη συνεχή προσπάθεια ανάδειξης ενός άλλου μοντέλου πολιτικής σκέψης, ενός άλλου πολιτιστικού μοντέλου μακριά από το φτηνό εντυπωσιασμό και το κιτς, μιας άλλης εκπαιδευτικής προσέγγισης.

Ο μεταμοντέρνος εκκλησιαστικός λαϊκίστικος λόγος

Τα τελευταία δε χρόνια, με ιδιαίτερη επιθετικότητα έκανε την εμφάνισή του και το φαινόμενο του θρησκευτικού λαϊκισμού. Η ίδια η Εκκλησία έχει καταντήσει ένα ακόμα συνώνυμο του λαϊκισμού. Η έξοδος της -για ιστορικούς και πολιτικούς λόγους- στο κοινωνικό γίγνεσθαι συνδέθηκε άμεσα με τον τηλεοπτικό και δημόσιο λόγο. Η τηλεοπτική εκκλησιαστική δημαγωγία, οι υπερεκκλησιαστικές φιλοδοξίες του επαγγελματικού κλήρου και η εμμονή σε συνωμοσιολογικές, αντικρατικές και ρατσι-

στικές/εθνικιστικές θέσεις αποτελούν τις σύγχρονες εκφράσεις του ιερατικού λαϊκισμού.

Ας μην παραβλέπουμε όμως και τον εξουσιαστικό ρόλο της θρησκείας. Τούτος ακριβώς σε συνδυασμό με την κομφορμιστική λειτουργία της Εκκλησίας, δίνει ξεχωριστή δυναμική στο θρησκευτικό λαϊκισμό. Οι θρησκείες, άλλωστε, ήταν ανέκαθεν συνδεδεμένες με το πολιτικό φαινόμενο. Ήταν πάντα μέρος του κράτους και υπό τον έλεγχο ή σε πλήρη συνεργασία με αυτό (Ψυχογιός, 2010).

Και εδώ πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας δεν είναι απλοί πολίτες που έχουν δικαίωμα να ασκήσουν πολιτική κριτική (όπως και οι στρατιωτικοί) επειδή ακριβώς επηρεάζουν κι ελέγχουν μεγάλη μάζα πιστών χωρίς να αποτελούν εκπροσώπους τους δημοκρατικά εκλεγμένους. Όταν η Εκκλησία πολιτικολογεί, τότε έχουμε ξεκάθαρο λαϊκισμό. Ασκούν πολιτική, προχωρούν σε πολιτικές δηλώσεις, ισχυρίζονται ότι εκφράζουν κάτι ανώτερο και διαχρονικό, κάτι "εθνικό" έναντι του "κομματικού".

Ο ιερατικός, όμως, λόγος και η προβολή τοποθετήσεων κληρικών σε θέματα πολιτικής και διοικητικής δράσης είναι ίσως η δημαγωγική κορύφωση του εκκλησιαστικού λόγου. Οι ελέω και ισόβιοι εκφραστές του Θεού, με αυτή ακριβώς την "αντιπροσωπευτική" τους ιδιότητα, τοποθετούνται δημοσίως ως τάχα εκφραστές του λαού. Απευθύνονται πατερναλιστικά σε αιρετούς εκπροσώπους, παρεμβαίνουν αυτεπαγγέλτως στην πολιτική ζωή και χειραγωγούν τους πολίτες. Δείχνουν όμως έτσι δεν έχουν αποδεχθεί τους κανόνες της δημοκρατίας, ότι θέλουν να είναι πάνω και πέρα από τις διαδικασίες έκφρασης της λαϊκής βούλησης (Ψυχογιός, 2010).

Ιερό βήμα και λαϊκό πάλκο συναιρούνται, προς όφε-

λος των αναζητήσεων του προκαθημένου, σε μια ιδιότυπη ιερολαϊκή εξέδρα, μέσω της οποίας το θρησκευτικό ράσο μετατρέπεται σε ράσο πολιτικό. Οι δύο ακρότητες του πολιτικού λόγου της Εκκλησίας είναι ο απολίτικος φαρισαϊσμός της αστικής θρησκευτικότητας και ο υπερπολιτικός ζηλωτισμός θρησκόληπτων λαϊκών μαζών (Μπέγγου, 2010).

Δημοσιογραφική δημαγωγία

Σήμερα όμως περισσότερο από κάθε άλλη φορά, έχει γίνει φανερό ότι ο λαϊκισμός στηρίζεται -αν δεν ταυτίζεται απολύτως- στην επικοινωνία. Τα μέσα επικοινωνίας και ο πολιτικός κόσμος στηρίζουν την ύπαρξη και την εξουσία τους ο ένας στα άλλα. Μέρος ενός ίδιου (κάλπικου;) νομίσματος διαπλέκονται οικονομικά και πολιτικά. Την ίδια στιγμή εκφράζοντας τα οικονομικά τους συμφέροντα καλλιεργούν τη δική τους ιδιόρρυθμη δημοσιογραφική και πολιτιστική δημαγωγία.

Ο μιντιακός λαϊκισμός εκφράζεται με έναν ιδιότυπο αγοραίο, ελκυστικό, αλλά και εξωπραγματικό πολιτικό λόγο καθολικής αποδοχής και νεφελώδους γενικότητας, με αήθεις κριτικές και εντυπωσιασμούς. Ο τηλελαϊκισμός, βέβαια, δεν περιορίζεται απλά στη σταθερή προσκόλληση των δημοσιογραφικών εκπομπών στο άρμα των κυβερνητικών αποφάσεων. Απλώνεται, στον τρόπο χειρισμού της επικαιρότητας, στη σκανδαλοθηρία και τον κιτρινισμό, στην επιφανειακή προσέγγιση. Επεκτείνεται στη θεματολογία των μέσων επικοινωνίας καθώς συντηρεί μια πολεμική ατμόσφαιρα και προάγει τη βία, το θάνατο και το εκχυδαϊσμένο γυμνό σε πρωτεύοντα δημοσιογραφικά θέματα.

Όλα στο βωμό της τηλεθέασης και φυσικά του κέρδους. Πολλά μέσα διαγκωνίζονται στη δημιουργία εν-

τυπώσεων, μια και οι εντυπώσεις αποφέρουν κέρδη. Δε νοιάζονται για την αλήθεια · θέλουν απλώς να πουλήσουν. Κύριος στόχος των μέσων ενημέρωσης είναι να αξιοποιήσουν τον έντυπο χώρο και το ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό χρόνο, *να πουλήσουν κοινό σε διαφημιστές*. Και τότε γίνεται διαγωνισμός επιθετικών προσδιορισμών, ιδιοτήτων ακόμη και εικονογραφήσεων.

Ο δημοσιογραφικός λαϊκισμός καθορίζει -με πλουραλισμό τάχα, αλλά ουσιαστικά με τρόπο φασιστικό- την καθημερινή ατζέντα με ανούσια και αβαθή θέματα. Αναζητά ενόχους · με επιπόλαιες αναφορές και ανειλικρινείς έρευνες πάντα βρίσκει έναν ένοχο, αντί για μια λύση. Αυτές οι φθηνές γενικεύσεις αποτελούν την καθύσμη ύλη του και καταλήγουν σε ύβρεις.

Οι επιφανειακές, όμως, προσεγγίσεις και η αοριστία μόνο σύγχυση προκαλούν, που αποβαίνουν και άκρως επικίνδυνες σε τέτοιους χαλεπούς καιρούς. Και ας μην παραβλέπουμε πόσο εύκολο είναι να γεννηθούν από τον τηλελαϊκισμό πλάνες με επικίνδυνες συνέπειες, ειδικά σε εποχές αναστάτωσης, σε εποχές με διάχυτο το αίσθημα αδυναμίας και έντονη την ανάγκη των πολιτών να βρουν στηρίγματα. Και το χειρότερο που μπορεί να συμβεί σε μια δημοκρατία η οποία αγωνίζεται να βρει την ανάσα της, είναι να αναζητηθούν ένοχοι εκτός κάθε θεσμικής διαδικασίας και να γίνουν αυτοί αποδέκτες της λαϊκής οργής. Αλίμονο, αυτός ακριβώς είναι ο πυρήνας του φασισμού (Διαμαντάκου, 2010).

Η χρόνια έκθεση στον τηλεοπτικό βούρκο που προβάλλει απάνθρωπες ιδέες, προϊόντα και ήθη, έχει διαπαιδαγωγήσει το κοινό με τέτοιο τρόπο που είναι πλέον δεκτικό μόνο σε σύντομα μηνύματα και συνθήματα. Έχει εγκατασταθεί στο υποσυνείδητο μία πεποίθηση πως είναι αδύνατο και κουραστικό να παρακολουθεί μια μακρο-

σκελή, πλην όμως εμπειριστατωμένη, ανάλυση. Μόνο η σύνοψη καθίσταται αναγκαία και μαζί της τα συμπεράσματα κάποιου συλλογισμού, την ώρα που κανείς δεν ενδιαφέρεται για τα επιχειρήματα αυτά καθ' αυτά. Δεν ενδιαφέρει το καβάφειο ταξίδι, αλλά ο ομηρικός προορισμός. Σε μία τέτοια λογική έχει εναρμονιστεί και ο πολιτικός λόγος· ο λαϊκισμός ενδεικνύεται για τη δημιουργία εντυπώσεων και χαλιναγώγησης της κοινής γνώμης, η οποία έπαψε πλέον να διαθέτει δική της γνώμη.

Και σε όλα αυτά αξίζει να θυμηθούμε ότι είναι πολύ σπάνιες οι περιπτώσεις που αναγνώστες ενός άρθρου έγκριτου δημοσιογράφου έχουν τη δυνατότητα σχολιασμού. Τελικά αποκαλύπτεται ένας διάχυτος φόβος απέναντι στις κρίσεις των αναγνώστων. Και τούτο διότι πολλοί επώνυμοι δημοσιογράφοι δεν αφουγκράζονται την κοινή γνώμη, δεν ακολουθούν κάποια τακτική επαναπροσδιορισμού της θέσης τους μέσα από την επαφή με τους πολίτες. Αρθρογραφούν δημαγωγώντας και προσπαθώντας να πείσουν όχι για τη θέση και τις απόψεις τους, αλλά για να δικαιολογήσουν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές. Ωστόσο, η επικοινωνία ενός δημοσιογράφου με το κοινό του πρέπει να είναι αμφίδρομη.

Παράλληλα, οι θεωρίες συνωμοσιών αποτελούν μια άλλη έκφανση του μιντιακού λαϊκισμού. Αναζητούν ενόχους μακριά από τους πραγματικούς υπευθύνους, διαστρεβλώνουν με επιφανειακές αναλύσεις, κολακεύουν το λαό για το μακρινό παρελθόν, την αθωότητά του και εντοπίζουν πολύ εύκολα την ενοχή των άλλων, των μακρινών υπευθύνων-πολιτικών δυνάμεων που τον δυναστεύουν.

Ως συνέπεια, οι θεωρίες συνωμοσιών τείνουν να υποκαταστήσουν την κριτική σκέψη με την ανέξοδη, εύκολη και επιφανειακή κρίση απέναντι σε κυβερνήσεις και θε-

σμούς. Επιπροσθέτως, οι κεντρομόλοι άξονες της κριτικής άρχισαν σταδιακά να μετατοπίζονται από τον ίδιο τον άνθρωπο σε εξωανθρώπινους παράγοντες, τους εξωγήινους, το Θεό κτλ.

Από την άλλη, όμως, η καταφανώς γκροτέσκα διάσταση έργων σαν τα προαναφερθέντα, που υπερτονίζει και φωτοσκιάζει μέχρι του απίθανου και του εξωφρενικού, ώθησε στο να μην παίρνει πια κανείς εντελώς στα σοβαρά την οποιαδήποτε κριτική και κυρίως την ίδια την κριτική ικανότητα της σκέψης. Η κριτική κατέληξε να είναι «démodée» (Αϊναλής, 2010).

Ο δε κιτρινισμός και μία βασική οπτική του λαϊκισμού, κατάντησε σύμφυτος της ενημέρωσης. Με το πρόσημα ότι τούτο αρέσει στο κοινό, ότι ο λαός ενδιαφέρεται για την άλλη, τη "γαργαλιστική" οπτική των καλλιτεχνικών θεμάτων, ο μιντιακός λαϊκισμός καλύπτει την πρωινή και μεσημβρινή τηλεοπτική ζώνη και συντηρεί δεκάδες έντυπα.

Ωστόσο, οφείλουμε να κρίνουμε και ως λαϊκίστικη και την άποψη/ κρίση ότι έχουμε τη δύναμη και μπορούμε να αλλάξουμε κανάλι, να αναζητήσουμε κάτι άλλο (Ιγνατιάδης, 2010). Ποια αλλαγή στην προτίμηση μπορεί να γίνει μετά από τέτοιο χρόνιο εθισμό στην υποκουλούρα, το μηδενισμό και την άρνηση; Ποια αναζήτηση όταν το κοινό των μέσων επικοινωνίας αποβλακωμένο και πολλάκις πληγωμένο κι αγχωμένο αναζητά κάτι ανάλαφρο;

Διαδικτυακός μεταμοντέρνος λόγος και λαϊκισμός

Ο δημοσιογραφικός, όμως, λαϊκισμός και το μονοπώλιο της καθοδηγούμενης έντυπης γνώμης οδήγησε το κοινό στο διαδίκτυο. Η επιφανειακή προσέγγιση και η βαθύτατη διασύνδεση του πρώτου με οικονομικά και

πολιτικά συμφέροντα έστρεψε τους πολίτες στην αναζήτηση νέων δρόμων έκφρασης προσωπικών απόψεων και κρίσεων. Έτσι, μέσα στον τραγέλαφο της σύγχρονης δημοσιογραφίας, λογικό ήταν οι Έλληνες πλοηγοί να στραφούν προς τον κυβερνοχώρο για βαθύτερες αναλύσεις και σχολιασμούς.

Η τεχνολογική επανάσταση είναι σίγουρα η μήτρα των κοσμογονικών εξελίξεων του ΚΑ' αιώνα στο χώρο της μαζικής επικοινωνίας και παράγοντας βελτίωσης της ίδιας της δημοκρατίας. Η μαζική όμως εισροή τόσων χιλιάδων χρηστών κι επαγγελματιών δημοσιογράφων που βρήκαν ελεύθερο χώρο έκφρασης ή ευκαιρία να επιδείξουν την πραμάτεια τους, κατέστησε τελικά τη διαδικτυακή αρθρογραφία αντιπροσωπευτική ενός όλο και μεγαλύτερου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας. Η τάση αυτή μετέφερε όμως και το χρόνιο λαϊκισμό και τη χειραγώγηση που επιδιώκει η μεταπολιτευτική δημόσια σφαίρα.

Η σταδιακή εκλαϊκευση του “κοινωνικού διαδικτύου” -και στην Ελλάδα- ενέπνευσε αρχικά πληθώρα αισιόδοξων αναλύσεων και σχολίων σχετικά με την υποτιθέμενη εκ φύσεως θετική επιρροή τους στη δημόσια σφαίρα. Όμως η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Η ισχυροποίηση του λαϊκισμού και της μισαλλοδοξίας σε ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας είναι πλέον ορατή και στη διαδικτυακή έκφραση της (Σμυρναίος).

Ένα συνονθύλευμα πια “ειδήσεων” και “αποκαλύψεων” με κίτρινο περιεχόμενο για υψηλή επισκεψιμότητα που αποδεικνύει και την ποιότητα του κοινού του, κυριαρχεί πια στο ελληνόφωνο ίντερνετ. Ένα ετερογενές μείγμα που πολύ απλά καθρεφτίζει την κοινωνία στο δημόσιο λόγο της. Ανώνυμα και αφοριστικά σχόλια κατακλύζουν το διαδίκτυο. Με γεωμετρική πρόοδο αυξά-

νονται τα κρούσματα συκοφαντικών, υβριστικών, εκβιαστικών, χυδαιών ιστολογίων που επιτίθενται σε πρόσωπα που φέρουν όνομα και επώνυμο. Συναντάμε όλες εκείνες τις κοινωνικές στρεβλώσεις που έχουν παγιωθεί στο κοινωνικό σώμα της χώρας.

Και δίπλα στην ετερογένεια των ιστοσελίδων και των ιστολογίων που εκφράζουν πολιτικό λόγο προστίθενται και οι διάφοροι κόμβοι κοινωνικής δικτύωσης. Με λόγο σύντομο και συνοπτικό υποκαθιστούν την ολοκληρωμένη ανάλυση και την εμπεριστατωμένη άποψη. Επιφανειακά με κοφτές εκφράσεις και μετανεωτερικές αναζητήσεις εντοπισμού θέτουν στο κέντρο μιας οικονομικής παρέας το άτομο.

Τα *like* μένοντας στην επιφάνεια χωρίς να προάγουν το διάλογο, αποτελούν μόνο μια επικοινωνιακή τακτική δήλωσης της παρουσίας του χρήστη. Είναι το απόσταγμα της αντικοινωνικότητας του σύγχρονου ανθρώπου. Μέσα σε ένα σύστημα που υποτίθεται ότι αποτελεί εργαλείο κοινωνικής δικτύωσης και διαλόγου, αυτή η επιλογή επιτελεί την εντελώς αντίθετη λειτουργία. Σβήνει κι απαξιώνει ακόμα και τον πιο στοιχειώδη διάλογο. Αντί να εκτίθενται απόψεις και να γίνονται κρίσεις επί των απόψεων, ένα *like* να ολοκληρώνει την επικοινωνία ως υποχρέωση.

Μέσα στην αυταπάτη του ο χρήστης επιδιώκει την προσέλευση όσο περισσότερων γίνεται φίλων. Η ιντερνετική όμως φιλία δεν έχει στόχο την ανταλλαγή απόψεων, αλλά τη μεταμοντέρνας αντίληψης προβολή του "εγώ" σε ένα χώρο με εκατομμύρια μέλη. Με κάθε τρόπο προσπαθεί να μένει στο επίκεντρο της προσοχής απόμων αγνώστων, μακριά από μία αληθινή κοινωνική δικτύωση. Φωτογραφίες, προσωπικά βιώματα και ιδιαίτερες προσωπικές στιγμές αποτελούν το κύριο μέσο δια-

φήμισης της ύπαρξής του, που συχνά ξεχνά ότι πρόκειται για εικονική ύπαρξη.

Αλλά και τα παραδείγματα των πιο “ώριμων” ηλεκτρονικά χωρών μας κρατούν στην ίδια απαισιόδοξη θέση. Φανερώνουν ότι τελικά παλιά και νέα μέσα κοινωνίας συναποτελούν τον ίδιο καθρέφτη της κοινωνίας που τα γεννά. Δε θα σταματήσουν όσο η ίδια η κοινωνία βρίσκεται σε αυτό το τέλμα κοινωνικής, πολιτικής και ανθρωπιστικής/αξιακής κρίσης. Και όλα αυτά δίνουν την ευκαιρία στον επίσημο κι “επώνυμο”/έγκριτο μιντιακό λαϊκισμό την αφορμή που χρειάζεται προκειμένου να δικαιολογήσει στάσεις και συκοφαντικές επιθέσεις κατά του διαδικτύου.

Ο λαϊκισμός του μετανεωτερικού πολιτισμού

Ο λαϊκισμός δε συνδέεται μόνο με την πολιτική, αλλά απλώνεται πια σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις της σύγχρονης ζωής. Ξεπερνώντας τον κομματικό ωφελιμισμό, αγγίζει τη σύγχρονη δημοσιογραφία, την ίδια τη νεοελληνική σχολική κι ακαδημαϊκή εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Σημαντικό είναι να θέσουμε σε ξεχωριστό επίπεδο τον πολιτιστικό λαϊκισμό.

Η καταναλωτική διάσταση πλέον του πολιτιστικού προϊόντος έχει μετατρέψει την κουλτούρα σε ένα αγαθό προς αγορά λαϊκιστικής έμπνευσης. Η μανία των αγοραπωλησιών και της εμπορευματοποίησης έχει φτάσει σε σημείο παρακμιακής φαυλότητας. Στην αγοραστική προπαγάνδα η διαφήμιση και ο φετιχισμός του εμπορεύματος ανάγονται σε τέχνη μετασχηματίζοντας ουσιαστικά και την ίδια την Τέχνη σε εμπόρευμα (Χλωπιοπούδης, 2009). Στη μεταμοντέρνα κουλτούρα, η κουλτούρα έχει καταστεί προϊόν καθ’ εαυτή. Η αγορά έχει γίνει υποκατάστατο του εαυτού της και μετατράπηκε

σε εμπόρευμα αντίστοιχο με αυτά που κυκλοφορούν μέσα της (Jameson, 1999).

Καθημερινά βιώνουμε το λαϊκίστικο βόθρο της μετανεωτερικής τέχνης και την ερημιά της υποκουλτούρας, που μένοντας μακριά από τις λαϊκές ανάγκες προβάλλονται από κάθε μέσο επικοινωνίας. Η Τέχνη, κατ' ανάγκη, λειτουργεί μέσα από σύμβολα· η πιο μεγάλη σφαίρα είναι ένα σημείο στο άπειρο· δυο εξωφρενικοί αντιγραφείς μπορούν να εκπροσωπήσουν όχι μόνο τον Φλομπέρ, αλλά και το Σοπενχάουερ ή τον Νεύτωνα (Μπορχές). Ο λαϊκός πολιτισμός συμβάλλει στην ανέλκυση και προβολή μιας σειράς προβλημάτων και προτάσεων που δεν είχαν πρόσβαση στη διατύπωση και στο δημόσιο χώρο και λόγο. Άλλωστε, η ανάδυση του ανέκφραστου αποτελεί σημαντική συμβολή στην επίλυση του προβλήματος της ανισότητας στην πρόσβαση στην παραγωγή προσωπικής γνώμης (Bourdieu, 1997).

Ειδικά σε μία εποχή που τα φεστιβάλ βιομηχανοποιούνται και οι νέοι πολιτιστικοί θεσμοί βρίσκονται στα χέρια της δημιουργικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ορίζονται από εργολάβους της (υπο)κουλτούρας, ο πολιτιστικός λόγος έχει ήδη διαλέξει το δικό του δρόμο (Χλωπτσιούδης, 2011). Μάλιστα, τη στιγμή που ο πολιτισμός συνδέεται με τη δημοκρατική αναμόρφωση μέσα από τον πολιτιστικό λαϊκισμό, θα μπορούσε κάποιος να μας θυμίσει ότι τα σημερινά αστικά κέντρα χάνουν τα κέντρα των πολιτισμών τους και αυτά αντικαθίστανται από πολιτιστικά κέντρα (Betancour). Ο επιδεικτικός λακωνισμός σε οξύμωρη σύζευξη με το νεοσυντηρητικό ψευδομανή πλουραλισμό, η σχεδόν αλγεβρική ανελαστικότητα και οι αντιμεταθέσεις του νεοφιλελευθερισμού με τη δημιουργία δίνουν την εικόνα της λαϊκίστικης ρητορικής για τον πολιτισμό και την Τέχνη (Χλωπτσιούδης, 2011).

Η Τέχνη έχει πια απολέσει μέσα στην εμπορική της διάσταση την ιδιότητα της λαϊκότητας. Δεν αμφισβητεί, δεν κρίνει, δεν προτείνει. Ο μετανεωτερικός πολιτισμός δεν εξωτερικεύει τις λαϊκές ανάγκες κι εμπειρίες, δεν εκφράζει λαϊκές διεξόδους. Η σύνδεσή του με τον τηλεκαπιβαλισμό τον έχει καταστήσει αναλώσιμο αγαθό, διατηρώντας την ίδια θνησιμότητα με τον πολιτικό συνθηματικό λόγο. Έτσι, όμως και ισοπεδώνεται ο λαϊκός πολιτισμός και διαβρώνεται η πολιτιστική παράδοση.

Στην ίδια ακριβώς λογική στέκεται μία πληθώρα συγγραφικής -έντυπης και διαδικτυακής- παραγωγής. Η εμπορική και τηλεοπτική πριμοδότηση του λαοφιλήτου μυθιστορήματος σε βάρος των μη εμπορεύσιμων και πιο "αυστηρών" λογοτεχνικών ειδών, μετατρέπουν την πιο λειπή τέχνη, αυτή του λογοτεχνικού λόγου, σε λαϊκίστικο ανάγνωσμα. Ένα ανάγνωσμα που δεν προάγει τη σκέψη και τη γλώσσα · δεν παράγει κρίση, δεν καλλιεργεί ιδέες, δεν αναπτύσσει την Αισθητική. Η λαϊκίστικη αισθητική είναι ψεύτικη, επιτηδευμένη κι ευτελής. Απεμπολεί τη βαθιά σκέψη και έχει αποκλειστικό σκοπό την απόλαυση του θεάματος από τον καταναλωτή. Και τούτο διότι ο λαϊκισμός μέσα στην κομφορμιστική διάστασή του καλλιεργεί το αντιαισθητικό, το γελοίο.

Ο συνδυασμός των τάχα λαϊκών πολιτιστικών στοιχείων με αταίριαστα και κακόγουστα ζεύγη καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου του όρου *κιτς* (kitsch). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λαϊκισμός είναι η εμφάνιση του *κιτς* σε όλες του τις εκφράσεις (Βαγενάς, 2006). Το *κιτς* διαφέρει από άλλες μορφές τέχνης καθώς προβάλλεται ως σοβαρή μορφή τέχνης ή θεωρείται ότι εκφράζει ένα ιδιαίτερο και ευγενές γούστο. Έτσι, βέβαια, ορίζεται ως ένα είδος παρασιτικής τέχνης με βασικό στόχο την κολακεία του θεατή και καταναλωτή

της (Dutton, 2008).

Επιπρόσθετα, μετά τη Μεταπολίτευση παρατηρείται η συνάρτηση δύο αλληλένδετων πολιτισμικών συμβάντων: ενός πολιτιστικού λαϊκισμού και ενός καλπάζοντος αποικιοκρατικού πολιτισμού, γεγονός που δημιουργεί τους όρους και τις προϋποθέσεις για μια στροφή της κοινωνίας προς νεοσυντηρητικές και νεοφιλελεύθερες ιδεολογίες (Σωτηρόπουλος, 2010).

Σε ανάλογη μορφή παρατηρούμε και τη λαϊκίστικη διάσταση του πολιτιστικού στοιχείου όπως δημιουργείται και προβάλλεται μέσα από το διαδίκτυο, με τη διαφορά πως τούτος δεν είναι μία οργανωμένη/σχεδιασμένη προπαγανδιστική πολιτική, αλλά μία αυθόρμητη έκφραση. Πρόκειται για μία πολιτιστική έκφραση που φανερώνει την έλλειψη καλλιτεχνικής παιδείας και την αδυναμία ουσιαστικής έκφρασης της λαϊκότητας από μία γενιά που εκπαιδεύτηκε στην αδύναμη εμπορική αισθητική και το κακόγουστο. Βέβαια, τούτο δε σημαίνει ότι δεν απαντώνται και διαμάντια μέσα στο διαδικτυακό λαβύρινθο. Ωστόσο, ο μίτος δεν εγγυάται την επιτυχία της εξόδου ούτε τη δολοφονία του μινωταυρικού πολιτισμικού λαϊκισμού.

Ανθρωπισμός, ο μετανεωτερικός ατομισμός φθείρει τις ουμανιστικές αξίες

Όλο και πιο συχνά τα τελευταία χρόνια διαβάζουμε σε ηλεκτρονικά και έντυπα μέσα σχετικά με την κρίση των ανθρωπιστικών αξιών. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που κάθε τόσο εμφανίζονται ως τιμητές της σύγχρονης ανήθικης στάσης ζωής μας, εκείνοι που μεγαλοφώνως κρίνουν τους άλλους χωρίς οι ίδιοι να θέτουν εαυτών υπό την κρίση των άλλων.

Ανθρωπισμός σημαίνει σεβασμός για τον Άνθρωπο, για ένα άτομο ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, θρησκείας ή φυλής. Σημαίνει αναγνώριση της αξίας της προσωπικότητας του ανθρώπου. Είναι το κήρυγμα της ελευθερίας της σκέψης και έκφρασης, της ανοχής των απόψεων του συνανθρώπου (Βώρος, 2002). Πρόκειται για μια φιλοσοφία που πιστεύει στην ικανότητα του ανθρώπου να βελτιώσει τις ανθρώπινες σχέσεις, που ρυθμίζει τη ζωή με τη δικαιοσύνη αντί της εξουσίας, που είναι διασπαστική, που κάνει τους ανθρώπους να μισούν, να απομακρύνονται ο ένας τον άλλο και να πολεμούν μεταξύ τους. Η εξουσία κάνει να τους ανθρώπους να δυσανασχετούν

με τις πεπειθήσεις των άλλων, να στέκουν αδιάλλακτοι σε αντίθετες απόψεις. Ο φανατισμός, η μισαλλοδοξία, οι προκαταλήψεις είναι απάνθρωπες (Roeper, 1981). Τα στερεότυπα, ο ατομισμός, η απουσία διαλόγου είναι μισάνθρωποι.

Ο ανθρωπισμός είναι η κοσμοθεωρία που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο -τις ζωές μας, τις ανάγκες μας και τις ανησυχίες μας- ως υποκείμενο ύψιστης σημασίας. Αναγνωρίζει τη βαθιά και έντονη διασύνδεσή μας με το φυσικό κόσμο και με όλα τα πλάσματα. Ο ανθρωπισμός είναι έννοια έντονα ηθική. Η πιο βασική του αρχή είναι πως όλα τα ανθρώπινα όντα είναι ίσα σε ηθική αξία και αξιοπρέπεια.

Με το ανθρωπιστικό προσώπειο, βέβαια, ήδη από τον ΙΕ' αιώνα οι Χριστιανοί ήθελαν να εκπολιτίσουν τους αμερικάνικους, αφρικάνικους κι ασιατικούς πληθυσμούς. Ο ανθρωπισμός κατάντησε πια ένα επιχείρημα, έωλο και θολό, στα χείλη πολιτικών προκειμένου να δικαιολογήσουν επεμβάσεις σε ξένες χώρες. Στο όνομα της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας των λαών στρατιωτικές επιχειρήσεις συντηρούνται επί δεκαετίες επιτρέποντας τον ανθρωπισμό να εκφυλίζεται σε πολεμικές ιαχές, σε φανατισμό, σε πολιτικό επεκτατισμό κι έλεγχο εδαφών και πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Μα και εδώ έχουμε να αντιμετωπίσουμε την απουσία σεβασμού στην επιθυμία των άλλων μπροστά στην ισχυρογνωμοσύνη του ισχυρού. Η μισαλλοδοξία και η εθνικιστική χροιά -που επίσης στέκει μακριά από το σεβασμό- τροφοδοτούν τις μισάνθρωπες πρακτικές την επιβολής συμφερόντων ή απόψεων.

Και η ειρωνεία εμφανίζεται με ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις τη στιγμή που στο πεδίο των μαχών εμφανί-

ζονται ανθρωπιστικές ιδιωτικές οργανώσεις για την ανακούφιση των πληγέντων. Μετά τους βομβαρδισμούς, μετά τις πολεμικές συγκρούσεις και την αποκτήνωση των ανθρώπων που μετέχουν -έμμεσα και άμεσα- καταφτάνει η ανθρωπιστική βοήθεια. Τα εμπάργκο δεν έγιναν στο όνομα της δημοκρατίας και του ανθρωπισμού;

Και στην ίδια απάνθρωπη λογική κινούνται και οι λογής βίαιες αντιδράσεις που διασπούν την κοινωνική συνοχή στο εσωτερικό των κρατών. "Αριστερές" βιαιοπραγίες, κρατικές καταστολές, τρομοκρατικά χτυπήματα και οικονομικός κανιβαλισμός αποτελούν τις παρανοήσεις της δημοκρατίας και των ουμανιστικών ορίων που τούτη θέτει. Στο όνομα της υπεράσπισης των ταξικών ή εθνικών και κρατικών συμφερόντων χάνεται ανάμεσα σε εύηχους φθόγγους και κακόηχες κλαγγές διαμαρτυρομένων και επιτιθέμενων η ουσία του ανθρωπισμού: ο σεβασμός.

Βέβαια, ο όρος «ανθρωπισμός» έχει οικειοποιηθεί και από τις πιο ετερογενείς φιλοσοφίες και ιδεολογίες και για το λόγο τούτο δίνει συχνά την εντύπωση μιας ηχηρής μα άδειας διατύπωσης. Εύκολα λοιπόν μπορεί να κατανοήσει κανείς την αυστηρή κριτική που έχουν ασκήσει στην έννοια του ανθρωπισμού οι μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι της εποχής μας.

Ο Μαρξ διακήρυττε το νέο ανθρωπισμό προβάλλοντας ως υπέρτατο αγαθό τη δυνατότητα του ατόμου να αναπτύξει ελεύθερα τα φυσικά του ταλέντα σε μια αταξική και ελεύθερη κοινωνία· βασικός προσανατολισμός του ήταν η ευτυχία του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία κατά την επίγεια ζωή του. Για τον Derrida είναι μία απλή συνάρτηση κοινωνικών και γλωσσικών συναρτήσεων, για τον Lacan προσωπικών ψυχολογικών

δυνάμεων. Ο Foucault βλέπει τον Άνθρωπο ως το αποτέλεσμα του συνδυασμού απρόσωπων κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικών δυνάμεων. Ο Σαρτρ εκτιμά ότι όλες οι ανθρώπινες αξίες πηγάζουν από την αυτονομία του υποκειμένου, το ελεύθερο άτομο · διακηρύττει την απόλυτη ελευθερία και ευθύνη του ανθρώπου για την ύπαρξή του.

Ο Foucault έγραφε για το θάνατο του Ανθρώπου ως μια επινόηση της ευρωπαϊκής κουλτούρας από τον 16ο αιώνα και μετά. Και φυσικά ο Γάλλος φιλόσοφος αναφέρεται στο πνευματικό κίνημα του ανθρωπισμού, που έχοντας τις ρίζες του στην ελληνολατινική παιδεία, αναδύθηκε στην Ιταλία της Αναγέννησης, ανανεώθηκε με τον Διαφωτισμό και κορυφώθηκε στον Κ' αιώνα ως επιδίωξη, συχνά ασαφής και αόριστη, κάθε λογής ιδεολογιών με συχνά ασύμβατες κατευθύνσεις.

Σήμερα ο *κοινωνικός ανθρωπισμός* πρεσβεύει το ενδιαφέρον για την ευημερία του είδους και ταυτόχρονα τη φροντίδα για τη δημιουργία ευνοϊκών κοινωνικών συνθηκών για όλα τα μέλη της Κοινωνίας. Ο *δε ηθικός ανθρωπισμός* τάσσεται εναντίον κάθε μορφής ολοκληρωτισμού, βίας και τρομοκρατίας, εναντίον του ρατσισμού, εναντίον κάθε καταπίεσης των πολιτικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Χωρίς αμφιβολία, ευγενείς και υψηλόφρονες επιδιώξεις. Η σύγχρονη χρήση βίας για την επικράτηση των ιδεών και των οικονομικών συμφερόντων υπονομεύει τις ίδιες τις αξίες του ανθρωπισμού που, υποτίθεται, επιδιώκει να περισώσει (Σιωμόπουλος, 1999).

Ανθρωπισμός και ατομισμός

Σίγουρα, βέβαια, θα ήταν μοιραίο λάθος να θεωρήσουμε ότι η μεταμοντέρνα περίοδος που διανύουμε δια-

τηρεί ακέραιες τις αξίες του ανθρωπισμού. Ο σεβασμός, η αλληλεγγύη και η συνεργασία έχουν χαθεί στη μαγική σφαίρα του ατομισμού, έχουν εξοβελιστεί στο περιθώριο του κοινωνικού βίου μπροστά στο κυνήγι του κέρδους. Έτσι, στην ουσία ο ατομισμός εμφανίζεται σαν ένα κοινωνικό αντώνυμο του ανθρωπισμού. Μόνο που ο ατομισμός δεν είναι ένα αναίτιο φαινόμενο.

Εχθρός του ανθρωπισμού δεν είναι κανείς άλλος από τον ατομισμό και τον ανταγωνισμό. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η μετανεωτερικότητα διακρίνεται από πλήρως ατομιστικές θέσεις, σε αντίθεση με τη νεωτερικότητα. Ενώ δηλαδή η νεωτερική περίοδος διακρίνεται από τις αρχές της συλλογικότητας και της μαζοποίησης, το μεταμοντέρνο προβάλλει τον ασύδοτο ατομισμό. Η ατομικιστική λογική διακρίνεται σε κάθε σχεδόν πτυχή του σύγχρονου τρόπου ζωής, αδιαφορώντας για το σύνολο, για το συνάνθρωπο· απαξιώνοντας το φυσικό περιβάλλον σε μια ανθρωποκεντρική ατομική λογική, απεμπολεί κάθε κοινωνική κατάκτηση στο όνομα του προσωπικού κέρδους είτε ως επίδειξης είτε ως οικονομικής επιβολής επί των υπολοίπων. Και η ειρωνεία είναι ότι ο ανταγωνισμός σήμερα προβάλλεται ως κυρίαρχη στάση στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Μα τούτος έχει οδηγήσει τις σύγχρονες κοινωνίες στον κανιβαλισμό.

Η ίδια, βέβαια, η παιδευτική διαδικασία προάγει τον ατομισμό και τον ανταγωνισμό. Και δεν κάνουμε λόγο για συναγωνισμό, αλλά για έναν άκρατο ανταγωνισμό που εκφράζεται μέσα από τη βαθμοθηρία και επιβάλλεται με το εξετασιοκεντρικό σχολικό σύστημα. Ακόμα και οι μαθητικές επιδόσεις εξατομικεύονται, αδιαφορώντας για όλους εκείνους τους κοινωνικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τη βαθμολογία των νέων. Οι ατομικές ευθύνες, η προβολή του ατόμου, η απουσία

συνεργασίας κι αλληλεγγύης είναι μερικά μόνο συμπτώματα μιας εκπαίδευσης που ακολουθεί τις κανονιστικές πρακτικές μιας κοινωνίας που μεταθέτει τις ευθύνες στους άλλους.

Και σε τούτα έρχεται να προστεθεί και η καθημερινή προβολή από τα κάθε λογής μέσα επικοινωνίας. Ο λαϊκισμός, οι εξωθεσμικές παρεμβάσεις για την τάχα επίλυση προβλημάτων με το δημόσιο και η άμετρη σκανδαλολογία έρχονται να προβάλλουν το άτομο. Στηρίζουν τις παρεμβάσεις φορέων υπέρ των ατόμων, καθοδηγούν τη λαϊκή σκέψη στην αναζήτηση τέτοιων λύσεων (είτε αυτές τις ονομάσουμε δωροδοκίες, είτε πολιτικές και δημοσι-οϋπαλληλικές παρεμβάσεις). Εξάλλου, τα ίδια τα ΜΜΕ έχουν καλλιεργήσει την αντίληψη ότι το άτομο πρέπει με κάθε τρόπο να προβάλλεται σε κάποιο μέσο ενημέρωσης. Ο αυτοεξευτελισμός σε εκπομπές εικονικής πραγματικότητας και σε διαγωνισμούς "ταλέντων", η τηλεοπτική εκπόρνευση και ο πειθαναγκασμός συμμετοχής στα τηλεοπτικά δρώμενα είναι μερικά μόνο στοιχεία που οδηγούν εν τέλει στην ανθρωπιστική κρίση.

Η υπερκατανάλωση, από την άλλη, ως μέσο ικανοποίησης ψυχουσυναισθηματικών αναγκών και κοινωνικής προβολής, είναι μία αντιουμανιστική μορφή, κατεξοχήν ατομικιστική αντίληψη. Κάθε πολίτης προχωρά σε επίδειξη κατοχής και χρήσης αγαθών, σε τέτοιο σημείο ώστε η έννοια της φτώχειας να έχει καταντήσει πια εντελώς υποκειμενική. Το άτομο τίθεται στην πρώτη γραμμή της καταναλωτικής επίδειξης βλέποντας ως ανταγωνιστές τους υπολοίπους και μπαίνοντας στον αέναο αγώνα της κτήσης όλο και περισσότερων αγαθών. Σε τέτοιο σημείο ώστε ο φετιχισμός του προϊόντος -όπως τον περιέγραψε ο Μαρξ- να επιβεβαιώνεται όλο και περισσότερο. Μα, ο καταναλωτικός ατομισμός δεν περιορίζεται μόνο στην

κοινωνική επίδειξη. Ο καταναλωτής αυτοενεχειριάζεται για την αγορά προϊόντων θεωρώντας ότι τα ενέχυρα, οι πιστώσεις και ο δανεισμός της οικονομικής του ελευθερίας δε θα επηρεάσουν το υπόλοιπο σύνολο. Ζώντας με την αυταπάτη της απόλυτης ελευθερίας να διαθέσει εαυτόν όπως επιθυμεί, απομακρύνει κάθε σκέψη από τις επιρροές προς το σύνολο που ασκεί ο προσωπικός οικονομικός του εξανδραποδισμός.

Σήμερα, ωστόσο, ακόμα και οι συλλογικοί φορείς έχουν κατακτήσει να λειτουργούν με ατομικιστικά κριτήρια. Τα σωματεία καθώς εμπνέονται από συντεχνιακές λογικές, επιδιώκουν λύσεις ή προβάλλουν θέσεις που αφορούν μόνο τον κλάδο τους. Αδιαφορούν αν οι θέσεις τους έρχονται σε αντίθεση με το γενικότερο συμφέρον και εξευτελίζουν το λαϊκό στοιχείο στο όνομα των σωματειακών κερδών. Κινητοποιήσεις και συγκρούσεις, που προκαλούν ρωγμές στην κοινωνική συνοχή, κάνουν φανερό ότι τελικά ο ανθρωπισμός μένει μακριά από τις διεκδικήσεις τους. Και, φυσικά, στην ίδια ακριβώς λογική στέκεται κάθε φορέας που κοιτάζει μόνο τα του οίκου του. Τα υπουργεία μένουν στη στενή οπτική των αρμοδιοτήτων τους, η Τοπική Αυτοδιοίκηση στα δικά της στενά γεωγραφικά και διοικητικά όρια. Τα δε κόμματα με λαϊκίστικη αντίληψη προσεταιριζόμενα ψηφοφόρους καλλιεργούν κι ενισχύουν ατομικιστικές αυταπάτες.

Και φυσικά αυτός ο ιδιότυπος ατομισμός καταντά να έχει συνέπειες ακόμα και στο φυσικό περιβάλλον. Η υπερκατανάλωση με την υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων και την κατασπατάληση ενέργειας που απαιτεί, τα νέα αγαθά που σύντομα αντικαθιστούν παλαιότερα και τα μετατρέπουν σε απορρίμματα που εναποτίθενται στα θεμέλια του οικοσυστήματος, οι νέες καταναλωτικές διατροφικές συνήθειες που καταστρέ-

φουν τα θαλάσσια οικοσυστήματα και την πανίδα, διέπονται όλα αυτά από την αδιαφορία για το περιβάλλον. Η μητροκτονία της φύσης φτάνει ως αποτέλεσμα της ίδιας της ατομικής μας δράσης, ερχόμενη ταυτόχρονα σε πλήρη αντίθεση με τον Άνθρωπο και την ουμανιστική αρχή του σεβασμού προς τον άλλο.

Και καλό θα ήταν να υπογραμμίσουμε ότι ενώ η συλλογικότητα διακρίνεται από την υποταγή του ατόμου στις ανάγκες του συνόλου, οδηγώντας το στον κοινωνικό κομπορμισμό, ο ατομισμός στέκεται στην αντίπερα στάση ως ανώνυμο κοινωνικής συμπεριφοράς. Στην κλιμακωτή όμως εννοιολογική στάση, από το ένα στο άλλο, ενδιάμεσα στέκονται η αλληλεγγύη και η συνεργατικότητα. Και η μεν αλληλεγγύη στέκεται κοντύτερα στον ατομισμό, αλλά ουδεμία σχέση έχει μάλλον με τη σύγχρονη μεταμόρφωσή του. Γιατί η αλληλεγγύη μπορεί να ξεκινά από το άτομο και να απευθύνεται στο άτομο -ή σε μία μικρή ομάδα-, αλλά ξεπερνά τη αδιαφορία, στέκεται στο ύψος των αναγκών του άλλου -έστω κι αν γίνεται λόγος για φιλανθρωπία. Η ίδια όμως η αλληλεγγύη επιτίθεται στον κοινωνικό κανιβαλισμό των ημερών μας προβάλλοντας μία διαφορετική λογική.

Ωστόσο, η συνεργατικότητα (η επιθυμία για συνεργασία) απομακρύνεται ακόμα περισσότερο από το άτομο. Αφετηρία της είναι το ατομικό κέρδος -ηθικό, κοινωνικό ή οικονομικό- αλλά τούτο μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την επιτυχία της ομάδας. Η συνεργασία χωρίς να υποβιβάζει το άτομο, χωρίς να το μαζοποιεί, το κάνει αυτόνομο μέλος του συνόλου. Η συλλογική επιτυχία θα φέρει την ατομική κατάκτηση, την αναγνώριση. Η συνεργασία χωρίς να αλλοιώνει τη συνολική δράση και ευδοκίμηση, συνηγορεί υπέρ της ατομικής καταξίωσης και κοινωνικής προβολής.

Ανθρωπισμός και δημοκρατία

Ο ατομισμός και ο ωχαδερφισμός είναι δημιουργία πυρήνων σε κατάσταση σχάσης. Ο σεβασμός όμως πλάι στην αυτόνομη παρουσία μας απειλεί τη θνησιμότητα και λειτουργεί αφοριστικά προς τον ατομισμό. Η ελευθερία είναι η ίδια η αμφισβήτηση. Κανένα ον δεν μπορεί να αυτονομηθεί και να εξελιχθεί αν δεν αμφισβητήσει τη θνησιμότητά του. Η αληθινή δημοκρατία δεν έχει ανάγκη από διανοούμενους που θα εκλογικεύσουν τον υπαρκτό κόσμο, όπως οι *δημοκράτες* φιλόσοφοι. Η δημοκρατία απαιτεί την απενσωμάτωση του ατόμου από το σύστημα και την ενσωμάτωσή του στη συλλογική οντότητα που ονομάζουμε κοινωνία (Χλωπιτσιούδης, 2009).

Ο ανθρωπισμός είναι μία έννοια τόσο ατομική όσο και συλλογική. Αν και η ελευθερία των ανθρώπων να επλέξουν τη δική τους πορεία είναι υψίστης σημασίας, οι ουμανιστικές αξίες αναγνωρίζουν την κοινωνική φύση του ανθρώπου και τη σημασία της σύνδεσης σε κοινότητες που βασίζονται στην κοινή ταυτότητα ή τα κοινά συμφέροντα. Αν και μοναχικές ιδιοφυΐες και οι επιχειρηματίες έχουν συμβάλει στην πρόοδο της ανθρωπότητας, τα μεγαλύτερα έργα της καλλιτεχνικής δημιουργίας και πνευματικής επίτευξης έχουν υλοποιηθεί παρά μόνο με σύνδεση σε ένα κοινό πνεύμα.

Ωστόσο, ανθρωπισμός δε θα πει ισοπέδωση των ατόμων σε μία πολιτεία! Ο κάθε πολίτης έχει βέβαια δικαίωμα να ζήσει και ν' αναπτύξει ελεύθερα τον εαυτό του μέσα στα όρια που επιβάλλουν σε όλους οι δεσμεύσεις για την ομαλή ομαδική συμβίωση ενός λαού και την προκοπή του! Να τον αναπτύξει μάλιστα σύμφωνα με το φυσικό του, ακατέργαστο, γιατί μόνο έτσι μπορεί και τον ψυχικό του κόσμο να δουλέψει βαθύτερα και στην πιο μεγάλη απόδοση να φτάσει! Από την άποψη

δηλαδή του δικαιώματος για τη συντήρηση και την ελεύθερη ανάπτυξη της υλικής και πνευματικής τους ζωής όλοι είναι ίσοι. Η ισότητα όμως αυτή δεν εξαφανίζει της διαφορές ανάμεσα στα άτομα, διαφορές ως προς την ψυχρούσταση και ως προς τις ικανότητες και τη δυναμικότητα του καθενός. Αναγκαία συνέπεια των διαφορών αυτών σε μια πολιτεία καλά οργανωμένη είναι ο καθένας να παίρνει μέσα σ' αυτή τη θέση που του έχει ορίσει το φυσικό του και όχι η κοινωνική και οικονομική θέση του σπιτιού του, και στις ηγετικές θέσεις σε όλους τους κλάδους της δημόσιας ζωής ν' ανεβαίνουν εκείνοι που πραγματικά αξίζουν γι' αυτές. Συνέπεια δηλαδή είναι η σωστή ιεραρχία των προσωπικών αξιών, ιεραρχία που όχι μόνο αναγνωρίζει ο κάθε πολίτης, παρά θα βοηθά στο στήσιμό της (Βώρος, 2002).

Η δημοκρατία είναι μία έννοια βαθιά συνδεδεμένη με τον ανθρωπισμό. Και αυτή προϋποθέτει το σεβασμό, τη συνεργασία, την ελευθερία να αποφασίζει το άτομο για το παρόν και το μέλλον του, να κρίνει και να διαμορφώνει τη στάση του χωρίς επιβολές. Μακριά από λογικές ατομισμού κι αποκλειστικής εξυπηρέτησης ατομικών συμφερόντων -κοινωνικών ή οικονομικών- η δημοκρατία αναγνωρίζει στο άτομο το δικαίωμα να βελτιώνεται και να συνεισφέρει με τις δυνάμεις του στη βελτίωση της ίδιας της κοινότητας. Κάθε έννοια ατομικής εξέλιξης σε βάρος των άλλων είναι και αντιδημοκρατική και απάνθρωπη.

Η δημοκρατία σε τελική ανάλυση ως πολιτικό σύστημα διασφαλίζει την κοινωνική γαλήνη και ομαλότητα, την ατομική και κοινωνική πρόοδο, που είναι προϋποθέσεις του ανθρωπισμού. Μεταξύ των πολιτών υπάρχει συνεργασία και αλληλοσεβασμός· επιλύονται αρμονικά και ειρηνικά οι διαφορές, εφόσον η δημοκρα-

τία στηρίζεται και ευνοεί το διάλογο. Προάγει την πνευματική και ηθική καλλιέργεια με ανθρωπιστικά ιδεώδη και προβάλλει τον άνθρωπο ως υπέρτατη αξία και το σεβασμό των δικαιωμάτων ως καθολικό τρόπο ζωής.

Η αμφισβήτηση -η ρίζα αυτή της δημοκρατίας- οδήγησε στην άρνηση της αριστοκρατικής υπεροχής και στον κοινωνικό αγώνα για αλλαγή στο status quo. Σήμερα και αύριο μπορεί να αναπτύξει μια ιδεολογική αντίληψη ενάντια στη θεσμισμένη κοινωνική παράσταση προτείνοντας συνέχεια συνειδητές αλλαγές στον κοινωνικό βία που πια να εξυπηρετούν άμεσα την πλειοψηφία. Μπορεί γρήγορα να οδηγήσει τη *δημοκρατία* στο θάνατο (Χλωπτσιούδης, 2009).

Η δημοκρατία, άλλωστε, δεν είναι απλώς ένα πολιτεύμα, αλλά η ανθρωπιστική νοοτροπία και ο ουμανιστικός τρόπος ζωής. Και δίπλα σε τούτα η πολιτική συνείδηση, για την ενεργή και υπεύθυνη συμμετοχή στα κοινά προβλήματα και η κοινωνική αγωγή που εκδηλώνεται ακόμα και στα πιο ασήμαντα πράγματα της καθημερινής ζωής.

Κρίση στη δημοκρατία δεν είναι τίποτε άλλο από την ανθρωπιστική κρίση. Αν η δημοκρατία αποτελεί την απόληξη του ανθρώπινου πολιτισμού (Τερζάκης), ο ανθρωπισμός την απόληξη της κοινωνικής μας συμπεριφοράς.

Για μία άλλη ανθρωπιστική παιδεία

Ένα νέο μορφωτικό ιδεώδες, που δε στοχεύει πλέον στον ιδεαλιστικό ουμανισμό, αλλά στην καλλιέργεια της αυτόνομης προσωπικότητας του Ανθρώπου πρέπει να μορφοποιηθεί σταδιακά. Η φράση *studio humanitatis*, με την οποία ο Κικέρωνας είχε περιγράψει την παιδευτική αξία της κλασσικής γραμματολογίας, χρη-

σιμοποιείται και πάλι για να περιγράψει τις σπουδές μέσω των οποίων πραγματώνεται το νέο αυτό ιδεώδες (Ματθαίου).

Οι Ευρωπαίοι σήμερα βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα εκτεταμένο αξιακό μετασχηματισμό, τον οποίο χαρακτηρίζει η αποσύνθεση των παλαιών προτύπων ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων και η διαμόρφωση μιας κοινωνίας που αποτελείται από μια κατά τα άλλα ασύνδετη συνάθροιση εγωκεντρικών ατόμων τα οποία επιδιώκουν μόνο τη δική τους ικανοποίηση (είτε αυτή αποκαλείται κέρδος, ηδονή ή αλλιώς πώς)» (Hobsbawm, 1997). Το νέο ιδεολογικό κλίμα δεν ευνοεί προφανώς ούτε τα κλασικά γράμματα, ούτε τον παραδοσιακό ανθρωπιστικό προσανατολισμό της γενικής εκπαίδευσης, ο οποίος φαντάζει παράταιρος και ξεπερασμένος. Είναι όμως ανάγκη μέσα στις νέες παγκοσμιοποιημένες συνθήκες να αναπτυχθεί ένας νέος ευρωπαϊκός ουμανισμός με βασική αναφορά στις αρχές του.

Ο ανθρωπισμός όμως στη σχολική πράξη ταυτίζεται απόλυτα με την αρχαία κλασική γραμματολογία, αποτελεί μια αδιαπραγμάτευτη ιδεολογία αδιαφορώντας για όλες τις άλλες επιστήμες που έχουν ως κέντρο τους τον Άνθρωπο και μένει τελικά κενός περιεχομένου εξαιτίας της απαρχαιωμένης μεταφοράς γνώσεων από τα κλασικά κείμενα.

Και βέβαια η αρχαιοελληνική γραμματεία από μόνη της δεν αρκεί. Οφείλει να εμπλουτιστεί με τις επιστημονικές εξελίξεις των κοινωνικών επιστημών, της εθνολογίας, της νομικής και των πολιτικών επιστημών, προκειμένου να καλλιεργηθεί η κριτική σκέψη.

Παρατηρούμε πως μέσα στο άναρχο και ασύνδετο πρόγραμμα, οι ουμανιστικές αξίες δε γίνονται κτήμα των νέων. Ενώ στο αναλυτικό πρόγραμμα έχει προστεθεί

ένας αξιόλογος όγκος της αρχαίας ελληνικής γραμματολογίας, τούτη μένει κενή γράμματος· μία ακόμα στείρα και ανώφελη γνώση, ακατανόητη από τους μαθητές στην ουσία της.

Είναι ανάγκη πια το ανθρωπιστικό περιεχόμενο του νέου σχολικού προγράμματος να ξεφύγει από τη στείρα αποστήθιση των κλασικών μελετών. Οι ουμανιστικές αξίες είναι υποχρέωσή μας να μεταλαμπαδευτούν δημιουργικά και βιωματικά στους μαθητές. Και η μεταφορά αυτή δεν μπορεί να γίνει με κλειστή διδακτική μέθοδο. Η στείροτητα της μελέτης των αρχαιοελληνικών κειμένων εμποδίζει την ανάπτυξη του νου και κουράζει το εφηβικό πνεύμα. Η ανδρεία, η τιμή και η αρετή μένουν στη σκέψη των εφήβων ως ουσιαστικά Α' και Γ' κλίσης και όχι ως ουσία. Ο σεβασμός και η φιλοξενία μεταφορτώνονται σε επεισόδια της Οδύσσειας που δε χρειάζονται ανάλυση, αφού δεν καλλιεργούνται τέτοιες αναζητήσεις.

Έτσι, γίνεται φανερή η πίεση για το μετασχηματισμό της ανθρωπιστικής ύλης του σύγχρονου σχολείου. Η συνεργασία δεν αποτελεί μία γνώση ούτε μία δεξιότητα που πρέπει να αναπτυχθεί. Είναι μία στάση ζωής και ως τέτοια πρέπει να διδαχθεί βιωματικά. Μέσα από ομαδικές εργασίες, μέσα από κοινές εκδηλώσεις δημιουργικών περιπάτων και περιηγήσεων σε αξιοθέατα και τοπία φυσικού κάλλους η συνεργατικότητα θα μετατραπεί σε συνεργασία. Η συνοχή στη μικρή κοινότητα του σχολείου θα μετεξελιχθεί σε κοινωνική συνοχή. Και όλα αυτά χωρίς να χάσει ο έφηβος ούτε την ατομική του υπόσταση μαζοποιημένος, ούτε όμως και να ανταγωνίζεται τους συμμαθητές του.

Και ας τονίσουμε ότι η παιδευτική διαδικασία δεν έχει ανάγκη μόνο τη συνεργασία. Ο διάλογος είναι εκείνο το μέσο που θα φέρει κοντά τους μαθητές. Μιλάμε

όμως για ένα διάλογο ανοιχτό, για ένα διάλογο μεταξύ των μαθητών χωρίς τη διαμεσολάβηση του δασκάλου. Οι κλειστές ερωτήσεις αποτελούν διαλογική φενάκη. Η ουσία της καλλιέργειας των ανθρωπιστικών αξιών βρίσκεται μέσα στις ανοιχτές ερωτήσεις, όπου ο δάσκαλος δεν ξέρει πού θα οδηγήσουν, δεν ξέρει πώς θα εξελιχθούν· γνωρίζει μόνο ότι θα οδηγήσουν στην αμφισβήτηση και την κρίση.

Η ουσιαστική όμως ανθρωπιστική εκπαίδευση -χωρίς να μειώνει τη σημασία των θετικών ή τεχνολογικών διδακτικών αντικειμένων, αλλά σε αρμονική συνάρτηση και σε διαλεκτική σχέση μαζί τους- δεν μπορεί να μένει ανθρωποκεντρική. Ο ανθρωποκεντρισμός ως αντίληψη είναι απάνθρωπος. Οδηγεί στην αδιαφορία για τη φύση, για το οικοσύστημα και αναπτύσσει μονόπλευρες πρακτικές σε βάρος της φύσης.

Ο Αριστοτέλης σημειώνει πως είναι η φύση του ανθρώπου να έχει την επιθυμία να μάθει. Και ο ανθρωπισμός είναι λογικός και αδογματιστος. Υποστηρίζει την ελεύθερη έρευνα σε όλες τις μορφές της και αντιτίθεται σε όλες τις μορφές της λογοκρισίας. Τονίζει ακριβώς την αξία της ελεύθερης σκέψης, της καλλιτεχνικής δημιουργικότητας, ενθαρρύνει την περιέργη κι εκτός κοινωνικών στερεοτύπων φαντασία του εξερευνητή, υποστηρίζει την εφευρετικότητα χωρίς περιορισμό, προωθεί την πτήση της φαντασίας του ποιητή. Δεν κάνει καμία έκπτωση στην αξία της τέχνης, της μουσικής, της λογοτεχνίας και των άλλων τρόπων της πολιτιστικής έκφρασης προκειμένου να φέρει τους ανθρώπους στην αναγνώριση των μορφών την αλήθειας, της διαφορετικής οπτικής των πραγμάτων.

Αναγνωρίζει την επιστημονική μέθοδο ως την πλέον

αξιόπιστη και αποτελεσματική για την απόκτηση γνώσεων για τον κόσμο. Εκφράζει την ελευθερία της έρευνας. Πιστεύει σε ένα ελεύθερο μυαλό που είναι σε θέση να ψάξει και να κρίνει γεγονότα, καταστάσεις, πρόσωπα και ιδέες. Αυτή είναι βέβαια και η ομορφιά της δημοκρατίας που λειτουργεί με ουμανιστικές αρχές: επιτρέπει στον πολίτη: να εγείρει ζητήματα, να συζητήσει, να υποστηρίξει, να διαφωνήσει με σεβασμό στις αρχές και τις αξίες του άλλου. Άλλωστε, η αληθινή δημοκρατία δεν αρνείται σε κανέναν την αμφισβήτηση και την ερώτηση, δε θέτει ετικέτες λάθους στα πρόσωπα μόνο και μόνο επειδή κάποιος διαφωνεί.

Η πεισματική παρουσία του διλήμματος ανθρωπιστική παιδεία ή τεχνική εκπαίδευση στην ατζέντα της εκπαιδευτικής πολιτικής είναι ασφαλώς δηλωτική της παρατεινόμενης αδυναμίας να δοθεί οριστική απάντηση στο ουσιώδες αυτό ζήτημα. Ένα δίλημμα που ξεκινά ήδη από το μεσαιωνικό ουμανισμό. Καθώς όμως διανύουμε την περίοδο της ύστερης νεωτερικότητας, το δίλημμα εμφανίζεται υπό νέους όρους.

Τους νέους όρους διαμορφώνει κατ' αρχάς η έκρηξη και κυρίως η υφή της νέας επιστημονικής γνώσης και της τεχνολογίας. Η συναίρεση επιστήμης και τεχνολογίας αναβαθμίζει περαιτέρω την τεχνολογική γνώση σε τεχνο-επιστήμη, σε αναβαθμισμένη πνευματικά δηλαδή μορφή γνώσης, και συνεπώς νομιμοποιεί και ισχυροποιεί τη διεκδίκηση της αυτόνομης παρουσίας της στο σχολικό πρόγραμμα της γενικής εκπαίδευσης (Ματθαίου).

Σκοπός της γενικής παιδείας είναι η ολόπλευρη πνευματική καλλιέργεια την οποία σηματοδοτούν η συνολική θεώρηση των πραγμάτων, η κριτική σκέψη, η ικανότητα ανάλυσης και γενίκευσης, η ευθυκρισία, αλλά και η δεκτικότητα απέναντι στις νέες ιδέες.

Ανθρωπισμός κι επιστήμη

Από την άλλη, βέβαια, η επιστήμη και η τεχνολογία οφείλουν να χρησιμοποιηθούν για την εξυπηρέτηση της ανθρωπότητας. Σε ένα ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο με νέες ιδέες καλούμαστε να προχωρήσουμε προς τα εμπρός. Ανασκευάζουμε τις παλιές συνήθειες και συμπεριφορές, ώστε να εξασφαλιστεί η ευτυχία και η ευημερία για κάθε ενδιαφερόμενο, η υλοποίηση της καλής ζωής για τον εαυτό του και τους άλλους. Κατά συνέπεια, αυτή η νέο-ανθρωπιστική δήλωση προσφέρεται ως μια εποικοδομητική συμβολή στην πλανητική κοινότητα (Kurtz).

Η επιστημονικοτεχνική πρόοδος ανοίγει το δρόμο για τη δημιουργία αφθονίας υλικών αγαθών και τη λήξη του αγώνα για την εξασφάλιση των αναγκαίων μέσων για τη βιολογική επιβίωση των ανθρώπων. Όμως η ειρωνεία της ιστορίας έγκειται στο γεγονός ότι αυτές οι τεράστιες δυνατότητες δε χρησιμοποιούνται ως μέσο για την εξάλειψη της πείνας, για τη θεραπεία των διάφορων ασθενειών, για το ξεπέρασμα της φτώχειας και της αθλιότητας στις οποίες είναι καταδικασμένα εκατομμύρια ανθρώπων στον πλανήτη μας, αλλά ως μέσο για τη δημιουργία όπλων μαζικής καταστροφής. Την ίδια στιγμή που η πληροφορική παρέχει τη δυνατότητα ανάπτυξης πολλαπλών μορφών επικοινωνίας, όλο και περισσότερο δυναμώνει η εξατομίκευση της κοινωνίας και η αποξένωση. Το φαινόμενο της μοναξιάς και οι ψυχικές διαταραχές που συνδέονται μ' αυτό είναι μία ακόμη πτυχή της μετανεωτερικής βαρβαρότητας.

Ο καταναλωτικός παράδεισος, το καύχημα της «οικονομίας της αγοράς» αποτελούν φτηνά υποκατάστατα της έλλειψης ιδανικών, της πνευματικής και πολιτιστικής ένδειας των μεσοαστών. Η έλλειψη κοινωνικού ιδανικού, η απώλεια του νοήματος της ζωής οδηγεί στην αβ-

ξηση του αριθμού των αυτοκτονιών, στην εξάπλωση της βίας και της εγκληματικότητας, ιδιαίτερα στη νεολαία, η οποία σαν βαρόμετρο αντανακλά την παρακμή της κοινωνίας (Δαφέρμος & Σάαντ, 1992).

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή στην Ιστορία της Ανθρωπότητας προβάλλει η ανάγκη εναρμόνισης της δύναμης που εγκλείει η τεχνολογία και η επιστήμη με τη δύναμη ψυχής που χρειάζεται ο άνθρωπος, για να υπηρετεί τον Ανθρωπισμό και να εδραιώνει τον ευρύτερο Πολιτισμό (Βώρος, 2002). Αποτελεί επιτακτική ανάγκη η τεχνολογία και η επιστήμη με την ευεργετική αξιοποίηση των πεδίων της να τεθούν στην υπηρεσία του Ανθρώπου και του συν-Ανθρώπου του. Να στραφούν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής του με έργα κοινής ωφέλειας, σε νοσοκομεία, σε βιομηχανίες, σε μεταφορές...

Η ανθρωπιστική όμως στροφή της επιστήμης δεν έχει να κάνει μόνο με συσκευές και προϊόντα ανθρωποκεντρικής κατεύθυνσης. Η νέα ουμανιστική στροφή έχει να κάνει με την ουσία των επιτευγμάτων, με τις συνέπειές τους στον κοινωνικό βίο και το φυσικό περιβάλλον, με την πορεία στην οποία θα στρέψουν την ανθρώπινη κοινότητα. Η επιστημονικοτεχνική πρόοδος άνοιξε το δρόμο για την απελευθέρωση του ανθρώπου από την άμεση φυσική εξάρτηση και συνέβαλε στη δημιουργία τεράστιων δυνατοτήτων μετασχηματισμού του φυσικού περιβάλλοντος. Αυτή η αρπακτική, χρησιμοθηρική σχέση της κοινωνίας απέναντι στη φύση οδηγεί στην καταστροφή των ίδιων των βιολογικών προϋποθέσεων ύπαρξης της κοινωνίας, απειλεί να εξαφανίσει την ανθρωπότητα (οικολογική καταστροφή) και όλο το οικοσύστημα που την περιβάλλει.

Όσο περισσότερο εξαπλώνεται η αυταπάτη της «καθαρής επιστήμης» τόσο περισσότερο τα προϊόντα, τα

αποτελέσματα της επιστημονικής δημιουργίας, μετατρέπονται σε τεράστιες ακυβέρνητες δυνάμεις, οι οποίες απειλούν να καταστρέψουν τον ίδιο το δημιουργό τους, θέτουν υπό αμφισβήτηση την επιβίωση της ίδιας της ανθρωπότητας. Για πρώτη φορά μπροστά στην ανθρωπότητα τίθεται επιτακτικά η ανάγκη για μετάβαση σε ένα ριζικά νέο τύπο κοινωνικής ανάπτυξης, μία κοινωνική οικονομία όπου η ανθρωπότητα θα κυριαρχεί πάνω στα αποτελέσματα της δημιουργικότητάς της.

Πολυπολιτισμικότητα & ξενοφοβία διαφορετικότητα & νεορατσισμός

*De χωρίζω τους ανθρώπους,
δε με ενδιαφέρει η καταγωγή των πολιτών,
ούτε η ράτσα που τους γέννησε.
Τους καταμερίζω με ένα μόνο κριτήριο,
την αξιότη²².*

Στις νέες συνθήκες που έχει διαμορφώσει ο ΚΑ' αιώνας σε παγκόσμιο επίπεδο το να συζητήσει κάποιος για την πολυπολιτισμικότητα είναι ή ανώφελο ή επικίνδυνο. Και τούτο διότι η συνύπαρξη σε ένα δεδομένο ηθολογικά τόπο πολλών και διαφορετικών πολιτισμών, εκτός από αυτονόητη είναι και αίτιο συγκρούσεων, ενοχλήσεων και παρεξηγήσεων. Είναι φυσικό, βέβαια, κάθε πολιτισμός να έχει το χώρο του, αρκεί ο χώρος αυτός να είναι ανοιχτός προς τον άλλον, τον ξένο, το διαφορετικό. Αυτό είναι ίσως η κύρια προϋπόθεση για την επιβίωση κάθε πολιτισμού.

Η επινοητική φύση του εθνικού κράτους δεν μπορεί

²² Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Μέγας Αλέξανδρος, απόσπασμα από τον όρκο του Μ. Αλεξάνδρου στην Ώρη.

πλέον να διατηρήσει το μύθο ενός πολιτισμικά και εθνικά ομοιογενούς πληθυσμού. Η διεθνής μετανάστευση έχει γίνει αναπόσπαστο στοιχείο του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Οι οικονομίες των ανεπτυγμένων χωρών είναι δύσκολο να λειτουργήσουν χωρίς τη διαρκή ενστάλαξη εργασίας από τα φτωχότερα κράτη, τα οποία με τη σειρά τους είναι όλο και πιο εξαρτώμενα από τα εμβάσματα των μεταναστών (Karim).

Το παγκόσμιο σύστημα των κρατών-εθνών υφίσταται σήμερα βαθιές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο διασφαλίζει αυτό που η Seyla Benhabib περιγράφει ως κεντρικούς τους στόχους, την εδαφική κυριαρχία, το διοικητικό έλεγχο, τη σταθεροποίηση της συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας και την επίτευξη πολιτικής νομιμοποίησης. Οι μεταναστευτικές ροές ωθούν τα εθνικά κράτη στην επανεξέταση αυτών των στόχων. Σήμερα πια οι παλαιότερες αντιλήψεις για την υπηκοότητα γίνονται όλο και πιο παρωχημένες, καθώς αυξάνεται η επίγνωση ότι τα άτομα έχουν πολλαπλές ταυτότητες.

Η σύγχρονη μετανάστευση εκδηλώνεται με τεκτονικές μετακινήσεις μεγάλων πληθυσμών, που όσες φορές σημειώθηκαν, άλλαξαν τον πολιτισμό και τη γεωγραφική του κατανομή (Καρκαγιάννης). Κι αν μη λησμονούμε ότι η μετανάστευση δεν οφείλεται μόνο σε άμεσα οικονομικούς παράγοντες (αναζήτηση καλύτερης εργασίας και ποιότητας ζωής), αλλά και στις πολιτικές πρακτικές των λεγόμενων δυτικών κοινωνιών και των ανεπτυγμένων κρατών. Οι πολεμικές συγκρούσεις για τον έλεγχο εδαφών και πληθυσμών και ο σύγχρονος οικονομικός πόλεμος έχουν δημιουργήσει μια νέα γενιά μεταναστών, στους οποίους άρχισαν ήδη να προστίθενται και οι κλιματικοί πρόσφυγες.

Ξενοφοβία και αντι-πολυπολιτισμικότητα

Ψυχοκοινωνικά η ξενοφοβία δεν είναι παρά μια αντίδραση που αποκαλύπτει τις αντιφάσεις μιας όλο και πιο κατακερματισμένης και ανασφαλούς κοινωνίας. Ζούμε σε μια κοινωνία στην οποία νιώθουμε συνεχώς να απειλούμαστε. Καθημερινά πιεζόμαστε από ένα ανυπέρβλητο αγχώδες αίσθημα απειλής. Η οικονομική κρίση, οι επαγγελματικοί φόνοι, η επιδίωξη της κοινωνικής καταξίωσης και προβολής μάς πνίγουν σε μια ιοκράστεια αγχώνη μπροστά στην απειλή της αποκάλυψης των αδυναμιών μας. Μέσα από την ξενοφοβία εκδηλώνεται ο φόβος για όποιον είναι διαφορετικός.

Ταυτόχρονα, όμως, ζούμε σε μια κοινωνία πιο ανοιχτή και πιο κινητική, στην οποία οι επαφές ανάμεσα σε διαφορετικούς πληθυσμούς είναι πιο εύκολες και αυξάνονται διαρκώς. Πλάι στο άνοιγμα και στη διαθεσιμότητα εκδηλώνεται και η επίταση της ανησυχίας, που τροφοδοτεί την απόρριψη των άλλων.

Η ξενοφοβία, βέβαια, συνδέεται και με την κρίση ταυτότητας. Γεννιέται όταν μια ταυτότητα αισθάνεται ότι κινδυνεύει από απειλές που δεν είναι άμεσα αναγνωρίσιμες. Η παγκοσμιοποίηση, εκτός του ότι θέτει υπό αμφισβήτηση την ταυτότητά μας, απειλεί και την ικανότητά μας για δράση. Όλο και πιο συχνά αισθανόμαστε ανήμποροι και ανίσχυροι.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μια αληθινή κατάρρευση του εγώ. Τότε γίνεται εύκολο να φορτώσουμε την ευθύνη γι' αυτή την κατάσταση σε κάποιον άλλον, ο οποίος είναι αναγνωρίσιμος από το ένα ή το άλλο ειδικό του γνώρισμα. Η αόριστη και ασύλληπτη απειλή μπορεί έτσι να εντοπιστεί και επομένως μπορεί να αποκρουστεί πιο εύκολα. Είναι η δυναμική του αποδιοπομπαίου τράγου (Παλκέτης, 2009).

Η διαφορετικότητα του Άλλου είναι ένα πρόσχημα για να προβάσουμε πάνω του τις δικές μας αγωνίες. Απορρίπτοντάς τον θέτουμε σε κίνηση την άρνηση της ανθρωπιάς του Άλλου. Η απανθρωποποίηση αυτή γεννά τον απόλυτο Ξένο, που μεταμορφώνεται σε παγκόσμια απειλή απέναντι στην οποία πρέπει να αμυνθούμε.

Έτσι, σήμερα δεν εντυπωσιάζει καθόλου το γεγονός ότι στην αποικιοκρατική και ιμπεριαλιστική Ευρώπη πληθαίνουν οι φωνές που στρέφονται κατά της πολυπολιτισμικότητας. Η αποδιδόμενη "τρομοκρατία" και η "εγκληματικότητα" είναι τα κύρια επιχειρήματα των μέσων επικοινωνίας που ενισχύουν ολοένα την κοινωνική ακροδεξιά. Δίπλα σε αυτά προστίθενται τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η μεσαία τάξη και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και ο οικονομικός εθνικισμός της αστικής τάξης που φοβάται την χρηματοπιστωτική κρίση -παρά το γεγονός ότι η μετανεωτερικότητα έχει καταστήσει τα διεθνή δίκτυα απαραίτητα για την οικονομική επιβίωση. Κι όμως η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί γνήσια έκφραση ανθρωπιστικών αξιών κόντρα στη μαζοποίηση (που νοσταλγεί η σύγχρονη ευρωπαϊκή ελίτ) και στον ατομισμό.

Η πολυπολιτισμικότητα στην αποικιοκρατική Ευρώπη είχε αναχθεί από νωρίς σε κυρίαρχη τάση, ακόμα κι αν δε χρησιμοποιούνταν ο όρος αυτό. Και τούτο επειδή δίπλα στις μεταναστευτικές ροές προστίθενται η μετα-αποικιακή ενοχή, ο πολιτισμικός σχετικισμός και μία τοποθετημένη σε λάθος βάση έννοια του σεβασμού των πολιτισμικών και θρησκευτικών διαφορών [...] Κυρίως στους πολιτισμικούς θεσμούς και στους θεσμούς των ΜΜΕ της Δύσης, συναντάται η άποψη ότι ο πολιτισμός μας και το πολιτικό και οικονομικό σύστημα που

θεσμοποίηση, είναι ένοχο, καταπιεστικό, που δεν είναι άξιο υπεράσπισης (Κολοβός, 2007).

Αυτή η ενοχή πρόσφερε γόνιμο έδαφος στους μέχρι εχθές καταπιεσμένους λαούς να προβάλλουν με κάθε τρόπο τη δική τους κουλτούρα, ακόμα κι αν έρχονταν σε αντίθεση με τα ήθη της χώρας υποδοχής. Μια τέτοια όμως δράση έχει πάντα και τη ρατσιστική της αντίδραση είτε ως άμυνα είτε ως λίπασμα στις ακροδεξιές αντιλήψεις. Ωστόσο, η δημοκρατική ανεκτικότητα δεν μπορεί να εκτείνεται, στο όνομα της πολυπολιτισμικότητας, σε εκείνες τις πολιτισμικές μορφές που απειλούν αυτό το θεσμικό υπόβαθρο (Δημητράκος, 2003). Έτσι όμως ο ίδιος ο πολιτισμός της δημοκρατίας και της νεωτερικότητας αυτοπαγιδεύεται στον πλουραλισμό και στην ανεκτικότητα που είναι τα βασικά του χαρακτηριστικά.

Σε πολλές, άλλωστε, περιπτώσεις η πολυπολιτισμικότητα -η ελευθερία και η αυτονομία- χρησιμοποιήθηκαν από τις κυβερνήσεις ως άλλοθι για την εγκατάλειψη των μειονοτήτων και την απουσία ουσιαστικών δράσεων και δομών για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Ο πολυπολιτισμικός διαχωρισμός οδήγησε πρακτικά στα γκέτο των στερημένων και σύντομα η πολυπολιτισμικότητα ως πολιτική πράξη μετατράπηκε σε όπλο κατά της κοινωνικής συνοχής.

Ενίοτε, για την ένταση του φαινομένου έχει κατηγορηθεί ο αστικός συνωστισμός. Ο υπερπληθυσμός και η αστική μαζική συνύπαρξη συμβάλλει άμεσα στα ξενοφοβικά σύνδρομα. Το ανθρώπινο είδος κινδυνεύει να κάνει εκείνο που τα άλλα έμβια συστήματα ποτέ δεν κάνουν, να προκαλέσει αυτοασφυξία. Ωστόσο, η πρόταση τούτη παραβλέπει το γεγονός στην ύπαιθρο η μισαλλοδοξία και η διαφορετικο-φοβία είναι ισχυρότερες. Στο απρόσωπο και αλλοτριωμένο αστικό περιβάλλον

ιστορικά υπάρχει μεγαλύτερη ανοχή στη διαφορετικότητα. Η απάνθρωπη αδιαφορία για τον άλλον, μεταφράζεται πρακτικά σε ανεκτικότητα. Οι κλειστές κοινωνίες εκ των πραγμάτων δεν ανέχονται το διαφορετικό.

Εκτός όμως από την επίθεση στην πολυπολιτισμικότητα, την ίδια περίοδο παρατηρούμε να αυξάνονται οι φωνές απομόνωσης. Μία απομόνωση που άλλοτε εκφράζεται με την κατασκευή συνοριακών φραχτών και τειχών κι άλλοτε με επιθέσεις σε μετανάστες ή ακόμα και διαδηλώσεις.

Για δεκαετίες καμία κυβέρνηση δεν προχώρησε σε ολιστική αντιμετώπιση του φαινομένου. Απουσίαζαν οι δομές αλληλεγγύης και συνοχής. Έτσι ο ρατσισμός και η ξеноφοβία μετεξελίχθηκαν σε εγγενή κοινωνικά χαρακτηριστικά. Το καρκίνωμα του φυλετικού μίσους απλώθηκε ως μετάσταση σε όλους μας θεωρώντας αυτονόητο το διαχωρισμό με κριτήριο την ελληνικότητα. Η δε Τοπική Αυτοδιοίκηση -υπό το βραχνά της οικονομικής και γραφειοκρατικής ασφυξίας και στην αγχόνη της επανεκλογής και του λαϊκισμού- έμενε απλώς παρατηρητής (στην καλύτερη περίπτωση) ή ταυτίζονταν με τα τοπικά ρατσιστικά συναισθήματα (ειδικά στην ύπαιθρο).

Οι ιδέες περί τειχών στις συνοριακές γραμμές στην ουσία είναι για προτάσεις επικοινωνιακής απορρόφησης· αποπροσανατολισμούς από τη χρόνια πολιτική και πολιτειακή αδιαφορία για τη μετανάστευση και την αδυναμία ενσωμάτωσης των μετακινούμενων πληθυσμών.

Ωστόσο, οι ιδέες αυτές εκφράζουν τη μεταμοντέρνα αντίληψη για το έθνος-καταναλωτή, που πρέπει να μένει ήσυχο, αποπροσανατολισμένο και απομονωμένο από φτωχά αλλοδαπά στοιχεία. Η νεωτερική αντίληψη της πολυπολιτισμικότητας δίνει τη θέση της πια στο μετα-

μοντέρνο εθνικισμό. Πρόκειται για μια επιλογή που αποκαλύπτει το όραμα του εντειχισμένου έθνους, μιας φρουρούμενης εθνικής κοινότητας καταναλωτών και παραγωγών υπηρεσιών. Είναι η σύγχρονη, νεοφιλελεύθερη έκδοση του εθνικισμού.

Οι υποανάπτυκτες χώρες και οι πληθυσμοί τους χρειάζονται μόνο για να εργάζονται στη χώρα τους φτηνά ώστε να καταναλώνουν οι δυτικού τύπου κοινωνίες, χωρίς όμως να έρχονται σε μεταξύ τους επικοινωνία, χωρίς να μετακινούνται. Η μετανάστευση τίθεται υπό απαγόρευση, τα προσφυγικά κύματα αποτρέπονται στις συννοριακές γραμμές. Και όλα αυτά αποκρύπτοντας τα πραγματικά αίτια, τις πολεμικές ή εμφύλιες συρράξεις, τη καταλήστευση των χωρών προέλευσης, την κλιματική αλλαγή και την ερημοποίηση που ενισχύουν τον ήδη υπάρχοντα υποσιτισμό και τη λιμοκτονία.

Οι ανεπτυγμένες χώρες προετοιμάζονται από τώρα για το δυσοίωνο μέλλον της μεταναστευτικής όξυνσης. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ ένα δις διαβίοι σε παραγκουπόλεις, ενώ εκτιμάται ένας διπλασιασμός του πληθυσμού αυτού ως το 2030. Ταυτόχρονα, η δημογραφική αύξηση στις φτωχές χώρες συνεχίζεται ακάθεκτη δεδομένου ότι ήδη το 90% ζει σε φτωχές πόλεις.

Η αντιδημοκρατική επίθεση στην κοινωνική συνοχή

Τελικά όμως αυτό που υφίσταται επίθεση είναι η κοινωνική συνοχή, η αλληλεγγύη και η ίδια η δημοκρατία που αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο της ευρωπαϊκής κουλτούρας. Οι πολίτες χωρίζονται με κριτήριο την ψευδοτιτλη εθνική ταυτότητα. Βίαιες κοινωνικές εντάσεις διαμορφώνουν το τοπίο της αντιπαράθεσης καθώς οι υποδοχείς συγκρούονται με μετανάστες υποχρεώνοντας τους τελευταίους να αναζητούν τη δική τους ταυτότητα μέσα από

την γκετοποίηση και δράσεις εκδίκησης. Ο κοινωνικός κανιβαλισμός σε μια κοινωνία μίσους κι εκμετάλλευσης καθίσταται κύριος μοχλός αποπροσανατολισμού των πολιτών από τα πραγματικά αίτια της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, της ανεργίας, της ανέχειας και της εγκληματικότητας καθώς όλα σχετίζονται με συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές επιλογές.

Συνέπεια των συγκρούσεων και της διάρρηξης της κοινωνικής συνοχής είναι η πολιτική χειραγώγηση των μικροαστών που φοβούνται ότι θα χάσουν τα φαντασιακά κέρδη τους. Έτσι σύντομα αρχίζουν όχι απλά να υποκύπτουν στην κοινωνική ακροδεξιά, αλλά και να στηρίζουν πειθήνια κάθε αντιδραστική και κομφορμιστική πολιτική φήμωσης είτε μέσα από τη βουβή αποδοχή αντιδημοκρατικών μέτρων, που καταστέλλουν τις όποιες αντιρρήσεις, είτε μέσα από την εκλογική στήριξη ακροδεξιών πολιτικών ρευμάτων.

Ας μην παραβλέπουμε ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος της σύγχρονης δημοκρατίας είναι η διάσπαση της κοινωνίας από την επίθεση του λαϊκισμού και η χαλιναγώγησή της από την κοινωνική ακροδεξιά που κατακτά όλο και περισσότερο τα μεσαία και τα λαϊκά στρώματα.

Αυτό που διακυβεύεται είναι ο κατακερματισμός του εκλογικού σώματος σε δυο στρατόπεδα: ένα σχίσμα μεταξύ φιλελεύθερων ακαδημαϊκών επαγγελματιών και παραδοσιακών συνδικαλιστών σοσιαλδημοκρατών· ένα σχίσμα μεταξύ περισσότερο και λιγότερο μορφωμένων, μεταξύ κοσμοπολιτικών και εθνικιστικών ή φιλελεύθερων και αυταρχικών προσανατολισμών. Μια διαίρεση που απεικονίζει τον κατακερματισμό στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής μεσαίας τάξης ως αποτέλεσμα των ισχυρών δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης, της μαζικής μετανάστευσης, της εξατομίκευσης και της μεταβιομηχανικής,

βασισμένης στη γνώση, οικονομίας.

Η πολιτισμική διάσταση έχει γίνει η πρωταρχική βάση πάνω στην οποία τα νέα κόμματα ή τα καθιερωμένα μετασχηματισμένα κόμματα επιχειρούν να κινητοποιήσουν το εκλογικό τους σώμα (Cuperus). Μια νέα διαχωριστική γραμμή τίθεται μεταξύ εκείνων που αγκαλιάζουν το μέλλον και εκείνων που φοβούνται το μέλλον, των ανθρώπων που πιστεύουν ότι ο νέος κόσμος δεν επιφυλάσσει τίποτα καλό γι' αυτούς και νιώθουν προδομένοι από την ευρωπαϊκή ελίτ. Είναι ένα άλλο πολιτισμικο-πολιτικό σχίσμα, μια άλλη κοινωνικο-οικονομική ταξική διαίρεση. Στα δεξιά καλλιεργείται το εύφορο έδαφος για ακροδεξιά και λαϊκίστικα κόμματα εναντίον των μεταναστών⁶⁶.

Η ξενοφοβία και η μισαλλοδοξία συνδέονται άμεσα με τη μόρφωση, ανεξάρτητα από την κομματική τοποθέτηση του πολίτη. Εξάλλου, η κοινωνική ακροδεξιά δεν έχει κομματική ταυτοποίηση· σε κάθε κομματικό χώρο εκτοπίζονται ακροδεξιές αντιλήψεις και ρατσιστικές συμπεριφορές. Πολύ συχνά στην αριστερά οργανωμένα μέλη ή απλοί ψηφοφόροι στέκονται απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα με τα ίδια επιχειρήματα με κάθε ακροδεξιό. Η απομάκρυνση, άλλωστε, πολλών "αριστερών" πολιτών από τους μετανάστες και οι σχετικές ειρωνείες το αποδεικνύουν. Ταυτόχρονα, πολλές έρευνες έχουν αποδείξει μία σταθερή εκλογική κινητικότητα από τα αριστερά προς τα άκρα της δεξιάς.

επένδυση στην ειρηνική πολυπολιτισμική συνύπαρξη

Προκειμένου να αποφύγουμε τη σκόπελο της άρνησης κατά το πρότυπο των στείρων μετανεωτερικών κρίσεων, ας αναρωτηθούμε πώς τελικά επιτυγχάνεται μία ειρηνική πολυπολιτισμική συνύπαρξη.

Καθώς έχει αποδειχθεί ότι η φτώχεια και η γκετοποίηση είναι τα κύρια αίτια που θέτουν τους μετανάστες στην πρώτη θέση πιθανής εγκληματικότητας, η κοινωνική ένταξη ουσιαστικά αποτελεί επιτακτική ανάγκη ώστε να λειτουργήσει προληπτικά για αντικοινωνικές δράσεις. Στις ελάχιστες έρευνες που καταγράφουν την άποψη των ίδιων των μεταναστών διαπιστώνεται, ειδικά στους πολυπληθείς δήμους, μια ανησυχητική τάση αποξένωσής τους από την τοπική κοινωνία, επιφύλαξη και αναπαραγωγή φοβικών στερεοτύπων σε σχέση με τους Έλληνες (Cuperus).

Η διάχυση των αντιρατσιστικών και πολυπολιτισμικών πρακτικών και σχημάτων σκέψης και αντίληψης στον κοινωνικό ιστό αποτελεί προαπαιτούμενο για την πολιτισμική ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής (Καπλάνι). Εξάλλου, τα εργατικά, τα μικροαστικά και τα μεσαία στρώματα συνδέονται άμεσα μεταξύ τους, εφόσον όλα δέχονται τις νεοφιλελεύθερες επιδρομές στα δικαιώματά τους, εφόσον όλα εχθρό έχουν το δημοκρατικό κράτος. Μόνες διαφορές αποτελούν το μεταμοντέρνο ιδεολόγημα της καταναλωτικής τους δύναμης - ως ένδειξη φτώχειας και πλούτου και κατά συνέπεια της κοινωνικής επίδειξης σε σημείο κανιβαλισμού- και η σοφιστεία της εθνικής ταυτότητας και της τοπικής πολιτιστικής καθαρότητας ή ομογενοποίησης της κοινωνίας (Γετίμης, Θεοδωρουλάκης, Κρέτσος, 2002).

Στη σημερινή πλήρως απολιτικοποιημένη κοινωνία μας, η ίδια η συμμετοχή στα κοινά μοιάζει να αποτελεί την κύρια διέξοδο από τη μισάνθρωπη νεορατσιστική αντίδραση. Η συνεργασία μεταξύ των πολιτών, ως αντίδραση απέναντι στην απομόνωση, την αλλοτρίωση και τον ατομισμό, τους κοινωνικοποιεί και τους φέρνει κοντά στην αποδοχή του Άλλου, του διαφορετικού. Και

αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις ή δημοτικές κινήσεις και πρωτοβουλίες. Ομοίως ακόμα και η συμμετοχή σε αθλητικές ομάδες και κοινούς επαγγελματικούς ή πολιτιστικούς συλλόγους, ακόμα και σε συλλόγους γονέων και κηδεμόνων, αποτελεί μία διέξοδο που δύναται να φέρει κοντά τις διαφορετικές ομάδες. Ο αγώνας, εξάλλου, για ένα κοινό σκοπό σε ένα πολυφυλετικό περιβάλλον περιορίζει τις ρατσιστικές στάσεις και αντιλήψεις, παραδειγματίζοντας τα τέκνα τους.

Και θα ήταν ιδιαίτερα ουτοπικό να περιμένουμε από δύο γενιές που γαλουχήθηκαν με αρχαιολαγνες, επαρχιώτικες, ξενοφοβικές και ρατσιστικές αντιλήψεις, να αλλάξουν κοινωνική στάση και δεχτούν τα πολυπολιτισμικά κελεύσματα των καιρών. Είμαστε υποχρεωμένοι να επενδύσουμε στη νέα γενιά με τη -φρουδα;-ελπίδα να επηρεαστούν από τους νεώτερους και οι πρεσβύτεροι.

Και η επένδυση στη νέα γενιά μπορεί να γίνει μόνο μέσα από μία ουσιαστική εκπαίδευση. Η παρουσία, άλλωστε, τόσων αλλοδαπών μαθητών οδηγεί υποχρεωτικά στην επανασχεδίαση των σχολικών παρεμβάσεων και λειτουργιών και στην εφαρμογή ικανών πολιτικών επιτυχούς ένταξης στην τοπική κοινότητα. Η γκετοποίηση, αντίθετα, βοηθά μόνο στη συγκρότηση ομάδων παραβατικής δράσης μεταξύ ομοεθνών.

Είναι αναγκαίο, λοιπόν, να δημιουργηθούν δομές που θα στοχεύουν στην πρόληψη της αποτυχίας και της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου. Η ενισχυτική διδασκαλία σε συνδυασμό με την υποστήριξη της οικογένειας μέσα από δράσεις της σχολής γονέων και των τοπικών συλλόγων γονέων και κηδεμόνων μπορούν να συμβάλλουν καταλυτικά στην προστασία των μαθητών.

Και καθώς η Ελλάδα μετατρέπεται σε πολυγλωσσική κοινότητα, απαιτείται πια η ίδρυση σχολείων που να διδάσκουν στη μητρική γλώσσα των μεταναστών. Πέρα από πιθανές εξάρσεις εθνικιστικών παραληρημάτων, η ενίσχυση της εθνικής τους παιδείας κρίνεται αναγκαία και σύμφυτη με το πνεύμα της ισότητας και του ανθρωπισμού.

Όσο όμως το εκπαιδευτικό σύστημα μένει στη σειρότητα της πατριδοκαπηλίας και του νεοεθνικισμού, κάθε πολιτισμική συνύπαρξη θα μένει μετέωρη. Η ταυτόχρονη παρουσία Ελλήνων κι αλλοδαπών μαθητών στην ίδια τάξη διδάσκει την ειρηνική συμβίωση και την αποδοχή από μικρή ηλικία, ενώ ταυτόχρονα τους κοινωνικοποιεί σε ένα πολυγλωσσικό περιβάλλον.

Επιπρόσθετα, η συνεργασία (που πρέπει επιτέλους να γίνει βιωματική κι όχι θεωρητική) Ελλήνων και μεταναστών μαθητών σε διαθεματικές εργασίες (μέσα κι έξω από το σχολείο για οποιοδήποτε από θέμα με συγκεκριμένο στόχο) τους φέρνουν σε στενή επαφή, χωρίς τη ενήλικη διαμεσολάβηση -που πιθανόν θα αντιδράσουν αρνητικά- προκειμένου να βγάλουν ένα θετικό για την ομάδα αποτέλεσμα. Μαθαίνουν να συνεργάζονται έμπρακτα (εφόσον ακολουθούνται οι κατάλληλες παιδαγωγικές και διδακτικές προσεγγίσεις) αντιδρώντας στην απομόνωση, την αδιαφορία και το φόβο για τους μετανάστες με ό,τι θετικό σημαίνει τούτο για τη μελλοντική κοινωνία.

Από την άλλη, οι κοινές πολιτιστικές δράσεις (καλλιτεχνικές εκθέσεις, συναυλίες κτλ), μπορούν να συνεισφέρουν τα μέγιστα. Ενδέχεται να λαμβάνουν χώρα σε ένα κοινό πρόγραμμα, σε μία κοινή εκδήλωση παραδοσιακοί χοροί, προβολή λαογραφικών στοιχείων, ηθών κι εθίμων φέρνοντας έτσι σε βαθύτερη επαφή τον ένα

λαό με τον άλλο. Η ίδια η παρουσίαση εθίμων των μεταναστών σε εκδηλώσεις εξασφαλίζει τον αναγκαίο σεβασμό για την άλλη κουλτούρα, καλλιεργεί πνεύμα αποδοχής του διαφορετικού και μια αρμονική συμβίωση.

Αξίζει, συμπληρωματικά, να τονίσουμε ότι ο αθλητισμός είναι ίσως ο καλύτερος φορέας κοινωνικοποίησης Ελλήνων και αλλοδαπών. Η συμμετοχή στην ίδια ομάδα -όχι σε αντίπαλες- γόνων μεταναστών και ελληνόπουλων αποτελεί την ισχυρότερη ασπίδα για αρμονική κοινωνική ενσωμάτωση των αλλοδαπών, μια και το αθλητικό πνεύμα και πάθος είναι κοινό σε όλο τον κόσμο.

Η δε κατάρτιση μικτών ομάδων προσφύγων/μεταναστών και Ελλήνων ανέργων μπορεί να αποτελέσει ένα γόνιμο έδαφος συνθετικών διαδικασιών μέσα από βιωματικές εμπειρίες. Προσφέρει την ευκαιρία για διάλογο ως προς τις αμοιβαίες προκαταλήψεις, τις αντιθέσεις ή τα κυρίαρχα στερεότυπα, προάγει την αλληλοκατανόηση και την αλληλεγγύη, την αμοιβαία υποστήριξη και τη συνεργασία. Μέσα στη λειτουργία μιας τέτοιας ομάδας ενισχύεται η συνεργατικότητα και η κοινή προσπάθεια αντιμετώπισης της γλωσσικής και πολιτισμικής διαφοράς, λύνονται προβλήματα αμοιβαίας καχυποψίας ή του όποιου εθνικιστικού ανταγωνισμού (Χλωπτσιούδης, 2011).

Αίας, ένα δοκίμιο για τη ρουτίνα

Πολλά μπορούν να γραφτούν και ειπωθούν πάνω στη ρουτίνα, το όνειρο και το θάνατο. Εδώ μας ενδιαφέρει μόνο η διαλεκτική σχέση τους, μέσα από τις νομοτελειακές αρχές της καθημερινής ζωής του απλού πολίτη κι όχι οι ίδιες οι ηθικές αρχές και η μονότονη και αποξενωτική ανάλυση του καθενός χωριστά.

Έτσι δεν έχουμε παρά να παρατηρήσουμε, να καταγράψουμε και ν' αναλύσουμε γενικά τόσο κάθε ένα όσο -και αναλυτικότερα μάλιστα- το σύνολό τους, αφού ποτέ η αυτοκτονία σαν δίλημμα δεν τίθεται σε κατάσταση ευτυχίας ή εύθυμης μέθης. Πέρα από τις χημικές αντιδράσεις που οδηγούν στην ίδια την κατάθλιψη, μπορούμε να αναζητήσουμε κι άλλα αίτια με κυριότερο -συνηθέστερα- κρυφό και ασυνείδητο, τον ίδιο τον μονότονο τρόπο ζωής και σκέψης χωρίς τη δυνατότητα αλλαγής της.

Μέσα στη ζωή ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος από τη φύση του -όπως εξάλλου και κάθε ον του σύμπαντος και κάθε αντικείμενο- να επιτελεί ορισμένες ενέργειες. Στο σύμπαν είναι η ίδια η κίνηση και η παγκόσμια ενέργεια που μένει αθάνατη, ενώ στα όντα είναι η ίδια η προσπάθεια να κρατηθούν στη ζωή. Όσο πιο συνειδητά

γίνεται αυτό -και σ' αυτό ξεχωρίζουν τα «έλλογα όντα»- τόσο πιο έντονη είναι η επιθυμία για μια καλύτερη ζωή (το ευ ζην του Αριστοτέλη που ξεχωρίζει τον άνθρωπο σαν έλλογο ον από τα άλογα).

Αν ανοίξουμε ένα λεξικό θα διαβάσουμε ότι ρουτίνα είναι «η συνήθεια να πράττει κανείς πάντα κάτι με τρόπο μηχανικό, χωρίς πρωτοτυπία» ή «η από συνήθεια διατήρηση των παραδοσιακών τρόπων ζωής ή δράσης». Έτσι, λοιπόν, σε πρώτη ματιά ρουτίνα είναι εκείνος ο τρόπος ζωής όπου ο άνθρωπος ενεργεί χωρίς κάποια πρωτοτυπία.

Από την άλλη, η έννοια, η ουσιαστική έννοια, της ρουτίνας αναλογεί στη μονότονη ζωή, αλλά και τη σκέψη που το άτομο αποδέχεται άκριτα και εξακολουθεί να διατηρεί. Αυτός ίσως θά 'πρεπε να είναι και ο ορισμός της. Έτσι, λοιπόν, ο όρος επεκτείνεται από το άτομο και προς το κοινωνικό σύνολο. Η ρουτίνα, όμως, απαντάται στο σύνολο και το άτομο με τελείως διαφορετικές συνθήκες και καταστάσεις.

Μπορούμε να δούμε σαν ρουτίνα, λοιπόν, τόσο τον τρόπο ζωής ενός εργαζόμενου (που δουλεύει στην ίδια πάντα εργοστασιακή μονάδα, πηγαίνει σπίτι του την ίδια πάντα ώρα, τρώει, κοιμάται, βλέπει τηλεόραση πάντα την ίδια ώρα) όσο και τον τρόπο σκέψης του. Όλη η σκέψη του, ακόμα και οι πιο βαθυστόχαστες αναλύσεις, γίνονται μηχανικά γιατί έτσι μόνο έμαθε ή τουλάχιστον έχουν σαν αφετηρία μια μηχανιστική λογική και ανάλυση. Είναι οι στερεότυπες απόψεις και αντιδράσεις, η στασιμότητα που διέπει κάθε δράση και ιδέα, οι προκαταλήψεις του ως απαρχή κρίσεων.

Σαν αίτια της ρουτίνας μπορούμε να θέσουμε πολλά. Το κυριότερο όμως είναι η άκριτη στάση που οδηγεί σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής και δε θέλησε ή

δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει. Οι αντιλήψεις του, που η κοινωνία σε διαλεκτική σχέση με την ατομική συνείδηση δημιούργησε, τον οδήγησαν εκεί· και οι ίδιες οι αντιλήψεις άλλαξαν και από συνειδητές μετατράπηκαν σε μηχανισμό της ζωής του ατόμου, που λειτουργούν αυτόματα.

Το δράμα της φυλάκισης

Τόσο η κατανομή εργασίας σήμερα όσο και το σύστημα που για τις ανάγκες συντήρησης του απαιτεί μεγαλύτερη εξειδίκευση και απομόνωση από το σύνολο των εργασιών, είναι κάποια στοιχεία της ρουτίνας. Δίπλα σε αυτά όμως οφείλουμε να προσθέσουμε και τη μοναξιά, την απομόνωση του ατόμου από την κοινωνία και την αποξένωση από το συλλογικό βίο (ατομοκεντρισμός της καθημερινότητας χωρίς διεξόδους ουσιαστικής ψυχαγωγίας και κοινωνικής επαφής, δίχως στηρίγματα στη διαρραγείσα κοινωνική συνοχή).

Η καθημερινότητα περικλείει σε ένα συγκεκριμένο κύκλο -διαφορετικό από άνθρωπο σε άνθρωπο- τη ζωή και τις δραστηριότητές της. Είναι οι γνωστές διαδρομές που γίνονται ασταμάτητα: σπίτι, δουλειά, φαΐ, σπίτι, τηλεόραση, ύπνος και πάλι απ' την αρχή με μόνη διεξοδο το Σάββατο (ίσως) και την Κυριακή. Με τον καιρό όμως αυτή η καθημερινότητα μετατρέπεται σε ένα φαύλο κύκλο, σε τροχοπέδη. Η ίδια η ρουτίνα, αν την παρατηρήσουμε προσεκτικά, με την ακριβή της έννοια, δεν αποτελεί κάτι το τόσο κακό.

Παρά το ότι κλείνει το υποκείμενο σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής, δεν είναι δυνατό να πούμε ότι είναι αδιαπέραστη. Το όλο πρόβλημα συναντιέται όταν η καθημερινότητα γίνει φυλακή. Καθώς ο μόνος τρόπος να ξεφύγει από τη ρουτίνα, είναι ο ελεύθερος χρόνος, όταν

εκείνος γίνεται αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινότητας, τότε μπορούμε να μιλήσουμε για φυλακή μέσα στη ζωή.

Από τη στιγμή που όλη τη διάρκεια της ημέρας ό,τι γίνεται είναι μηχανιστικό, τότε η φυλακή της ρουτίνας εξελίσσεται σε ένα δωμάτιο μεσαιωνικών βασιανιστηρίων που κλείνουν προς το κέντρο οι τοίχοι του και συνθλιβουν ό,τι βρίσκεται ανάμεσά τους. Είναι, όμως, νομοτελειακό ότι ο ίδιος ο μηχανισμός της κίνησης εμποδίζει κάθε συνείδηση. Έτσι, και η ρουτίνα εμποδίζει και ουσιαστικά εκμηδενίζει κάθε συναισθημα. Αυτό, εξάλλου, είναι και το ίδιο το ζήτημα στη φυλακή της.

Το άτομο χάνει πια την επαφή με το περιβάλλον ή την εργασία που επιτελεί. Αλλοτριώνεται όχι μόνο από το προϊόν του -όπως ανέφερε ο Μαρξ- αλλά σε σοβαρότερο βαθμό από τον ίδιο τον εαυτό του. Δεν είναι σε θέση να σκεφτεί, να κρίνει. Απομακρύνεται από το σπίτι του, τους δικούς του. Απεμπολεί μερικά από τα σημαντικότερα συναισθήματα: την αίσθηση της ελευθερίας, την οποία υποκαθιστά με την αυτοεπιβαλλόμενη σκλαβιά.

Και ας μην ξεχνάμε ότι όλη η δράση του ανθρώπου υπάρχει με μόνο στόχο την ευτυχία. Αυτό είναι και το κυριότερο συναισθημα.

Χωρίς να αγγίζουμε τα όρια του ιδεαλισμού είμαστε υποχρεωμένοι κάτι τέτοιο να το αποδεχτούμε. Η ίδια η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας (και του είδους ακόμα) μαρτυρούν τούτο: κάθε κοινωνικό σύστημα αναζητούσε καλύτερες συνθήκες ζωής για τον άνθρωπο, για το δικό του «ευ ζην» · τη δική του ευτυχία. Η κοινωνική -και κατ' επέκταση ατομική- ευτυχία και ευημερία είναι οι μοχλοί κίνησης της ανθρώπινης κοινωνίας προς ανώτερες βαθμίδες.

Η Έξοδος και η Ελπίδα

Ο άνθρωπος, όμως, με τις ασταμάτητες λειτουργίες του μυαλού του (και φυσικά δεν αναφερόμαστε στην «ψυχή» ή την ανθρώπινη φύση με την ιδεαλιστική χροιά) κάποτε φτάνει στο σημείο να αντιληφθεί τη φυλακή του. Τα αίτια που οδηγούν σε μία τέτοια συνειδητοποίηση ποικιλουν ανάλογα με τις δραστηριότητές του, τον κοινωνικό περίγυρο και τη διαφορετική αντίληψη. Το απλό συμβάν μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε στιγμή, ένα τυχαίο γεγονός που ίσως ο περίγυρος το θεωρήσει ασήμαντο. Για το υποκείμενο όμως είναι η σπίθα εκείνη, που αρχίζει να φουντώνει και να εξελίσσεται σε πυρκαγιά· όπως κάθε φυλακισμένος, προσπαθεί να δραπετεύσει με όποιο κόστος και κάθε μέσο.

Μετά τη συνειδητοποίηση της φυλακής προσπαθεί με κάθε μέσο να σπάσει τα δεσμά, να πριονίσει ή να λυγίσει τα κάγκελα του κελιού. Σε πρώτη λογική σκέψη θέλει να αλλάξει τον τρόπο ζωής και τη δράση του. Αγωνίζεται για την ευτυχία που είχε χάσει όλο τον προηγούμενο χρόνο. Αυτή είναι και η Ελπίδα του.

Η Ελπίδα συνίσταται στην αναζήτηση της ευτυχίας μέσα στα αντικείμενα που είχε χάσει στη φυλακή του. Όσα αντιλαμβάνεται ότι του έλλειπαν πριν, τώρα τα θέτει ως πρώτο στόχο του. Ωστόσο, και αυτοί ακόμα οι στόχοι δεν αποτελούν παρά μία υποκειμενική αναλαμπή δραπετεύσης. Είναι τα ίδια, εκείνη η αχαλίνωτη επιθυμία να γευτεί περισσότερα πράγματα που δε γνώρισε πριν ή δεν τα χάρηκε.

Είναι, όμως, παρατηρημένο πως την αυστηρή ακούσια φυλάκιση ακολουθείται κατά κανόνα από την αχαλίνωτη ελευθερία και εκείνη την επιθυμία να ζήσει τη ζωή του ο κρατούμενος. Χρησιμοποιεί διάφορα μέσα, όποια εκείνος κρίνει κατάλληλα -με λογικά ή όχι κριτή-

ρια- προκειμένου να κερδίσει το χαμένο χρόνο. Ωστόσο, ποτέ μια δραπέτευση δεν μπορεί να γίνει με θεμιτά μέσα, γιατί η ίδια η ενέργεια εξ' ορισμού είναι αθέμιτη, όσο κι αν το υποκείμενο ατομικά την επιδιώκει και την εξιδανικεύει.

Τα μέσα, λοιπόν, αυτά στόχο δεν έχουν απλά να φέρουν τη νέα ζωή, αλλά να σπάσουν σε πρώτη φάση τον κύκλο, τον τοίχο του κελιού. Στην επόμενη φάση της Εξόδου με οδηγό την Ελπίδα, ο δραπέτης ακολουθεί το δρόμο που του δείχνει η συνειδησή του. Τα ίδια τα μέσα, όσο αθέμιτα κι αν είναι, δε σημαίνει απαραίτητα ότι είναι ανήθικα ή ότι επηρεάζουν πάντα το κοινωνικό σύνολο στη λειτουργία του. Ποικίλουν τόσο, όσο και η συνείδηση και η ηθική του υποκειμένου και των γύρω του αντικειμενικών συνθηκών.

Το αθέμιτο του ζητήματος είναι ότι σπάει έναν κύκλο ζωής που είχε ως τώρα διανύσει · το ότι αρνείται σε σημείο μηδενισμού την προηγούμενη ζωή του. Και όποιος αρνείται το παρελθόν του, χάνει το μέλλον του και οδηγείται σε ένα άλλο έξω από ό,τι είχε μάθει ως τώρα και πέρα από τις δυνατότητές του. Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε αυτά τα μέσα ως αθέμιτα και από την υποκειμενική σκοπιά του φυλακισμένου μας, γιατί ο ίδιος παλαιότερα δεν τα ήθελε και τα θεωρούσε ανήθικα. Είναι οι πόρτες για αλλαγή στη ζωή του, οι εναλλακτικές λύσεις -ηθικές κι ανήθικες- που είχε παλιά απορρίψει. Τα χαρακτηριζόμενα από εκείνον ως αθέμιτα μέσα, αυτά τα χρησιμοποιεί τώρα.

Ας σημειώσουμε ότι η Ελπίδα όταν υπάρχει με στόχο την πραγματοποίησή της μέσα στο ίδιο πλαίσιο της ζωής και πραγματώνεται αργά και συνειδητά, τότε το μέσο δεν είναι αθέμιτο γιατί δε σπάει τα τείχη της ρουτίνας προκειμένου να οδηγήσει σε αχαλίνωτη ελευθερία · μπο-

ρούμε να την παρομοιάσουμε με το άνοιγμα μιας πόρτας που ελεύθερα κι αβίαστα οδηγεί σε ένα άλλο δωμάτιο-κελί. Αν το υποκείμενο ενεργήσει συνειδητά με οδηγό την Ελπίδα, τότε θα βρει και άλλες πόρτες προς μια άλλη ζωή πιο κοντά στο στόχο του. Στο νέο όμως δωμάτιο (που είναι πιο κοντά σ' ό,τι θεωρεί καλό) ελλοχεύει κι εδώ ο κίνδυνος της ρουτίνας και της φυλακής της.

Η Έξοδος τελικά τον οδηγεί στη αλλαγή της ζωής του.

διαφοροποίηση - σημείωση

Θεωρούμε σημαντικό να σταθούμε στα προηγούμενα. Να τονίσουμε ξανά τη διαφοροποίηση που επέρχεται στην Έξοδο απ' την ρουτίνα και στην Ελπίδα. Είναι οι δύο λύσεις που μας παρουσιάζονται. Ωστόσο, μόνο εμείς μπορούμε να αντιληφθούμε τις δύο όψεις. Το ίδιο το υποκείμενο μέσα στην παραζάλη της συνειδητοποίησης της καθημερινότητας δεν είναι σε όμοια θέση. Αντιλαμβάνεται μόνο τη μία όψη, στην αρχή τουλάχιστον. Ανάλογα με τα όσα συνάντησε στη ζωή του, τα γεγονότα που τον εγκλώβισαν και σε συνάρτηση με την Ελπίδα του, εξαρτάται η όψη που θα διαλέξει.

Μόνο αργότερα, μπροστά στη νέα ζωή του και τη συνειδητοποίηση της αλλαγής, θα μπορέσει ήρεμα να κρίνει τα μέσα της Εξόδου, αλλά και στην ουσία της την Ελπίδα του. Αυτή θα είναι η κυριότερη συνείδηση της ζωής του και η σημαντικότερη απόφαση για το άμεσο μέλλον του. Η αλλαγή αυτή στη ζωή του μπορεί κατά συνέπεια να είναι ή ομαλή ή απότομη. Το ίδιο το φαινόμενο της ομαλής αλλαγής είναι το σπανιότερο.

Κι αυτό γιατί παρά την συνηθισμένη επιθυμία Εξόδου απ' τη ρουτίνα, είναι συχνά τα φαινόμενα:

i) από την Είσοδο κιόλας στη ρουτίνα να έχουν τα υποκείμενα τη συνείδηση πως περιορίζονται και με μικρά βήματα να αλλάζουν τον κύκλο τους και ομόκεντρα να τον αμβλύνουν. Σ' αυτή την περίπτωση δεν μπορούμε να συζητάμε για φυλακή της ρουτίνας, παρά σε πολύ μικρή κλίμακα, αφού το υποκείμενο έχει συνείδηση της ύπαρξής του, της δράσης του και των συναισθημάτων του.

ii) να μην επέλθει ποτέ η συνειδητοποίηση της ρουτίνας. Το υποκείμενο σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του δε συνειδητοποιεί την απομόνωσή του και επαφίεται σε ψευδείς αντιλήψεις. Στην περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ζωή δεν αλλάζει καθόλου. Σε παρόμοια περίπτωση θα είχαμε τις αρχικές λύσεις Εξόδου και Ελπίδας και ξαφνική συνειδητοποίηση. Αντίθετα, σ' αυτή τη φάση επέρχονται αλλαγές στη ζωή του, που όμως σε καμία περίπτωση δεν οφείλονται σε συνειδητές ενέργειες του υποκειμένου. Οι αλλαγές τούτες οφείλονται στην αντικειμενική κίνηση της κοινωνίας ή του άμεσου κοινωνικού του περιγύρου και ποτέ στη συνειδητή δράση με Ελπίδα αλλαγής του ίδιου. Τέτοιες αλλαγές είναι π.χ. ο θάνατος ενός καλού φίλου, η απομάκρυνση του παιδιού από το σπίτι (στρατός, σπουδές, γάμος κ.ά.τ.). Παρά τις αλλαγές το υποκείμενο μένει φυλακισμένο στις ίδιες ενέργειες (με μικρές αποκλίσεις) και κυρίως στις ίδιες αντιλήψεις. Ακόμα κι αν κάποιες αλλαγές είναι καθοριστικές για τον ίδιο. Είναι σαν τη μεταφορά του φυλακισμένου σε διαφορετικό κελί, αλλά πάντοτε κελί. Το τελευταίο αυτό φαινόμενο είναι θα λέγαμε και το συνηθέστερο.

Η τελική Έξοδος: αυτοκτονία

Η Έξοδος που επέρχεται με τη χρήση των αθέμιτων

μέσων, οδηγεί συχνά στην αχαλίνωτη ελευθερία. Ο δραπέτης ελεύθερος πια αγωνίζεται να βρει την ευτυχία που είχε χάσει πολύ καιρό πριν. Ταυτίζει την Ελπίδα του με όσα είχε χάσει πιο μπροστά στη ζωή του.

Η απότομη και άνευ άλλου προηγούμενου αλλαγή τον οδηγεί σε νέα μονοπάτια, που άκριτα κι εν μέρει ασυνείδητα ακολουθεί για την πραγμάτωση της Ελπίδας του. Έτσι όμως βρίσκεται σε ένα νέο και κοντά στα όνειρά του, μα και έξω απ' τα νερά του. Μόνο του ενδιαφέρον γίνεται η χαρά της στιγμής χωρίς να συνειδητοποιεί την ανάγκη της ευτυχίας σε βάθος χρόνου και ν' αγωνίζεται γι' αυτήν. Η νέα όμως ζωή, ουσιαστικά αποτελεί μια παραισθήση, μια απατηλή ιδέα για να βρει όσα έχασε πριν, και σε μικρό μάλιστα χρονικό διάστημα. Λόγω έλλειψης εμπειριών του -αφού ενεργεί ατομικά και μονοχάνεται στο νέο κόσμο, ανήμπορος να αντιμετωπίσει τη νέα φυλακή του. Είναι η φυλακή μιας άλλης ρουτίνας. Είναι μια σύντομη ρουτίνα με τραγικό και συνειδητό τέλος. Είναι η ρουτίνα των απολαύσεων που έχανε μέχρι να επέλθει ο κορεσμός και η φυσική εξόντωση.

Αυτή είναι όμως και η στιγμή του διαλογισμού και της συνειδητοποίησης των αντικειμενικών συνθηκών που τον οδήγησαν εκεί. Τότε βλέπει και αντιλαμβάνεται την παγίδα που έστησε και την αναγνωρίζει, τα μέσα της Εξόδου, την απατηλή Ελπίδα και τη νέα ρουτίνα. Μπροστά στην τόσο οδυνηρή απογοήτευση, η λύση που του μένει είναι μόνο μία: ο θάνατος. Μπροστά στη ντροπή απ' τον ίδιο του τον εαυτό και την κατακραυγή των άλλων παίρνει την τραγική απόφαση. Ντρέπεται τον εαυτό του, επειδή ενήργησε με τέτοια μέσα και αστόχαστα. Η λύση της αυτοκτονίας καταντά νομοτελειακή.

Η ιδέα της αυτοκτονίας δεν υπάρχει στην προηγούμενη φάση της ρουτίνας, γιατί το υποκείμενο δεν τη

βλέπει σαν μέσο Εξόδου. Στην αναζητούμενη αλλαγή δεν επιθυμεί τη φυγή από τη ζωή, αλλά την πραγμάτωση της Ελπίδας. Ο θάνατος έρχεται ως αποτέλεσμα της απογοήτευσης.

Ο θάνατος δεν επέρχεται ως Θεία Δίκη. Είναι το συνειδητό τέλος της ρουτίνας και της απογοήτευσης · το λογικό επακόλουθο ενός νέου κι ανεξέλεγκτου τρόπου ζωής, κατόπιν όμως συνειδητής αλλαγής κι Εξόδου.

Και όσο το υποκείμενο είναι τμήμα ανόργανο της καθημερινής ζωής του, δεν μπορεί καν να συνειδητοποιήσει το θάνατο και να του αποδώσει μια συγκεκριμένη μορφή. Επειδή ο Χάρος είναι τμήμα της κοινωνικής και ίσως και της ατομικής εμπειρίας μας, η εικόνα που του αποδίδεται είναι η γνωστή μορφή με το δρεπάνι και τα μαύρα ρούχα ανάλογα με την όψη που του έδωσε η κάθε τοπική παράδοση. Αποξενωμένος ο καθένας απ' τις αισθήσεις του και τη συνείδησή του, δεν μπορεί να προσαρμόσει την εικόνα του Χάρου στη δική του ζωή.

Μετά τη συνειδητοποίηση και την Έξοδο ο Χάρος αποκτά πλέον μια πιο προσωπική όψη, κοντύτερα στα προσωπικά βιώματα. Με τη νέα του μορφή προσαρμόζεται στις ανάγκες και τις φοβίες του δραπέτη. Πλάθεται πια με βάση αυτά που μίσησε και θέλησε ν' αλλάξει στη ζωή του · παίρνει τη μορφή της ίδιας του της ζωής. Το υποκείμενο αισθάνεται απέχθεια για τη ρουτίνα του, αγωνίζεται να ξεφύγει και φοβάται μην επιστρέψει εκεί · αυτόν ακριβώς το φόβο αντικατοπτρίζει η εικόνα του Χάρου. Στο νου του είναι το είδωλο όσων εκείνο απαξίζει να ζήσει πια, αλλά το τρέμει στο πρόσωπο των προσωπικών του φοβιών.

Ας προσθέσουμε δύο βασικά ζητήματα: τον ατομικό χαρακτήρα της Εξόδου, καθώς και τον τρόπο αντιμετώ-

πισης της ρουτίνας.

Η έννοια της συνείδησης δεν μπορεί παρά να είναι ατομική. Η συλλογική συνειδητοποίηση προϋποθέτει απαραίτητα την ατομική συνείδηση όλων ξεχωριστά των μελών του συνόλου.

Πέρα όμως από τον ατομικό χαρακτήρα της συνειδητοποίησης της ρουτίνας, έχουμε να αντιμετωπίσουμε και τον ατομισμό στην Έξοδο και την Ελπίδα. Εξαιτίας των κοινωνικών και ιδεολογικών συνθηκών που περιβάλλουν το άτομο, μπορούμε να θεωρήσουμε λογικό τον ατομοκεντρικό αυτό χαρακτηριστικό. Όταν όλη η κοινωνία διαλαλεί τον ατομισμό, λογική συνέπεια είναι ο άνθρωπος να θελήσει να ξεφύγει μόνος από τη ρουτίνα, χωρίς τη δραστική βοήθεια από ένα ανάλογο συνειδητοποιημένο κοινωνικό σύνολο.

Αυτός όμως ο ατομικός χαρακτήρας είναι που δεν του επιτρέπει να δει τις ανάγκες του περιβάλλοντός του και να προσπαθήσει να δεθεί μ' αυτό. Αυτό είναι και το αίτιο, που οδηγεί και στον ατομικό αφανισμό.

Αντίθετα, το κύριο ζήτημα είναι κατά τη συνειδητοποίηση να μπορεί το άτομο να προσαρμόσει την Έξοδό του στο άμεσο περιβάλλον του (και όχι ν' αναμένει το αντίθετο) κάνοντας σταθερά βήματα προς την ελευθερία και την ατομική ευτυχία · να συνειδητοποιήσει κάθε ενέργεια προσπαθώντας να αποφύγει μία νέα ρουτίνα · χρειάζεται η Ελπίδα να προσαρμόζεται στις δυνάμεις του ατόμου και της κοινότητας για την αντιμετώπιση της νέας του ζωής.

Το δράμα του Αίαντα

Ο Αίαντας, ο γιος του Τελαμώνα, ο Σαλαμίνιος, είναι ο τραγικότερος ήρωας όλων των επικών ποιημάτων κι ίσως ο πιο δραματικός ήρωας.

Ήταν, σύμφωνα με το μύθο ο γνωστότερος και ο πιο δυνατός ήρωας σε όλη την χερσόνησο του Αίμου, μετά τον ημίθεο Αχιλλέα, ενώ ήταν θνητός. Στο στρατόπεδο των Αχαιών είχε τη σκηνή του στη μια άκρη (ενώ στην άλλη ήταν του Αχιλλέα) για να προστατεύουν καλύτερα τους συμπολεμιστές του από τις επιθέσεις των Τρώων. Σε τέτοιο βαθμό ήταν αναγνωρισμένη από όλους η αξία του ως πολεμιστή, ως ήρωα-βασιλιά. Επί δέκα χρόνια στο Ίλιο αγωνίζονταν ενάντια στους Τρώες με μόνη αρχή τον ηρωικό κώδικα τιμής, να κρατήσει την υπόσχεση στον πατέρα της Ελένης, όταν ήταν μνηστήρας της, αν τυχόν την κλέψουν να συμμαχήσει με τους άλλους μνηστήρες και τον άντρα της για να την φέρουν στο σπίτι της. Ο κώδικας τούτος ήταν ουσιαστικά η ίδια η τιμή του ήρωα, η υστεροφημία του απέναντι στους άλλους ήρωες-βασιλείς.

Αυτή η τιμή χάθηκε όταν οι Αχαιοί με τη μεσολάβηση της Αθηνάς έδωσαν τα όπλα του νεκρού Αχιλλέα όχι στο γενναιότερο πολέμαρχο, αλλά στο λιγότερο συγκριτικά άξιο πολεμιστή και αγαπητό των θεών, Οδυσσέα. Η τιμή του ήρωα λαβώνεται, και μόνο το αίμα την ξεπλένει. Έτσι κι ο Αίας αποφασίζει να σκοτώσει τη νύχτα τους άλλους βασιλείς. Ωστόσο, με μυαλό θολωμένο από την Αθηνά σφάζει βόδια και πρόβατα, ενώ ένα το μεταφέρει στη σκηνή του για να το βασανίσει· είναι, τάχα, ο Οδυσσέας. Όταν ανακαλύπτει το πρωί τι έπραξε, παίρνει την απόφαση της αυτοκτονίας, αφού η τιμή του χάθηκε τελείως με την παράφρονα σφαγή.

Αυτός ο τόσο δραματικός ήρωας, που έγινε έρμαιο στη βούληση των θεών, έζησε την τραγωδία και τη φυλακή της ρουτίνας. Μιας ρουτίνας που κράτησε από τότε που ανδρώθηκε και μόνο στο τέλος τη συνειδητοποίησε σ' όλη την έκτασή της.

Η ρουτίνα του Αϊάντα έκλεινε όλη τη ζωή του, σκέψεις και δράση, γύρω από μία ηθική αρχή: τον κώδικα τιμής του ήρωα. Αγωνίστηκε και σκότωσε Τρώες μόνο για να κρατήσει την τιμή του. Έλειψε απ' το βασίλειό του επί δέκα έτη και από την ειρηνική του ζωή, μόνο για την ιδέα της τιμής. Ήταν φυλακισμένος στις αντιλήψεις του, τις αντιλήψεις της εποχής των ηρώων.

Οι αρχηγοί όμως δώρισαν τα όπλα του ημίθεου σε ένα βασιλιά, που διακρίθηκε όχι για τη σοφία του, ούτε για τη γενναιότητά του, μα για την πονηριά του. Αυτή η ενέργεια ήταν έξω από τον κώδικα των ηρώων. Αυτό το γεγονός έδωσε και την αφορμή για ν' αρχίσει ο ήρωας να συνειδητοποιεί τη φυλακή του. Ωστόσο, μέσα στο μηχανιστικό τρόπο σκέψης του, ταύτισε και πάλι την Ελπίδα του με τον κώδικα. Την ταύτισε με το ξέπλυμα της ατιμίας και όρισε ως Έξοδο του τη σφαγή. Η Έξοδος και η Ελπίδα, όμως, που θεώρησε ήταν και πάλι η ίδια η ρουτίνα του. Η συνειδητοποίηση στην ουσία της υπήρξε πλασματική, που δεν θά 'φερνε την αλλαγή στη ζωή του. Αυτό ακριβώς το ρόλο παίζει η θεϊκή επέμβαση της Αθηνάς. Προσωποποιεί τον μηχανικό τρόπο σκέψης που τον έφερε να ματώνει το ξίφος του με το αίμα προβάτων και βοδιών.

Η συνειδητοποίηση του τραγικού ήρωα έρχεται μετά. Αντιλαμβάνεται την τραγική αλήθεια της φυλακής του: είχε περάσει η εποχή των ηρώων και η αξία δεν ήταν πια στη γενναιότητα, μα στην εύστροφη σκέψη του Οδυσσέα, στην πονηριά, στην προσαρμοστικότητα. Αυτή η σκέψη ήταν που του έδειξε το αδιέξοδο της ρουτίνας του. Έπρεπε να αποφασίσει και την Έξοδο και την Ελπίδα του.

Ο Αϊάντας αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο που ως το τέλος της ζωής ήταν μέσα στη ρουτίνα. Ακόμα και το

τραγικό τέλος του βασίστηκε σ' εκείνη και τις δικές της αρχές. Όλες οι αλλαγές έρχονταν από αντικειμενικούς παράγοντες και όχι από συνειδητές ενέργειες. Εξακολούθησε να ζει τη ρουτίνα του. Μια αλλαγή φάνηκε, μα και πάλι ήταν σα να κάνει κύκλους ομόκεντρους και μέσα στην περιφέρεια της ρουτίνας του. Το τέλος ήταν και πάλι τμήμα αυτού του κύκλου, εφόσον η Ελπίδα του ήταν η ίδια η προηγούμενη ζωή του.

Είναι ο άνθρωπος που μόνο στο τέλος αντιλαμβάνεται τα κάγκελα της καθημερινότητας, αλλά θέλει να δραπετεύσει όχι από τη φυλακή, μα μόνο από το κελί. Κι έτσι μένει και πάλι φυλακισμένος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ζ.Δ. Αϊναλής, Θεωρίες συνωμοσίας και «κοινωνία του θεάματος, Η Αυγή (12/12/2010).

Νίκος Βαγενάς, Οι μεταμφιέσεις του λαϊκισμού, ΤΟ ΒΗΜΑ (22/12/2006).

Tere Vaden & Juha Suoranta, κοινωνικά μέσα και επίπεδα ελευθερίας (στην ηλεκτρονική σελίδα <http://www.re-public.gr/?p=254>).

P. Bourdieu, *Les usages sociaux de la science*, IFA, 1997.

Φ. Κ. Βώρος Η Τεχνολογία, δημιουργήματα του ανθρώπου, στην υπηρεσία του ανθρωπισμού και γενικότερα του Πολιτισμού, 2002.

Βασιλική Γεωργιάδου, η ακροδεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008.

Μ. Δαφέρμος & Ρ. Σάαντ, *Επιστήμη και ανθρωπισμός*, 1992.

Δημήτρης Δημητράκος, Οι παγίδες της «πολυπολιτισμικότητας», ΤΟ ΒΗΜΑ (9/11/2003).

Πόπη Διαμαντάκου, *Ανέξοδες κουβέντες ή η αποθέωση του δημοσιογραφικού λαϊκισμού!*, 2010.

Denis Dutton, *Grove Art Online*, Ox,Un.Pr., 2008.

Γιώργος Ιγνατιάδης, *Λαϊκισμός και ΜΜΕ*, Αγγελιοφόρος (16/09/2010).

Fredric Jameson, *Το μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999.

Karim H. Karim, *Διασπορά και υπηκοότητα (διαδικτυακός κόμβος <http://www.re-public.gr/>)*.

Γκ. Καπλάνι, *Η δημιουργία κοινών χώρων διάδρασης, επικοινωνίας και αλληλογνωριμίας ανάμεσα στον γηγενή πληθυσμό και στους μετανάστες στην τοπική κοινωνία, Τοπική Αυτοδιοίκηση και μετανάστες*.

Αλμπέρ Καμύ, *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, εκδ. Μπουκουμάνης, 1971.

Αλμπέρ Καμύ, *Ο μύθος του Σίσυφου*, εκδ. Καστανιώτης, 2007.

Ε. Χ. Καρ, *Τι είναι Ιστορία*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1997.

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1999.

Αντώνης Καρκαγιάννης, Πρακτική αξία του ρατσισμού (διαδικτυακός κόμβος <http://edu09.pbworks.com/>).

Γιάννης Κολοβός, Μετανάστευση και Πολυπολιτισμικότητα, Ρεσάλτο, τεύχ. 20 (Αύγουστος 2007).

Περικλής Κοροβέσης, Όχι βία στη βία, Ελευθεροτυπία (9/1/2009).

Paul Kurtz, Neo-Humanism statement of secular principles and values: personal, progressive and planetary.

Ιωάννης Κουκιάδης, Η Επαπειλούμενη Συνταξιοδότηση του Σοσιαλισμού και η Προσδοκία ενός νέου Κοινωνικού Κράτους (epimorfosi.pasok.gr/).

René Cuperus, Οι παγίδες της πολυπολιτισμικότητας (στο διαδικτυακό κόμβο <http://www.re-public.gr>).

B. Croce, History as the Story of Liberty, London 1941.

Αντώνης Λιάκος, πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία; εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007.

Linker D., "The Reluctant Pluralism of J.G.Herder", The Review of Politics, Spring 2000.

Κόνραντ Λόρεντς, Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας, εκδ. Θυμάρι, Αθήνα 1978.

Γεώργιος Μάρδας & Ευθύμιος Βαλκάνος, Κοινωνική Πολιτική, Θεωρία και Πράξη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.

Δημήτρης Ματθαίου, Ανθρωπισμός και Τεχνολογία, σκέψεις για την καταγωγή και τις προοπτικές υπέρβασης ενός διαχρονικού διλήμματος της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Μπέγγζου, Ούτε Φαρισαίοι ούτε Ζηλωτές, ΤΟ ΒΗΜΑ (26/12/2010).

Χ.-Λ. Μπορχές, Ο Φλομπέρ και η παραδειγματική του μοίρα, Δοκίμια, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Betancour, Διεκδικώντας σημεία πολιτισμού.

Γιάννης Πανούσης, Το ατέλειωτο γαϊτανάκι της βίας, ΤΟ ΒΗΜΑ (26/12/2010).

Ν. Παρασκευόπουλος, Βία: από τη θλίψη στη μηδενική ανοχή, Ελευθεροτυπία (9/12/2010).

Τίτος Πατρικίος, Το ατέλειωτο γαϊτανάκι της βίας, ΤΟ ΒΗΜΑ (26/12/2010).

Θανάσης Παλκέτσης, Πώς γεννιέται η ξеноφοβία, Ελευθεροτυπία (5/07/2009).

George Roeper, *The Importance of Humanism*, 1981.

Ζαν-Πολ Σαρτρ, Ο Υπαρξισμός είναι ένας Ανθρωπισμός, μτφρ. Κ. Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη.

W. Schadewaldt, Ο Οιδίπους Τύραννος του Σοφοκλή σε νέα ερμηνεία, 21, Hellas und Hesperien, 1956.

Βασίλης Σιωμόπουλος, Οι αντιφάσεις του σύγχρονου ανθρωπισμού, ΤΟ ΒΗΜΑ 27 /06/1999.

Νίκος Σμυρναίος, Η ανάδυση και η παγίωση του λαϊκισμού στο ελληνόφωνο διαδίκτυο.

F. Susi, Η δια βίου παιδεία ως εκπαιδευτική πολιτιστική και πολιτική πραγματικότητα, εκδ. Νέα Παιδεία, Αθήνα 1997.

Κώστας Σωτηρόπουλος, Για την τέχνη της απελευθέρωσης, Καθημερινή (05/07/2010).

Άγγελος Τερζάκης, Έλεγχος της δημοκρατικής ιδέας.

Θανάσης Τριαριδής, Η πολιτική βία είναι πάντοτε φασιστική (<http://politikiviyadiapyron.wordpress.com>).

Turgot, "Plan de deux Discours sur l' Histoire Universelle", Oeuvres de Turgot, Édition Schelle, tome I, pp.276-277.

Γιώργος Χειμωνάς: Σημειώσεις για την τραγωδία, στο βιβλίο "Ποιόν φοβάται η Βιρτζίνια Γουλφ", Εκδ. Καστανιώτη, 1995.

Michel Foucault, *The Order of Things*.

E. Hobsbawm, Η εποχή των Άκρων. Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1997.

Wilhelm von Humboldt, *History and theory*, 1996.

Δήμος Χλωπιτσιούδης, Η δημαγωγία της δημοκρατίας, Θεσσαλονίκη 2009.

Δήμος Χλωπιτσιούδης, Τοπική Αυτοδιοίκηση, προοπτικές ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών, Θεσσαλονίκη 2011.

Αλέξανδρος Χρύσης, Φιλοσοφία της Ιστορίας, σημειώσεις, Αθήνα 2008-2009.

Δ. Ψυχογιός, Το "εθνικό" έναντι του "κομματικού", ΤΟ ΒΗΜΑ (26/12/2010).

Χλωπτσιούδης Δήμος
7 δοκίμια

ISBN: 978-960-93-5035-8

© Χλωπτσιούδης Δήμος
Θεσσαλονίκη, 2013

Το εξώφυλλο και τη σελιδοποίηση επιμελήθηκε
ο Δήμος Χλωπτσιούδης

e-mail: chldimos@gmail.com

url: <http://chldimos.blogspot.com>

[Αναφορά προέλευσης
Μη Εμπορική Χρήση
Παρόμοια Διανομή]

Η συλλογή δοκιμίων *7 δοκίμια* διανέμεται ελεύθερα στο διαδίκτυο με άδεια Creative Commons. Η αναφορά του ονόματος του συγγραφέα είναι υποχρεωτική και το έργο διατίθεται μόνο για μη εμπορική χρήση.

Επιτρέπεται ελεύθερα η χρήση αποσασμάτων ως βιβλιογραφική αναφορά και η παρουσίαση του έργου με την προϋπόθεση αναφοράς προέλευσης και δημιουργού.

Εφτά δοκίμια που ξεφεύγουν όμως από τον κλασικό ορισμό καθώς η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι γλαφυρή και όχι στενά φιλολογική–επιστημονική, προσπαθούν να περιγράψουν το σύγχρονο γίνεσθαι με όρους κατανοητούς κι εύληπτους. Με προσεγγίσεις προσεγμένες και στην παραμικρή τους διατύπωση, επιχειρείται η ερμηνεία φαινομένων που απαντώνται στη σημερινή κοινωνία χωρίς όμως ο συγγραφέας να παραμένει μόνο στις διαπιστώσεις, αλλά προχωρά ένα βήμα πιο πέρα δίνοντας και προτείνοντας λύσεις, άλλοτε άμεσα κι άλλοτε έμμεσα.

Εφτά δοκίμια ελέγχουν μια κοινωνία που μουδιασμένη αναζητά την ταυτότητά της και έρχονται ως μία απάντηση στην κατάρρευση του εγώ, το μηδενισμό και την κατασκευή μύθων, συνθημάτων και φραγμών. Στο κέντρο πάντα ο Άνθρωπος που συμπιέζεται κάτω από το βάρος κοινωνικών συμβάσεων, έτσι όπως αυτές καθορίζονται από πολιτικά και ιδεολογικά συστήματα.

Έννοιες όπως ηθική, ελευθερία, ουμανισμός αλλά και άγνοια, λαϊκισμός και ρατσισμός απογυμνώνονται και αναλύονται με στόχο πάντα την απελευθέρωση της σκέψης και την απαγκίστρωσή της από θεωρίες και δόγματα που την κρατούν όμηρο μέσα στην ίδια της την υποτιθέμενη ελευθερία. Υπάρχουν όμως και φιλοσοφικές αναφορές, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στα δυο τελευταία δοκίμια, που θέτουν ερωτήματα κι επαναπροσδιορίζουν ορισμένες σταθερές που θεωρούνται από τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων ως αυταπόδεικτες αξίες.

Εφτά κείμενα που κηρύττουν την ελευθερία της σκέψης, την ανοχή και πολεμούν το φανατισμό, τη μισαλλοδοξία και τις προκαταλήψεις ως απάνθρωπα κατασκευάσματα, που αντιπαλεύουν τα στερεότυπα, τον ατομισμό και το μισανθρωπισμό του ΚΑ΄ αιώνα.